Duško Kečkemet

Život Marka Marulića Splićanina

DRUŠTVO PRIJATELJA KULTURNE BAŠTINE
SPLIT

KNJIGA I

TISAK: VOJNA ŠTAMPARIJA — SPLIT

Ivan Meštrović: Marko Marulić, dio spomenika

DUŠKO KEČKEMET

ŽIVOT MARKA MARULIĆA SPLIĆANINA

SPLIT
1975.

PREDGOVOR

O Marku Maruliću, njegovim djelima i njegovoj presudnoj ulozi u hrvatskoj književnosti pisalo se veoma mnogo. Pa ipak nam je on kao čovjek ostao udaljen i malo poznat, jer o njegovu životu znamo malo, a i neki od tih podataka su protuslovni ili nesigurni. Znanstvenici koji su pisali o Maruliću, naročito posljednjih stotinu godina, od Kukuljevića nadalje, rasuli su svoje priloge po stručnim knjigama, zbornicima i časopisima, koji su prosječnome čitaocu teže pristupačni.

Nastojao sam stoga sabrati dosadašnje obavljene podatke o životu Marka Marulića, splitskoga plemića, humanista, književnika, filozofa, arheologa, da ih međusobno usporedim, vrednujem, dopunim nekim novim iskustvima i zatim da pokušam što plastičnije prikazati lik i život Marka Marulića, njegov splitski ambijent, obitelj, krug njegovih prijatelja i znanaca, a u burnom povijesnom okviru kraja petnaestoga i početka šesnaestoga stoljeća, kad su Turci zaprijetili da unište ne samo Split, već i zapadnu civilizaciju.

Pratit ćemo tako, na temelju pristupačnih nam podataka, Marka Marulića u renesansnome Splitu od rođenja do smrti, ne obrađujući ovom prilikom njegova brojna hrvatska i latinska djela, što prepuštamo naučnim raspravama. Iz njegovih djela koristio sam se samo onim što bi moglo pridonijeti boljem prikazu njegova lika.

Prikaz sam popratio svjedočanstvima i opisima o Marku Maruliću iz pera njegovih učenih suvremenika i kasnijih pisaca. Također ilustracijama Splita i splitskih ambijenata u kojima je pjesnik živio, njegovih prijatelja, njegovih djela i povijesnih zbivanja.

Ovaj rad objavljen je, u povodu 450-godišnjice smrti Marulićeve, u splitskome tjedniku Nedjeljna Dalmacija (od 1. XII 1974 — 16. II 1975).

Društvo prijatelja kulturne baštine objavljuje ga kao prvu svoju knjigu, ispunjajući zadatke popularizirania naše kulturne baštine, povezivanja istaknutih vrijednosti naše prošlosti s onima današnjice.

UVOD

Marko Marulić, kojega je Ivan Kukuljević još prije stotinu godina nazvao »ocem umjetničkoga pjesništva u Hrvata« i koji zauzima prvo mjesto u povijesti naše književnosti, bio je kao latinski pisac jedan od najistaknutijih i najpoznatijih evropskih humanista svojega doba. Autor *Judite* odigrao je u hrvatskoj književnosti onu ulogu koju je u talijanskoj odigrao Dante *Božanskom komedijom,* a pisca *Davidijade* uspoređivali su savremenici s klasičnim Vergilom.

Rijetko o kojoj istaknutoj ličnosti su od života pa do danas izrečene tako jednoglasne hvale, kao o Maruliću, kao o čovjeku, tako i o piscu, pa gotovo nema hrvatskog pjesnika, od Hektorovića do Ujevića i dalje, koji mu barem s nekoliko stihova nije, kao učenik učitelju, odao počast.

Prvu pohvalu o Maruliću napisao je nakon njegove smrti splitski mu prijatelj pjesnik Franjo Božičević Natalis:

Od djetinjstva do staračke dobi ništa nije učinio što ne bi bilo vrijedno pohvale, ništa nije rekao što ne bi bilo vrijedno divljenja, ništa nije napisao što ne bi bilo dostojno spomena.

Njegov mlađi suvremenik, drugi velikan stare naše književnosti, Hvaranin Petar Hektorović, podigao mu je u *Ribanju* vječni spomenik:

Li Marul nad svima, za reći rič pravu,
najveću čast ima i diku i slavu.
Zvizdami mev svimi kako sja Danica,
tako t' meu mudrimi ime mu protica.

Pridružuje mu se iz Zadra pisac *Planina* Petar Zoranić:

Njegova poja slas i složenja hitrost
uzdržati će vlas, dokol sunčja svitlost
bude obhodit svit vas, svim dileć svu kripost.
Blažen i slovući biti će njega glas,
dokole živući bude harvackih stas.

Literatura o Marku Maruliću i njegovim djelima obilna je: broji nekoliko stotina radova; od literarnih do strogo naučnih. Možda nema ličnosti iz naše prošlosti o kojoj je toliko napisano kao o Maruliću. Pa ipak su podaci o njegovu životu krajnje oskudni, a ponavljani hvalospjevi ujedno prijete opasnošću divinizacije lika koji je ipak bio čovjek, i to renesansni čovjek, ispunjen vrlinama, ali i manama. Glorificirajući stoljećima Marulića, gubimo dodir s Markom, njegovim životom, njegovim radom, njegovim krugom i njegovim razdobljem.

Takva Marka Marulića, splitskog građanina i plemića, njegov ambijent, njegovo društvo i prilike njegova doba nastojat ćemo prikazati, da ga približimo ne historijama književnosti i literarnim antologijama, već današnjem čovjeku, koji je možda tek u školskim klupama pročitao pokoji njegov stih i ubrzo ga zaboravio.

Rekli smo da su povijesni podaci o životu i radu Marka Marulića vrlo oskudni. Osim škrtih podataka što ih možemo crpiti iz samih njegovih djela, prisiljeni smo osloniti se na kratku biografiju — u stvari posmrtnu pohvalu — njegova prijatelja Franje Božičevića, koja, zbog samog svog značaja, nije potpuno objektivna. Nešto podataka o Marulićevim posjedima, njegovim predmetima, knjigama i prijateljima pruža

sačuvana pjesnikova oporuka. I stari splitski arhiv nudi pokoji podatak o njemu, ali ti se odnose na njegove pravno-posjedovne djelatnosti, kojima se, kao filozof i pjesnik, preko volje bavio. Zapisana je, konačno, i jedna avanturistička zgoda iz njegova mladenačkog života, o vjerodostojnosti koje su mišljenja stručnjaka podijeljena.

Potrebno je stoga oprezno i kritički prići tim oskudnim i jednostranim podacima i pokušati što cjelovitije sagledati Marka Marulića kao čovjeka, pjesnika i filozofa-moralista.

Ovdje, u njegovome gradu, u njegovoj sredini, premda i četiri i pol stoljeća nakon smrti, možda je to ipak moguće.

POLITIČKE PRILIKE MARULIĆEVA DOBA

Split Marulićeva doba bio je državica u državi, autonomna komuna oblikovana još u trinaestom i četrnaestom stoljeću, a fiksirana komunalnim statutom. U početku je grad imao svoje zakone i propise, svojega načelnika, Veliko vijeće i općinske funkcionare, svoju vojnu posadu; kovao je čak i vlastiti novac, sklapao samostalno trgovačke ugovore s ostalim komunama i državama; imao je svoju zastavu, grb, a samo je formalno priznavao vrhovnu vlast ugarskoga kralja. Čvrstim zidinama i vještom diplomacijom branio se ne samo od stranih neprijatelja, već i od istoga vladara i susjednih feudalnih plemića.

Ali u vrijeme Marulićeva rođenja (1450), Split je već trideset godina priznavao vrhovnu mletačku vlast, koja je postupno okrnjivala njegove komunalne slobode.

Pa ipak, mletačku vlast nad dalmatinskim gradovima ne smijemo shvatiti kao potpuni gubitak slobode, kao krajnje ekonomsko iskorištavanje, kao vojnu okupaciju u suvremenom političkom smislu. U tom slučaju ne bismo mogli protumačiti procvat kulture

u vrijeme renesanse u tim gradovima, pa ni živu i široku djelatnost samoga Marka Marulića, koji se čak školovao u mletačkoj Padovi i tiskao svoje knjige — pa i one hrvatske — u Veneciji.

Split se, dapače, sam podložio mletačkoj upravi, imajući i neke opravdane razloge za to, iako bi ga Mlečani i u protivnom slučaju zacijelo prije ili poslije vojnom silom zauzeli, kao što su učinili s Trogirom ili Šibenikom, svojatajući Dalmaciju na temelju kupovine 1409. godine, kojom su od ugarsko-hrvatskoga kralja Ladislava Napuljskoga kupili prava na Dalmaciju za 100.000 dukata.

Dva su razloga tjerala Splićane pod zaštitu tada moćne i dobro organizirane Mletačke republike. Prvi je bio u stalnoj opasnosti od susjednih hrvatskih i bosanskih, i od daljih ugarskih feudalaca, koji su na dalmatinske gradove gledali isključivo kao na privlačne posjede i nastojali su im se nametnuti milom ili silom. Uz to su ti feudalci, pristalice jedne ili druge kraljevske stranke (a dinastijske borbe bile su stalno na dnevnom redu) ratovali međusobno, pa su tako stradali, ni krivi ni dužni, i gradovi koje su oni štitili, ili kojima su se uspjeli nametnuti.

Društveno uređenje dalmatinskih gradova bilo je — i organizacijski i socijalno i kulturno — mnogo razvijenije nego u feudalnom dijelu Hrvatske, Bosne ili Ugarske, osim na samim kraljevskim dvorovima. Ti knezovi, koji bi se, podržavani od profeudalne stranke u gradovima, nametnuli njima, ne bi ni boravili u tim gradovima, već bi u njima držali tek svojega blagajnika koji bi im utjerivao poreze.

Stoga ne začuđuje odluka Splićana 1413. godine, nakon oslobađanja od »zaštite« vojvode Hrvoja: *ima se sagraditi crkva pod imenom Sv. Vida zbog oslobođenja od ropstva Faraonova.*

Mletačka vlast im je, s druge strane, pružala sigurnost i zaštitu od samovoljnih susjednih plemića (od kojih je Ugarska bila predaleko, a usto sama u stalnim dinastijskim sukobima, da bi ih mogla obuzdati), a nikada nije namjeravala da »nacionalizira« Dalmaciju i ostale nemletačke posjede (poput talijanskih iredentista npr.), smatrajući njihove stanovnike uvijek drugim narodima.

SOCIJALNE PRILIKE U MARULIĆEVU SPLITU I BORBE PUČANA S PLEMIĆIMA

Drugi razlog zbog kojega su splitski pučani željeli mletačku upravu bio je socijalne naravi. Mletačka je republika imala demokratsko društveno uređenje (iako u isto vrijeme i oligarhijsko). U njoj nije uopće bilo moguće ni jednom tiraninu da se nametne za apsolutnog vladara, kao u ostalim talijanskim državama. Struktura uprave bila je tako organizirana da je onemogućivala svaku samovlast, pa čak i samu pomisao na nju, jednako kao u Dubrovačkoj republici. Čitav državni administrativni aparat, s duždom na čelu, tako se često mijenjao, da nitko nije mogao ugrijati neku udobnu stolicu ili prijestolje.

Takvo demokratsko uređenje bila je garancija pučanima-neplemićima da će im njihova građanska prava biti zajamčena, a nasuprot sve većim težnjama gradskih plemića da zgrnu više prava i vlasti u svoje ruke, tj. u kompentenciju Velikoga vijeća.

U dalmatinskim su srednjovjekovnim gradovima — kao i u talijanskim — uvijek postojale dvije stranke, često vrlo neprijateljski raspoložene jedna prema drugoj. Prvu je predstavljalo plemstvo, okupljeno u Velikom vijeću, a drugu puk. I pučani su Statutom imali zajamčena građanska prava (za razliku od novih doseljenika, uglavnom prebjega pred Turcima, koji su naseljavali splitska predgrađa, varoše, i nisu se smatrali splitskim građanima). Ali dok su prije i pučani-neplemići sudjelovali u upravi gradom, čak i u Velikom vijeću, zatvoreno je poslije ono svim pučanima i postalo pristupačno samo onima koji su nekoliko generacija bili plemići. Samo je plemić

otada mogao biti gradski vijećnik. Imajući tako svu vlast u rukama (iako ograničeni Statutom), plemići su nastojali isključiti pučane iz čitavog javnog života u gradu, a opteretiti ih u isto vrijeme porezima i dužnostima, od kojih su sebe oslobađali.

Pučani su se sada pozivali na mletačku vladu, tražeći zaštitu svojih prava pred težnjama gradskih plemića. Između Splita i Venecije stalno su kružili izaslanici pučana i plemića, žaleći se duždu, jedni na jedne, a drugi na druge.

Plemićkih obitelji nije u Splitu tada, u Marulićevo doba, bilo mnogo: samo petnaestak. Mletački izvjestitelj G. B. Giustiniano nabraja ih nešto poslije, 1553. godine, poimence: Papalići, Marulići, Cipci, Hieremia, Petrachi, Alberti, Mainoševići, Grisogoni, Cindri, Gnidići, Tartaglie, Balci (Balčići), Canuli, Lucari (Lukarići), Gabanići i Natali (Božičevići). Među splitskim plemićima i pučanima, veli isti izvjestitelj, neugasiva je mržnja.

Valja napomenuti da je bilo pučana bogatijih od samih plemića, pa i obrazovanijih i sposobnijih, ali oni ipak nisu mogli sudjelovati u upravi grada i koristiti se određenim plemićkim privilegijima.

Naročito su se obogatile neke trgovačke obitelji, doseljene u petnaestom i šesnaestom stoljeću iz Italije, a koje su pružile vidljiv doprinos splitskom humanizmu i kulturi kasnijih stoljeća, poput Cambija, Benedetta, Daugubia, Capogrossa, Kavanjina, Milesija i dr. Te su obitelji najaktivnije sudjelovale u splitskoj trgovini, školovale su djecu na stranim sveučilištima, podizale su reprezentativne palače u gradu (Daugubio, Cambj, Milesi), ali ipak nisu tada sudjelovale u upravi gradom. Tek poslije, naročito nakon strašne kuge, koja je 1527. godine pomorila 6000 splitskih stanovnika, pa se Veliko vijeće nije moglo popuniti, primljene su i te bogate obitelji u krug splitskih plemića.

U obrani svojih prava okupljali su se splitski pučani u bratovštinama, tim religiozno-zanatlijskim društvima, koja su se brinula o njihovim općim interesima, uzajamnoj pomoći, pokopu bratima i sl. Iako je i za sastanke bratovština trebalo odobrenje gradskog kneza, na njima su splitski pučani ipak uspjeli postići mnoga svoja životna prava. Gradski knez pak, kao predstavnik mletačke vlasti, radije je pomagao pučane u njihovim zahtjevima, nego plemiće, da bi tako zadržao potrebnu društvenu ravnotežu i da bi spriječio pretjeranu moć plemstva, koje bi u ugarskoj feudalnoj državi dobilo mnogo veća prava, nego u mletačkoj demokratskoj.

Kada pučani dalmatinskih gradova ni nakon utjecanja mletačkoj vladi ne bi uspjeli postići svoja osnovna prava, pribjegavali su jedinom mogućem rješenju — pučkim bunama.

Povod bunama bilo je najčešće oružanje ratnih galija. Plemići su izbjegavali da daju vojnike, veslače i opskrbu galija, pozivajući se na svoja tradicionalna prava. Pučani su bili presiromašni, pa su ih te obaveze često upropaštavale. Najveća buna pučana izbila je na Hvaru, ugušena u krvi 1512. godine.

Važno je napomenuti da je generalni providur Dalmacije Sebastijan Giustinian tada zatražio od Splićana lađe kojima će prevesti 400 Poljičana, da uguše pobunu Hvarana, ali su se splitski pučani suprotstavili tome zahtjevu, ne želeći pomoći plemićima u ugušivanju pučke bune, dapače su se digli na oružje uz povike »Hoćemo njihova mesa, sasijecimo plemiće«. Vođa splitskih pobunjenika 1512—1513. godine bio je Marko Domić. Generalni je providur ipak, pomoću Poljičana, Bračana i Trogirana, i, naravno, mletačkih vojnika, ugušio hvarsku bunu, a zatim odmah otplovio u Split, da spriječi izbijanje pobune pučana koja se spremala u tom gradu. Ne uspjevši otkriti vođe pobune, bacio je u tamnicu nekoliko pučana pobunjenika.

Potrebno je napomenuti da organizatori pučkih buna nisu bili tek siromašniji pučani i da razlozi pobuna nisu uvijek bili u teškim životnim prilikama pučana. Obogaćeni građani, naročito doseljeni trgovci, poput Daugubia, Capogrossa, Cambija, Nigera,

zahtijevali su za sebe ista prava koja su imali plemići, pa su poticali i organizirali pobune, okupljali oko sebe i siromašniji puk. U navedenoj splitskoj buni sudjelovao je na strani pučana i Marulićev prijatelj, ugledni humanist i političar Toma Niger, pa je čak neko vrijeme bio zatočen u Mlecima.

Marulićevo kršćansko moraliziranje u takvom Splitu, nabijenom društvenim suprotnostima, borbama i mržnjama, nije imalo samo dogmatsko, već često i humano značenje.

STANOVNIŠTVO SPLITA U MARULIĆEVO DOBA

Split je u Marulićevo doba, tj. u drugoj polovici petnaestoga i u prvoj četvrtini šesnaestoga stoljeća, dostigao vrhunac razvoja: i demografskog i kulturnog. Nemamo točnih podataka o broju splitskih građana u Marulićevo vrijeme, ali na temelju podataka da je Split 1525. godine imao 1200 ljudi sposobnih za oružje, može se zaključiti da je brojio oko 5.000—7.000 stanovnika. Uzmu li se u obzir stanovnici predgrađa, Lučca i Velog Varoša, koji se nisu smatrali građanima, bilo je ukupno oko 6.000—8.000 stanovnika. Tome valja dodati stanovnike splitske općine koja se protezala na kopnu od međašnog kamena između Kaštel Lukšića i Kambelovca do rijeke Žrnovnice; na sjeveru je granica išla padinama Kozjaka i Mosora, a na moru su tada Splitu pripadali otok Šolta i istočna polovica otoka Čiova. Splitu su dakle pripadala i Kaštela Kambelovac, Gomilica i Sućurac, zatim Solin, Vranjic, Mravince, Žrnovnica, Stobreć i naselja na Šolti.

Po narodnosti je splitsko stanovništvo već davno bilo pretežno slavenskog, hrvatskog, podrijetla. Od starog latinskog stanovništva živjeli su tek posljednji ostaci. Bilo je doseljenika iz talijanskih gradova, nešto mletačkih obitelji, a ostalo je bio redom naš živalj. Valja imati na umu da su se mnoga hrvatska prezimena baš tada, u Marulićevo doba, pomodno latinizirala,

dok su se neka od njih u kasnijem razdoblju austrijske uprave talijanizirala. U Marulićevo doba Split je bio hrvatski grad, u kojemu je većina građana govorila samo hrvatskim jezikom, iako je talijanski jezik bio uobičajen u administraciji, a latinski u crkvi, nauci i literaturi.

Isti mletački sindik G. B. Giustinian, kojega smo već citirali, izvještavao je dužda 1553. godine: *Običaji su Splićana svi slavenski (hrvatski), kojih je materinski jezik tako sladak i lijep, pa kao što je u talijanskome jeziku toskanski cvijet, najplemenitiji i najbolji, tako u Dalmaciji prednjači splitski govor. Istina je da svi građani govore talijanski, a neki se i odijevaju po talijanskoj modi, ali žene ne govore nego svojim materinskim jezikom, iako se neke plemkinje odijevaju na talijanski način.*

I u zapisnicima splitskoga arhiva iz petnaestoga stoljeća nalazimo redom hrvatska ženska i muška imena i prezimena. Krsna imena bila su, dapače, mnogo više narodna, nego poslije, kada su počela prevladavati ona svetačka, a pogotovu više nego danas, kada prevladavaju strana imena. Da ne zamaramo čitaoca, navedimo nasumce tek muška i ženska imena i prezimena iz tadašnjih splitskih isprava koja počinju samim jednim slovom: Balša, Belin, Belko, Bilša, Bogomil, Bogoslav, Boleslav, Borin, Boža, Božić, Božidar, Brajen, Budislav; Belosava, Bilava, Bilica, Bogdana, Bolča, Bunava; Babicić, Bačić, Badglavić, Balistarić, Banić, Barišić, Bastijanić, Batalo, Bazalić, Belislavić, Berbavac, Berinović, Bilbradić, Bilgunja, Bilković, Bilošević, Bilšić, Biluncić, Bobanić, Bodulović, Bogavčić, Bogdanić, Bogišić, Bogoević, Božić, Božiković, Brajanović, Bakcić, Brakušić, Branković, Brezalić, Britvica, Bubanić, Bucić, Budalović, Budelić, Bunić, Bura, Buricić.

Nije potrebno ni napomenuti da su svi stanovnici splitskih predgrađa odreda bili doseljenici iz naših krajeva, kako iz Dalmatinske zagore, tako iz Bosne i Hercegovine.

I sam Marko Marulić, nabrajajući redovnice u šaljivoj pjesmi *Spovid koludric od sedam smrtnih grihov,* navodi gotovo sve sama narodna imena:

Gospa Goja, gospa Stanka,
i s Jelenkom gospa Anka,
Zana, Žuva, Mira, Mara,
Dobra, Draga, Vidra, Vara,
Agnesina, Slada, Ljuba,
Nikulina, Cvita, Gruba;
paka Vlada, pak Dobrulja . . .

I baš zbog te hrvatske strukture splitskoga stanovništva, zbog onih »ki nisu naučni knjige latinske aliti đačke«, uloga Marulićeva spjeva *Judite* postaje od presudne važnosti. On je prvi dao Splićanima i ostalim Hrvatima zrelo književno djelo na njihovu materinskom i svima shvatljivom jeziku. Stoga je *Judita* i stekla tu popularnost i toliko izdanja u kratko vrijeme, nasuprot literarno možda još kvalitetnijoj *Davidijadi,* koja je spjevana latinskim jezikom.

EKONOMSKE PRILIKE SPLITA

Ekonomska moć Splita bila je u prvom redu u poljoprivredi i trgovini. Plodna splitska polja davala su vino, ulje i nešto žitarica, a uzgajala se i stoka i skupljala sol. To se izvozilo u krajeve preko Jadrana, a zatim sve više u Veneciju, a uvozila druga roba potrebna građanima.

Nemajući dovoljno zemlje za obrađivanje, a smješteni na izuzetno povoljnom položaju na obali, Splićani su se odavno odali pomorstvu. Krivo je ukorijenjeno mišljenje da Split nije imao razvijeno pomorstvo, kao neki drugi naši gradovi. Pomorstvo je u srednjovjekovnom Splitu igralo presudnu ekonomsku ulogu i tek je u kasnijim stoljećima umjetno sputavano monopolitističkom politikom Mletačke republike.

Splitski kaštel što su ga Mlečani podigli u luci

Nadgrobna ploča splitskoga plemića Janka Albertija u ratnoj opremi

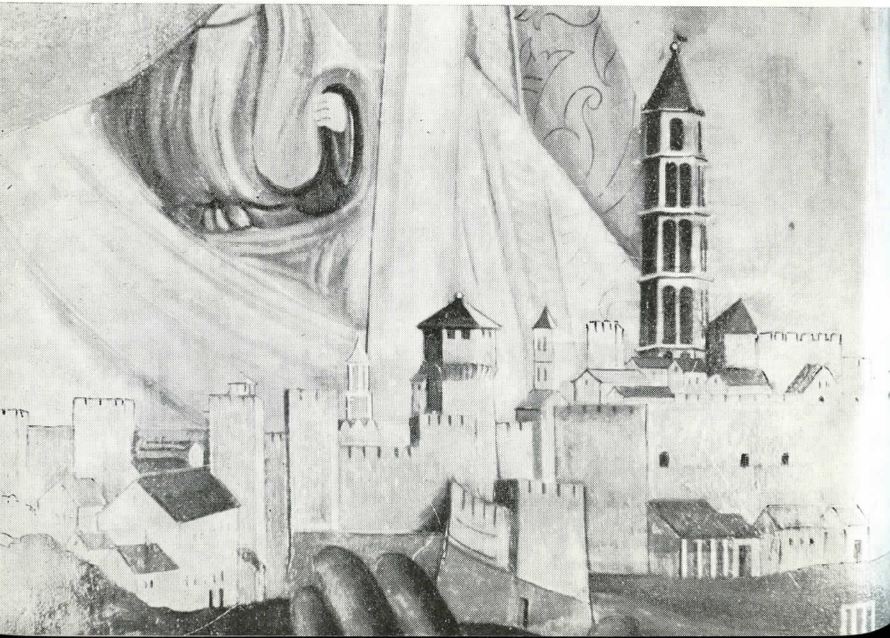
Preostali dio Komunalne palače s ložom u kojoj je i Marko Marulić obavljao razne gradske dužnosti

Split i okolica u XVI stoljeću (G. Camotio)

Pogled s mora na Gradski kaštel i Dioklecijanovu palaču u XVI stoljeću (dio slike G. Santacrocea)

Grb Marulića na kapitelu sa zvonika katedrale (Muzej grada Splita)

Grb obitelji Marulić. Ulomak dvojnoga prozora

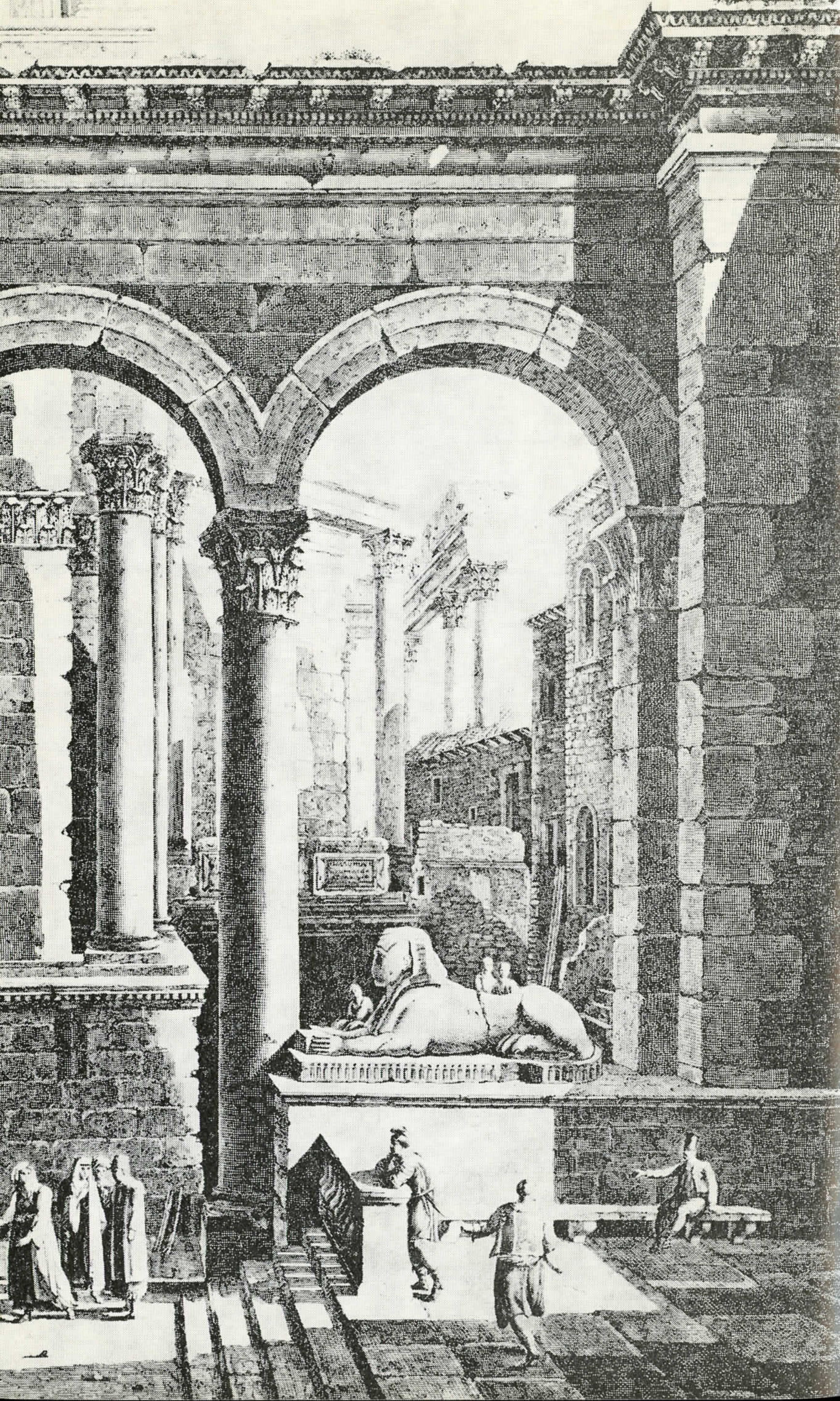
Portal s grbom na kući Z. Marulića (Papalićeva ul.)

Rodoslovno stablo obitelji Marulić

Na slijedećoj stranici:

Južni dio Trga sv. Dujma (danas Peristila), pozornica djetinjstva Marka Marulića

Putovale su splitske lađe u sve mediteranske luke, prevozeći svoju i tuđu robu u oba pravca. Naročito je živa bila trgovina s Bosnom i ostalim balkanskim zemljama. Roba je karavanama stizala u Split i splitski su je pomorci dalje prevozili u jadranske i druge mediteranske luke.

Nakon što su Turci zauzeli Levant, postala je naročito živa ta tranzitna karavanska i brodarska trgovina preko Splita. Roba je stizala čak i sa Bliskog i Dalekog istoka i, preko Venecije, odlazila u sve evropske gradove — i obratno. Ta se trgovina razvila naročito u šesnaestom stoljeću, a pravi je procvat doživjela tek izgradnjom velikog lazareta u Splitu krajem toga stoljeća — ali Marko Marulić već davno je tada bio mrtav.

Autoritativna mletačka vlast nije se u dalmatinskim gradovima osjećala toliko na političkom polju, kako smo vidjeli, koliko na ekonomskom. Mletačka oligarhijska republika nije težila za vlašću koliko za bogatstvom. Ona je stoga — osim kneza kojega je sama postavljala — ostavljala dalmatinskim gradovima gotovo sve statutarne slobode, ali im je sve više sputavala i monopolizirala trgovinu.

Dugom i ustrajnom borbom protiv dalmatinskih komuna uspjela im je Republika nametnuti propis da ne smiju prevoziti robu nemletačkih zemalja (posebno ugarsko-hrvatsku) i — što je najteže pogodilo brodarstvo Splita i ostalih dalmatinskih gradova — da ne smiju izravno trgovati s gradovima izvan Mletačke republike, već svu robu moraju prevoziti u Veneciju i tu preuzimati drugu; ako ipak trguju s nekim drugim talijanskim gradom, moraju Veneciji platiti takse kao da su pristali u njezinu luku. Čak je i trgovina među samim dalmatinskim gradovima bila kontrolirana i time ograničena. Jednako je bilo s izgradnjom brodova, državnim monopolom soli i sl.

Čitavo petnaesto i šesnaesto stoljeće trajala je ta diplomatska borba između Splićana i Mlečana, u kojoj su Splićani izvukli kraći kraj, pa je to bio uzrok sve

većeg opadanja splitske pomorske trgovine i pomorske sile uopće.

Split je u Marulićevo doba imao pedesetak jedrenjaka, a vlasnici su im bili isključivo pučani; također kapetani i mornari. Ukupni godišnji promet splitske luke iznosio je tada oko 200 lađa.

Iz Splita, ili preko Splita, izvozila se lađama ova roba: žitarice, sir, drvo, raša, slana riba, smokve, med, smola, lan, konopi, suho grožđe, vosak, ocat, vino; zatim iz Bosne konji, svinje, goveda, kože, med i dr.

Pojavom Turaka u pozadini Splita, ugrožena je još više splitska trgovina, a time i splitsko brodarstvo. Poslije, kada će se u Splitu izgraditi golemi lazaret i u razdobljima mira doseći svjetske razmjere, uloga splitskih brodara svest će se na samu relaciju Split—Venecija, a trgovački kapital bit će u rukama mletačkih i bosanskih trgovaca, dok će Splićani skupljati tek mrvice od tog silnog prometa.

Ako nam stoga Marulićev lik, na temelju brojnih imovinskih parnica i pedantno sastavljene oporuke, ostavlja dojam stanovite škrtosti ili barem zabrinutosti i za nevelika materijalna dobra ili sitne posjede — to možemo obrazložiti ekonomskim opadanjem Splita u njegovo doba, kada su čak i neke plemićke obitelji bile siromašnije od onih pučkih, kako veli suvremeni mletački izvjestitelj.

IME PJESNIKOVO

Kako su suvremenici i prijatelji zvali Marka Marulića ne znamo s pouzdanjem. Sačuvano je tek njegovo ime u književnim sastavima, na latinskome i hrvatskome jeziku, i u službenim arhivskim spisima, a zatim u njegovih nasljednika. Neki smatraju da se u svakodnevnome životu nazivao Marko Pečenić, neki Marko Marul, a neki Marko Marulić.

Ime, međutim, u doba renesanse, kao ni u srednjem vijeku, a pogotovu prezime, nije imalo onaj stalni administrativno fiksirani oblik kao danas. Prezimena su se tada još oblikovala i često su se tvorila od očeva imena, kao i ranijih stoljeća. Matične knjige, službeni dokumenti, pa i literarna i naučna djela, pisani su uglavnom latinskim ili talijanskim jezikom, pa se narodno ime prilagođavalo tim jezicima. Usto je u vrijeme humanizma nastala moda preoblikovanja prezimena na antički način, tražeći često podrijetlo obitelji od starih rimskih — u nas salonitanskih — obitelji. Stoga se najčešće iza zvučnih latinskih prezimena skrivaju obična poznata narodna imena.

Marulići su staro splitsko plemstvo, ali se isključivo kao Marul i Marulić javljaju tek u humanističkom petnaestom stoljeću. U ispravama prethodnoga stoljeća nazivaju se Pecinići, Picinići, Picenići ili Pećenići. Kako su te isprave pisane na latinskome ili talijanskome, to nije pouzdano slovo c ili ć, e ili i. Mišljenje je P. Skoka da su imena Marul i Pecinić starog romanskog podrijetla. Uz pjesnikovo ime Marul, sreću se i oblici Marulus, de Marulis, a njihovi nasljednici su se u kasnije doba mletačke uprave nazivali talijaniziranim oblikom de Maroli. Navode se podaci da su se Pecinići zvali i Gavosulići. (V. Rismondo nalazi Katarinu ud. pok. ser Dujma Gausolića, vlasnicu posjeda u okolici Splita, u registru splitskoga notara Jakova de Penne iz 1412. godine). U novije se vrijeme tvrdi da je njihovo staro prezime bilo Pečenić, a da je Marul ili Marulić tek njihovo humanizirano ime. Istina je da su mnoge obitelji tada humanizirale svoja starija hrvatska prezimena, ali obično bi to bili latinski oblici ili prijevodi tih imena. Ime Marul pak s imenom Pecinić, izgleda, nema te veze.

Osim toga nalazimo Marule u Tominoj *Kronici* u XII stoljeću u Splitu, a da se uz njih ne spominje drugi oblik imena (iako tada o prezimenima u kasnijem smislu ne možemo još ni govoriti).

Značajno je da pjesnikov djed Marko u kodicilu svoje oporuke 1456. godine izričito veli da potječe od Marulićeve kuće, nazvane Pecenić.

Uzmemo li u obzir i obiteljsku tradiciju, zabilježenu u jednom genealoškom stablu iz 1633. godine, da obitelj Marulovih (Marulorum prosapia) potječe iz istoka, kao i završetak imena Marul, koje može ukazivati na latinsko-rumunjsko podrijetlo, možemo pretpostaviti i drugo rješenje (bez obzira na to koje bi nama bilo draže), tj. da su Maruli prastara romansko-bizantska obitelj, koja se već u dvanaestome stoljeću (ako ne i prije) doselila u Split. Da bi se međusobno razlikovali (kao i u ostalih obitelji), dijelili su se drugim obiteljskim imenom: Gavosulić, Pecinić. Ta su imena hrvatska, jer je stoljećima (vjerojatno ženskim lozama) hrvatski etnički i osjećajni doprinos prevagnuo.

Sam se pjesnik u svojim latinskim djelima potpisuje humanističkim imenom Marcus Marulus, Marcus Marulus Spalatensis. Tako i u zvonkome distihu hvarske pjesmarice:

Marchus ego sum Marullus,
quo peccator major nullus.

Jednako u jednom kasnijem zborniku hrvatskih pjesama:

Ovoije sloxenye Marcha Marulla
Splichianina

Ali jednako nalazimo i drugo njegovo prezime u hrvatskim sastavima, tako u jednoj poslanici: *Počtovanoj gospoji Katarini Obirtića, kaluerici reda svetoga Benedata, Marko Pecinić s umiljenim poklonom i dvornim pozdravljem piše.*

U talijanski pisanoj oporuci njegova ujaka Ivana ili Janka de Albertisa navodi se pjesnik kao Marcho Picenich, dakle Marko Picenić. Zamjenjivanjem i sa e, moglo je to biti i Pecinić, vjerojatnije nego danas usvojeno Pečenić.

Najpoznatiji oblik pjesnikova imena, tj. Marko Marulić, nije tek proizvoljno danas hrvatizirano ime

Marul, jer ga sam pjesnik tako piše u najistaknutijem svom hrvatskom djelu *Juditi*, i to u posveti spjeva kumu Dujmu Balistriliću, doslovno: *Marco Marulich.* I njegov otac Nikola spominje se prezimenom Marulić u jednoj ispravi 1476. godine. Tim imenom naziva ga kasnije i drugi veliki splitski pjesnik Jerolim Kavanjin. Stoga ga i mi smijemo tim, u novije vrijeme već uvriježenim, imenom nazivati.

DOM, OBITELJSKI GRB I POSJEDI MARULIĆEVIH U SPLITU I OKOLICI

Dok nam je poznat i sačuvan grob Marka Marulića u franjevačkoj crkvi na obali, njegovu rodnu kuću i njegovo boravište u Splitu nije moguće pouzdano utvrditi.

Dugo se smatralo da je očinska kuća Marulićeva, i kuća njegova rođenja i smrti, bila ona gotička zgrada u Papalićevoj ulici, nasuprot Muzeju grada Splita, koja nad portalom ima grb obitelji Marulića. Na tu se zgradu 1901. i postavio vijenac kada se slavila četiristogodišnjica Marulićeve *Judite*. Ali tu tvrdnju opovrgava činjenica da su na spomenutome grbu uklesani inicijali Z M, tj. Juraj (Zorzi) ili Ivan (Zuane) Marul. To nisu dakle inicijali ni pjesnika Marka, ni njegova oca Nikole, već jednog drugog člana obitelji Marulićevih. Možda se oni odnose na onog Jurja Marulića, koji se 1497. godine spominje u jednoj ispravi, ili jednog drugog Jurja, kanonika iz 1470. godine. Možda su to inicijali jednoga od dva Ivana (Zuana) Marulića: prvoga, slaboumnoga, kojemu je kanonik Juraj Marulić bio skrbnikom, ili drugoga, Ivana, mlađega brata Marka Marulića.

Najpouzdanije, iako vrlo oskudne i neodređene podatke o kući pjesnika Marulića možemo crpsti iz njegove sačuvane oporuke, napisane 1521. godine, dakle tri godine prije smrti. Oporuka je sastavljena *»u njegovome domu u novom dijelu Splita«*. Dok se sta-

rim dijelom grada smatrao onaj unutar zidina Dioklecijanove palače, novim *(ciutias noua)* je nazivan dio Splita što se proširio zapadno od Dioklecijanove palače, sve do crkve sv. Duha na sjeveru i mletačkoga kaštela na jugu, spojenih sa zidinama Obrova.

U istoj oporuci ostavlja pjesnik bratu Aleksandru »*moju zidinu kod sv. Ivana*« i veli da u toj kući živi s njime njegova nevjesta, udovica brata Valerija, Jelena. I u kodicilu oporuke spominje opet pjesnik tu kuću namijenjenu bratu Aleksandru (»*položaj sa zidinama kod sv. Ivana*«), da to bude na doživotno uživanje nevjesti Jeleni.

Jedini pjesnikov biograf Frano Božičević Natalis veli, opisujući povučen i pobožan Marulićev život u kasnijim godinama: *Kroz stražnja vrata sobice odlazio je u crkvu koja je bila posvećena imenima Slavne Djevice i Sv. Duje, učenika Sv. Petra prvaka apostolskog, a iz crkve se vraćao u sobicu.* Prema tome, može se zaključiti da je Marulićeva kuća bila nedaleko od katedrale, što bi položaju kod krstionice sv. Ivana odgovaralo. Zidina i zidine što ih spominje, najvjerojatnije se odnose na dio zapadnih zidina Dioklecijanove palače, iza krstionice sv. Ivana. Ako se ta Marulićeva kuća s vanjske, zapadne, strane oslanjala na zidine palače, onda se na nju mogao odnositi položaj »*u novome dijelu grada*«. Međutim, vjerojatnije je da je pjesnikova kuća, majčino nasljedstvo, bila bliže krstionici, možda na malenoj širini iza nje, pa su je samo uličica sv. Ivana i širina Peristila dijelili od katedrale. Tu se, na pregrađenoj zgradi nalazi i jedan od sačuvanih grbova obitelji Marulić.

Vjerojatno je pjesnik umro u drugoj zgradi, »*u novom dijelu grada*«, očevoj ostavštini, koja se nalazila u blizini crkve sv. Duha. U jednoj ispravi u vezi s nasljedstvom Tomice Karepić iz 1462. godine, navodi se kuća pjesnikova oca Nikole Pecenića kraj crkve sv. Duha (»*posita ad Sanctum Spiritum*«). Danas nije moguće ustvrditi koja je to zgrada.

Možemo dakle zaključiti da je Marko Marulić proveo veći dio života u kući koja se nalazila kraj

krstionice sv. Ivana, a da je umro u očevoj kući kraj crkve sv. Duha.

Postoji još jedna vjerojatnost da se Marulićeva očinska kuća u kojoj je umro, nalazila na uglu Šubićeve i Zadarske ulice, s uglom koji gleda na Narodni trg, nekadašnji Trg sv. Lovre. Kada je, naime, Marko Marulić dijelio s braćom 1516. godine očevu imovinu, navodila se i neka peć. Jednu kasniju oporuku Nikole Rotonda sastavio je splitski bilježnik Alberti 1626. godine u njegovoj kući u Splitu, koja se nalazila kod peći gospode Marolija (»*appresso il Forno delli Sgri Maroli*«). Ta se Rotondova kuća po tradiciji nalazila na gore navedenome položaju. Možda se ono »*ad Sanctum Spiritum*« odnosilo na gradsku četvrt sv. Duha, iako je to manje uvjerljivo.

Dom se Marulićevih spominje 1491. godine uz kuću zlatara Petra Zakočevića, kraj dućana zlatara Miha Unkovića i sabljara Marina u novome dijelu grada, a znade se da je Zakočevićeva kuća bila u Zlatarskoj ulici, pa je i Marulićeva mogla biti u Zlatarskoj ulici, ali to mnogo ne pomaže utvrđivanju njezina položaja, jer nam još nije poznato u kojoj su splitskoj uličici bili okupljeni splitski zlatari: da li je to bila današnja Bosanska ulica, možda Šubićeva ili Zadarska, ili pak Trogirskih žrtava ili u ulici Ilegalaca u blizini crkve sv. Duha?

Možda će ipak neki novi arhivski ili građevni nalaz otkriti Marulićev dom, *Domus Marulorum.*

Najuobičajeniji je putokaz za utvrđivanje doma neke plemićke obitelji porodični grb na zgradi. Ali iako je sačuvano nekoliko grbova obitelji Marulića ili Pecenića, oni više nisu na izvornom položaju, pa nam ne govore ništa određeno.

Grb obitelji Marulića sastoji se od simetrično spojena dva krila i lava nad njima.

Za onoga što se i danas nalazi na portalu gotičke zgrade u Papalićevoj ulici, rekli smo da nije pripadao Marku Maruliću ni njegovom ocu, već nekom drugom članu obitelji.

Jedan rani grb obitelji Pecenića, iz XIV stoljeća, čuva se danas u Muzeju grada Splita. Nalazio se izvorno nad ranogotičkom biforom nepoznate zgrade, zacijelo već srušene. Drugi lijepo klesani grb obitelji Marulića nalazi se danas uzidan u jednu kućicu u Smiljanićevoj ulici na Dobrome. Stil izrade toga grba upućuje na splitsku radionicu majstora Jurja Dalmatinca.

U Muzej grada Splita prenesen je i kameni stup s grbom Marulićevih što se nalazio među ukrasnim ulomcima, stupovima, kapitelima i vijencima srednjovjekovnog splitskog zvonika, koje je don Frane Bulić prigodom restauriranja zvonika prenio u svoj solinski *Tusculum*. Dr Fisković tvrdi da ne pripada ostacima zvonika katedrale, već loži neke Marulićeve kuće. Za takvu tvrdnju, međutim, nema nikakvih dokaza. Bulićev suvremenik Dujam Srećko Karaman, koji je pratio radove na obnovi zvonika katedrale, izričito tvrdi da je stup s Marulićevim grbom skinut sa četvrtoga kata zvonika splitske katedrale prilikom obnove i da ga je don Frane Bulić prenio s ostalim ulomcima u *Tusculum*.

Opravdanje postavljanja Marulićeva grba na zvonik katedrale, koji se upravo tada dovršavao, ali se ujedno i stalno popravljao, nalazimo najizravnije u oporuci samoga pjesnika, kojom nalaže da se njegov vrt kod Sv. Andrije, od sedam vriti, proda i novac priloži gradnji zvonika Sv. Duje (»expendatur in fabricam Campanilis s. Domnij«). I samim stilom gotike koja ustupa mjesto renesansi (uzevši u obzir i uobičajenu stilsku retardaciju u nas) taj se Marulićev grb može povezati s pjesnikovim doprinosom gradnji ili popravku zvonika.

Marulićevi su bili dobro stojeći splitski plemići, ali ni bogataši, ni veleposjednici. Običavali su, dapače, voditi brigu o svakome dinaru, o svakoj livadi, pa su često ostavljali dojam škrtosti. Možda im je to ostalo u nasljedstvu od djeda Marka, koji se bavio posuđivanjem novca uz kamate, u kojem lihvarenju zacijelo nije imao mnogo obzira. Možda je stanovita

sitničavost u opisivanju posjeda odraz pjesnikova pravničkoga duha. Činjenica je, kako sam veli, da ga vođenje obiteljskih imanja nakon smrti brata Valerija nije radovalo, jer mu je oduzimalo mnogo vremena, što ga je mogao bolje iskoristiti.

Sam Marko Marulić naslijedio je, ili za života stekao, kuću kod krstionice sv. Ivana, uza stare zidine palače, s kolonama pod kućom i spremištem i oko 150 vriti obradive zemlje u raznim područjima okolice grada. Posjedovao je i jedan podrum za pravljenje vina u temeljima kuće Jurja Suića kod kuće Margarite Konjević.

Nabrajanje pjesnikovih polja u njegovoj oporuci, kao i onih pokojnoga brata Valerija, što su zapremala oko 250 vriti zemlje, dragocjeni su nam izvor za topografiju okolice Splita na prijelazu XV u XVI stoljeće, kada ti tereni još nisu bili ucrtani ni zapisani ni u kakvim katastrima. Zanimljiva je činjenica da su se gotovo svi tadašnji nazivi splitskih predjela i danas, petsto godina nakon toga, sačuvali u istom ili vrlo sličnom obliku.

Tako je Marko Marulić imao polje u području Jama, u Dražancu, u Kilama, u Brusu, na Visokoj, u Spinutu, u Smrdečcu, u Mrtuljku, u Bolu, u Žnjanu. Jedno polje bilo je kod Sv. Andrije, a jedno kod Kaštilca (što se odnosi na neki drugi Kaštilac, a ne onaj tek tada podignuti Capogrossov u Mejama). Polja pokojnoga brata Valerija, koja doživotno treba da uživa njegova udovica Jelena, nalaze se u Jamama, na Bačvicama, u Poišanu, u Žnjanu, u Žrnovnici, u Brusu, Na Visokoj, u Dujama, na Marjanu, u Sučidru, u Spinutu, u Trsteniku i četiri terena u Brodarici (Barcagno), od kojih jedan sa solanama. Oko 100 vriti iznosile su zemlje što ih je udovica Jelena bila donijela u miraz i to u Poljudu, u Logorumu (?), na Ravnicama, u Stobreću (Stoureciz ?), u Rogaču i u Sirobuji.

Većinu navedenih zemalja obrađivali su koloni, a neke su bile slobodne. Težaci koji u kolonskome odnosu, prema sklopljenome ugovoru (dakle mnogo po-

voljnije i socijalnije od kmetsko-feudalnog radnog odnosa u sjevernim našim krajevima) obrađuju ta polja, uglavnom su stanovnici splitskih predgrađa Veloga Varoša i Lučca (Dobri i Manuš su nešto poslije naseljeni). Bili su zagorski, bosanski i hercegovački prebjezi pred Turcima, koji su već zauzeli susjedne krajeve. Bili su to težaci Marko Obradović, Grgo Tecilaza, Maroje Cvitić, Petar Lipota, Petar Goljić, zatim Gazivoda, Paslabetić, Mikačević, Goloteć, Grličić, Radeljić i dr.

PRECI I RODITELJI MARKA MARULIĆA

Iz godine 1633. potječe jedno rodoslovno stablo muških članova obitelji Marulića, od 1240. nadalje, s naslovom na latinskome: »Rod Marulića polazi s istoka i grane svoje širi svijetom i na granama svojim plodove časti i poštenja; godine Gospodnje 1240.« Praotac je bio neki Stjepan o kojemu se ništa ne zna. Međutim, začetke prezimena Marul, koje je nastalo od imena kao i većina prezimena, nalazimo u Splitu još u dvanaestome stoljeću i to u 22. i 23. glavi *Kronike* Tome Arhiđakona. Tu se 1180. godine spominje neki klerik Ruda Marulov (Ruda di Marulo), a 1185. kanonik Stolne crkve Matija Marulo (Matteo Marrulo). I u slijedećemu stoljeću spominju se kao gradski suci Nikola Marulov godine 1280. i Damjan Marulov 1295. i 1303. godine, a 1315. Petar Nikole Marulova. Već tada su oni zauzimali ugledne i važne položaje u Splitu.

Pjesnikov pradjed Petar imao je tri sina i kćer koja se zaredila. Marko Pecenić bio je djed pjesnikov, po njemu je on i dobio ime na krštenju. Bavio se, kako smo spomenuli, i posuđivanjem novca uz zalog i kamate. Tako znademo da je majka žene Ivana Nelipića, bana Hrvatske i Dalmacije, bila založila u njega srebrnoga posuđa za posuđenu svotu od 371 lire i 10 novčića.

Pjesnikov otac Nikola bio je ugledni i poštovani pravnik. Sredinom je petnaestoga stoljeća vršio i časnu službu gradskoga suca, a obavljao je, kao i ostali članovi obitelji Marulić, i druge istaknute komunalne dužnosti: prokuratora, advokatora, egzaminatora, člana Maloga vijeća i sl. U splitskim općinskim spisima, spominje se kao *plemeniti čovjek gospodin Nikola Pecenić de Marulis, splitski odvjetnik*, a pjesnikov biograf Frane Božičević Natalis piše pohvalno o njemu kao o čovjeku *koji se isticao ne samo svojim političkim vladanjem i zanimanjem za nauku i umjetnost, nego je bio i osobiti štovatelj svih učenih ljudi, a isto tako i gorljivi branilac svojega grada.*

Uzevši u obzir i mogućnost stanovitog uobičajenog pohvalnog pretjerivanja, može se pretpostaviti da je sklonost nauci i umjetnosti, kao i patriotski osjećaj, ulio u pjesnika već u mladosti njegov otac. U domu se njegova oca zacijelo sakupljalo društvo umjetnika i učenih ljudi, pa je sve to moglo djelovati na duševnu izgradnju mladoga Marka Marulića.

Pjesnikova majka bila je Dobrica, kći Nikole Albertija, člana ugledne splitske plemićke obitelji. (Zanimljivo je da su se dva njezina sina, Aleksandar i Petar opet oženili djevojkama iz Albertijeve obitelji, možda radi sačuvanja porodičnih imanja). Pjesnikov otac i mati vjenčali su se u domu Albertijevih pred gradskim knezom Aleksandrom 1449. godine, kada je njoj bilo sedamnaest godina.

Godine 1501. naziva se u jednoj ispravi pjesnikova mati *Dobrica udova pokojnog poštovanog gospodina Nikole Pecinića, splitskog plemića.* O njoj piše Frane Božičević u pjesnikovoj biografiji da *je bila prožeta velikom pobožnošću, što se sasvim dobro slagalo s njenim plemenitim imenom* (tj. *Dobra*).

Ako je Marko od oca naslijedio sklonost nauci i umjetnosti, od majke (*la madre nostra madona Dobriza,* kako je naziva u oporuci) dobio je ljubav, plemenitost i religiozni odgoj, koji je poslije tako utjecao na daljnje gove sklonosti.

Nakon muževe smrti upravljala je Dobrica, *matrona gravissima sanctimoniae plena* obiteljskim posjedima, čak se zbog njih i parničila s bratom. Marko je, kao odvjetnik, nju i braću u više navrata zastupao pred vlastima.

DJETINJSTVO U SPLITU

Marko je bio najstarije dijete u brojnoj obitelji. Rodio se, kako veli Božičević, 18. kolovoza 1450. godine. Djetinjstvo je proveo u krugu braće Aleksandra, Ivana, Petra i Valerija i sestara Andrijane i Bire u jednoj od onih polumračnih kuća u starome Splitu. Iz oporuka i bračnih ugovora vidimo da u Marulićevih nije bilo raskoši, ali je bilo dovoljno namještaja, suđa, odjeće, nakita, knjiga i svega što je pridonosilo sigurnosti i dostojanstvu jedne ugledne plemićke obitelji.

Kada je imao dvanaest godina popravljao je i dotjerivao splitski drvodjelac Grgur Pavlov kuću njegova oca. Neki vrlo zorni opisi namještaja, ruha i nakita u Marulićevim pjesmama zacijelo imaju podlogu u sjećanjima iz očinske kuće.

Postilja je bila na sridu komori,
mehka, čista, bila s pisani zastori

nalazimo u *Juditi,* a u *Spovidu koludrica* opisuje postelju s jastukom i flandrijskim pokrivačem.

Lino mi se bî ustati
jer mi slatko biše spati;
meka biše posteljica;
a od maha blazinica;
pod gubicom flandriotom
vrat mi mokar biše potom.

Čitav inventar tadašnje kuhinje pruža nam Marulić u šaljivoj pjesmi *Poklad i korizma,* opisujući posljedicu jedne opće tučnjave:

ležahu masuri rastrkom i sture,
kopanje, taljuri, kotli ter parsure,
ražnji ter varjače, komostre, gradele,
popečci, strgače i glavnje debele;
jošće i gostare, kimi napijahu,
i one bokare u kih no trubljahu.
Barili rasuti ki bihu, nakare
ležahu po puti, na valjajuć ništare;
horuge s ubrusi, razdrte na poli,
sir, meso i krusi, trispide i stoli:
sve se to smisilo s prahom, zemljom biše,
jer zemaljsko dilo svaki njih hlepiše.

Marulićeva oporuka pruža nam uvid u miraz njegove nevjeste Jelene Cindro, a takav je sličan miraz zacijelo bio i njegove majke Dobrice iz odlične obitelji Alberti. Ti predmeti, odjeća i nakit obogaćivali su kućni ambijent pjesnikova djetinjstva. Navodi se tu: 10 ženskih košulja; jedna suknja od bijeljene raše, a druga od ružičaste raše; jedna ženska sašivena *pignola* i jedna nesašivena; četiri stolna prekrivača; dvije marame ili ogrtača izvezeni zlatom; dvije svilene marame za češljanje (?) izvezene zlatom; dvije marame za glavu; četiri jastučnice; četiri para rukava od crnoga baršuna; još dva para rukava, od kojih jedan od svijetlo zelenoga satena, a drugi od grimiznoga baršuna; također komad sivoga neskrojenoga satena za rukave; jedna suknja od crvene tkanine *(de fioretto rosso);* također jedna suknja od ljubičastoga sukna *(de pano pauonazo);* također jedna suknja od grimiznog baršuna; par rukava *(de restagno);* jedan prsluk sa dva rukavića ukrašen biserima (vrijedan 40 dukata); jedan prsluk od čipke s biserima (vrijedan 20 dukata); četrdeset bisernih dugmeta; jedan biserni nakit (od tri unce težine); niska od sto i šesnaest velikih bisera; jedan niz manjih bisera; dva niza bisera za rukave;

niz bisera na rukavima od grimiznog baršuna; šesnaest pari kopča od pozlaćenoga srebra; jedna ogrlica od pozlaćenog srebra; dva srebrna tanjura; jedna kutija s draguljima i biserima; stotinu tirkiza vezanih srebrom; jedan srebrni *Agnus dei;* srebrna dugmad u filigranu; par molitvenika *(paternostri)* ukoričenih u dijaspru; zlatni križić; dva srebrna lančića, od kojih jedan pozlaćen, s kopčama; srebrne kopče za pet odijela; osam zlatnih prstena.

Nemamo, na žalost, tako obilne podatke o muškoj renesansnoj odjeći u Splitu, ali ta je, u gradskom, a pogotovu u plemićkom staležu, uglavnom odgovarala suvremenoj evropskoj, posebno mletačkoj odjeći, sa tek po kojom lokalnom osobitošću. Pučane pak donekle, a varošane u cijelosti, karakterizirala je dalmatinska odjeća sa seoskim zagorskim značajkama.

Područje igara tadašnje splitske mladeži bilo je veoma široko i privlačno. Odmah iza srednjovjekovnih gradskih zidina prostirala su se polja, voćnjaci i vinogradi, a i sam prostrani splitski zaljev, današnja luka, bio je izgrađen i ograđen samo u malenom dijelu, u dužini polovice današnje rive, dok su se desno i lijevo spuštale težačke i ribarske kućice Varoša i Lučca, a dalje su se do rta Sustjepana i do rta Bačvica (Katalinića brijeg) redale slobodne uvalice, privlačne za kupanje i igru.

Ali bezbrižnost tog djetinjstva narušavali su prijeteći oblaci s istoka i sa sjevera, koji su navještavali skoru oluju.

Godine 1463, kada je Marku Maruliću bilo 13 godina, pala je Bosna pred najezdom Turaka i otada oni postaju stalna i neposredna prijetnja susjednoj Dalmaciji. Malo zatim, već 1464. ili 1465. godine, sudjeluje splitska galija u borbi protiv Turaka. Tako počinje tristoljetno ratovanje koje je sudbonosno usmjerilo daljnji razvoj Splita i ostalih dalmatinskih gradova. Na toj galiji čini se da je poginuo u borbi Juraj Papalić, muž Perine, rođakinje pjesnikova najboljega prijatelja Dinka (Dmine, Dominika) Papalića. U svojemu djelu o antičkim kamenim natpisima, posvećenom Dmini Papaliću, sjeća se Marulić poslije te tragične zgoade iz njihova djetinjstva, a u vezi s antičkim natpisom nekog Lucija Liburnija Feliksa, koji je poginuo u 24. godini braneći domovinu, a žena mu je umrla od tuge za njim tri dana zatim. *Za mladosti naše, Dinko* — piše Marulić u tome djelu — *vidjeli smo ovakav isti primjer Perine, rođakinje tvoje, koja od žalosti, što joj Turci ubiše muža Jurja, ispusti dušu. Onda, žaleći sudbinu njih dvoje, kako se možeš sjetiti, sastavio sam im epitaf* (nadgrobni natpis), *dok sam još pohađao školu Tideja, svoga učitelja.*

Marko Marulić, kako vidimo, potaknut tragičnim zbivanjima oko sebe, već u četrnaestoj ili petnaestoj godini sastavlja stihove — kao preludij *Judite,* koja će, potaknuta istim motivom, nastati tri i pol desetljeća poslije.

Pobožni pjesnik, obuzet u zrelim godinama teološkim problemima, nije pisao o razdraganoj mladosti, dapače je izbjegavao i da spomene ono o čemu se inače pričalo. Pa ipak se pogdjegdje potkradu vedra sjećanja, kao na pr. u poslanici redovnici Katarini Obirtića, kada se među brojnim moralnim poukama i usporedbama, sjeća noćnih ribolova pod svijeću u svome djetinjstvu.

NAUCI U SPLITU I PADOVI

Osnovnu školu i daljnju privatnu izobrazbu dobio je mladi Marulić u Splitu. *Svoju mladost* — veli Nikola Božičević u spomenutoj pohvalnoj biografiji — *nije provodio, kako je to običaj u drugih, u raspuštenosti, nego je čitav svoj vijek proživio u učenju i noćnom radu uz svijeću. Svima je bio drag, svima mio, svima prijazan. Uz Collu Firmiana, Tideja Acciarinija i Jerolima Jenisija Picentina od kojega je naučio osnove grčkog jezika — a oni su bili najobrazovaniji ljudi toga vremena — tako je uznapredovao u latinskoj književnosti da je skoro još dječak održao*

prekrasan govor u počast Presvijetloga dužda Nikole Marcela na divljenje sviju. Izašavši iz tako sretnog dječaštva kao mladić izbjegavao je častohleplje koje donosi nemir, pa se među svojim vršnjacima isticao kao hijacint usred zelenih livada, kao grimizni trator usred bjelkastih ruža.

Čitajući taj Božičevićev elogij, moramo sa stanovitom rezervom prihvatiti ono o stalnom učenju i noćnome radu, o čednoj mladosti i izbjegavanju častoljublja svojih prijatelja, jer je Božičević to pisao o već pokojnome učenome i pobožnome, u svijetu poznatom, piscu moralnih i crkvenih djela, kojemu bi svaka i najmanja mrlja u mladosti mogla zasjeniti veličanstveni sjajni lik.

Važnije nam je navođenje Marulićevih učitelja, koji su ga uputili ne samo u grčki, latinski i talijanski jezik, već i u blago književnosti tih naroda.

Split je kao organizirana komuna već davno imao općinsku osnovnu školu, njezina upravitelja i nastavnike sa stalnom plaćom. Podučavala se uglavnom gramatika i aritmetika. Sjemenište za odgoj klerika osnovano je tek nakon Marulićeve smrti, ali za kratko vrijeme, a za stalno tek 1700. godine. Gimnazije, dakle, u Marulićevo doba — ni svjetovne ni crkvene — nije bilo. Nakon osnovne poduke u javnoj školi, a zacijelo i privatne, što mu je kao sinu imućnijega plemića bilo omogućeno, odlazi Marulić na daljnje naukovanje i to na jedino mletačko Sveučilište u Padovi, koja se nalazila u Mletačkoj republici od 1405. godine. Prema nekim drugim podacima Marulić je u Padovi polazio gimnaziju, a ne sveučilište.

Božičević navodi tri učena Marulićeva nastavnika: Collu Firmiana, Tideja Acciarinija i Jerolima Jenisija Picentina, ali ne veli da li su to bili splitski ili padovanski Marulićevi profesori, pa ih Marulićevi biografi postavljaju čas u splitsku komunalnu školu, a čas na padovansko sveučilište, iako je između tih dviju ustanova bila veoma velika razlika.

G. Praga, koji je pisao o nastavnicima splitske komunalne škole u petnaestom stoljeću, dakle i u vrijeme Marulićeva školovanja u njoj, a na temelju arhivskih isprava, veli da su između 1465. i 1480. podučavali na splitskoj školi Cola da Capua, Tidea Acciarini i Girolamo Genesio, od kojih je posljednji bio i upravitelj te škole. I pjesnikov prijatelj Toma Niger bio je poslije neko vrijeme učitelj gramatike na splitskoj školi. G. Novak navodi te humaniste kao padovanske Marulićeve profesore, ali o pjesnikovim sveučilišnim studijama nisu nam poznati nikakvi podaci. U arhivu padovanskoga sveučilišta nije pronađeno Marulićevo ime. Tidea Acciarini potpisuje se u jednoj šibenskoj zbirci latinskih pjesama pjesnikom *(Tydeus Acciarinus poeta),* dok P. Kasandrić u Marulićevu životopisu spominje Picentina kao najčuvenijeg profesora padovanskog sveučilišta, odličnog poznavatelja grčkoga jezika (što se i s Božičevićevim podatkom slaže, samo što posljednji Jenisija i Picentina poistovjećuje kao jednu osobu).

Godine 1474, dakle zacijelo u vrijeme padovanskih studija, postoji podatak da je mladi Marulić održao govor u počast upravo preminuloga mletačkog dužda Nikole Marcella, koji je govor općenito pohvaljen. M. Dumaneo u kratkoj Marulićevoj biografiji poslije spominje da je to bilo u padovanskoj gimnaziji *(in ginnasio Patavino).*

Mladi je humanist, boraveći u Padovi, sa zanimanjem i ponosom čitao latinske pjesme šibenskog pjesnika Jurja Šižgorića koje su već *poplavile cijelu Italiju.* Nije mogao odoljeti, da Šižgoriću ne napiše pismo *(Ignotus ad te litteras scribo),* čestita mu na pjesmama i zaželi njegovo prijateljstvo. I šibenskome je pjesniku godilo Marulićevo pismo, pa ga je objavio kao poslanicu, tada uobičajenu književnu vrstu, u knjizi svojih latinskih pjesama *Elegia et carmina,* tiskanoj u Veneciji 1477. godine.

Mladić Marko Marulić pjesniku Jurju Šižgoriću — naslov je te latinske poslanice, koja u prijevodu pjesnika Nikole Šopa glasi:

Nepoznat pišem ti pismo, premda te nikada nisam vidio, a volio sam te i prije nego sam te upoznao. To je, doista, učinila veličina tvoga duha, jer nam postaju dragi ne samo oni koje nismo nikada sreli nego također i oni koji su živjeli daleko prije nas. Htio bih ipak, preljubazni Jure Šižgoriću, da mene koji sam ti tako sklon prigrliš zdušno istom ljubavlju, jer ako je u tebi čovjekoljublja isto toliko koliko i učenosti, ovo sam sigurno postigao, a to mi je od svega najdraže. Vidim, naime, koja je u tebi mladu čovjeku moć i oštrina duha, a neke od tvojih pjesama koje kolaju po cijeloj Italiji, odlikujući se nevjerojatnom, gotovo božanstvenom učenošću, stigoše također i k nama. Razmišljajući o tako umjetničkom skladu riječi u njima, a tako zdravim i novim mislima, činilo mi se da se onim drevnim i uzvišenim pjesnicima nije nitko tako približio kao ti.

Tebi, dakle, moj preljubazni Jure Šižgoriću, bogovi sve na dobro okrenuli, pa kao što živi slava tvoga duha, tako neka se pronosi i jača ime i glas o tvojoj blagosti i susretljivosti.

Ostaj mi zdravo!

KOBNA MLADENAČKA PUSTOLOVINA

U inače vrlo oskudnim podacima o životu Marka Marulića, pogotovu u mladosti, koja je u razdoblju renesanse živjela punim, a najčešće i razuzdanim životom, jedna je zgoda sačuvana u tradiciji, pa čak, nešto poslije, i opširno opisana. Ali baš ta zgoda unosi pometnju među Marulićeve biografe, od najranijega Božičevića Natalisa do današnjih pisaca.

Postalo je nekako privlačno odbacivati uvriježene tradicije i podatke koje se stoljećima držalo vjerodostojnima, ne bi li se time dobilo na snazi nekoga novog podatka ili tvrdnje. Tako se, u vezi s Marulićevim životom, u mnogome odbacuje Božičevićev životopis,

a u cijelosti zapisana Marulićeva avantura, pa time još više siromašimo ionako oskudnu pjesnikovu biografiju.

Potrebno je, međutim, proučiti razloge koji su potakli te biografe da pišu o tome i da baš tako pišu, pa onda sa sumnjom prihvatiti, ili čak odbaciti, one podatke, za koje su oni imali razloga da ih napušu, pogrešno interpretiraju, ili čak izmisle.

To se naročito odnosi na mladenačku zgodu Marulićevu, u kojoj je tragično završio njegov mladi prijatelj Papalić, a Marulićev je život, navodno, ona usmjerila drugim pravcem.

Frane Božičević, najstariji i najpouzdaniji Marulićev biograf, veli za pjesnika da je kao mladić izbjegavao častoljublje koje donosi nemir, pa se među svojim vršnjacima isticao krepošću. On ga ovako opisuje, a to je ujedno jedini njegov vjerodostojni portret, jer drugi ni opisni ni likovni, nije sačuvan (u prijevodu s latinskog V. Gliga):

Bio je osrednjeg stasa, širokih ramena, tijela ne debela već vitka, čela vesela i široka. Oči su mu bile crne, nos orlovski, lice ljupko, kose nalik na koru kestena i duge, brada ozbiljna i časna. Svi dijelovi tijela slagali su se s njegovim skladnim stasom. Malo je govorio, sporo se ljutio, bio je ugodan i vrlo fin u društvu. Učenost u kojoj se neobično isticao više je pokazivao u nutrini nego na čelu. Što god je imao u srcu, to mu je bilo na jeziku. Bio je tako čedan, tako neobično čovječan, tako rado od svih viđen da su ga s pravom nazivali uzorom života, ogledalom kreposti, mjerilom poštenja.

Valja, međutim, imati na umu da je taj Božičevićev sastav o Maruliću posmrtni elogij, pohvalni govor o pokojniku, a o pokojnicima, pogotovu u pohvalnim govorima o njima, ne nabrajaju se njihova loša djela, već dobra, pa i ta se uveličavaju, što je u toj vrsti literature bilo dopušteno i uobičajeno. Osim toga, navedeni se opis Marulićev više odnosi na kasniji njegov lik, na Marulića pisca i moralista, na čijem životu ne smije biti ljage.

U običnom pričanju i u tradiciji, međutim, koristila se tragična avantura iz njegova momačkog života, da bi se obrazložilo i kao primjer pokazalo njegovo preobraćanje iz razuzdanoga u moralni, čak i isposnički, život. Pošto se i Božičević htio okoristiti tim školskim primjerom što ukazuje na prolaznost ljudske taštine i na veličinu kreposti, a nije smio, zbog već navedenih razloga, spomenuti rečenu avanturu koja bi kompromitirala uglednoga crkvenog pisca, uzeo je kao povod Marulićeva preobraćenja jedan drugi, mnogo manje uvjerljiv događaj, naime smrt voljenoga brata Šimuna: *Sve do smrti svoga premilog brata Šimuna dosta je pažnje posvećivao odijevanju, ali, mislim, na pomisao o kratkotrajnosti života svoje misli nakon toga sasvim je usmjerio prema Bogu.* Božičević čak i ne veli to izričito, već se ograđuje s osobnim mišljenjem *(»mislim«)*.

Marko Marulić imao je još braće i sestara i nije vjerojatno da bi toliko sudbonosno po njegov dalji život bila baš bratova smrt, ma koliko ga volio. Pogotovu nije tada odbacio plemićko odijevanje i povukao se u isposnički život, kako su neki tumačili navedeni Božičevićev podatak.

Ta druga zgoda, uz pretpostavku da je istinita, mogla je mnogo snažnije potresti mladoga Marulića, pa čak i usmjeriti njegov daljnji život drugim pravcem, ali ne vjerujemo da ga je učinila isposnikom, kao što tradicija, uvijek željna moralne pouke, veli.

Sjećanje na taj tragični događaj zapisao je u Splitu talijanski putopisac conte Agostino Santo Pupieni, ili drugim imenom advokat Giuseppe-Antonio Costantini i to u zbirci *Kritička, zabavna, moralna, naučna i stručna pisma*, koja je doživjela velik broj izdanja (mi se koristimo ovom prilikom dvanaestim mletačkim izdanjem iz 1744. godine). Kako se ta knjiga, u tako mnogo izdanja i prijevoda, pojavila dvjesta godina nakon Marulićeve smrti, dakle nakon svega 5—6 generacija, a nitko nije tada javno pobio podatke u vezi s Marulićem, ne moramo sumnjati u nju.

G. A. Costantini, prisiljen da se, na putu u Carigrad, zadrži u Hvaru, koristi se prilikom da posjeti Split i ostatke Dioklecijanove palače. O tome piše rođaku pismo pod naslovom *Kazna razvratnosti:*

Poštovani moj rođače.

Hvar 25. srpnja 1732.

I sa ovoga otoka, što su ga antički narodi nazivali Pharos, a danas se u hrvatskome jeziku zove Hvar, želim vam se javiti, jer ne znam hoću li imati priliku za to prije nego stignemo u Carigrad. Činim to naročito stoga, što se upravo spremam tamo otputovati, u ovome kratkom putovanju od trista milja Jadranskim morem od Venecije dovde, pa ne bih htio da zaboravim jedan zanimljiv događaj što sam ga ovih dana čuo, a vjerujem da je korisno da vam ga ispričam.

Bacili smo sidro u ovoj luci; i čuvši da kapetan broda mora, zbog nekih svojih poslova, poći do Splita, koji smo grad putujući ostavili sa lijeve strane, oko 25 milja daleko, smješten na kopnu, zamolio sam ga da me povede sa sobom, da bih udovoljio svojoj neumornoj znatiželji. On mi je udovoljio, i u nekoliko sati stigli smo, veslajući, čamcem u tu luku.

Grad je malen, ali dobro napučen; tu stoluju nadbiskup, primas Dalmacije i Hrvatske, i zapovjednik koji je mletački plemić. Našao sam zadovoljstvo u raznim antičkim spomenicima. Čitav je ovaj grad bio vila, ili mjesto za užitak cara Dioklecijana, koji je, kada se odrekao Carstva, stanovao u Saloni, ruševine kojega grada se još tu vide nekoliko milja odatle. Vele da je Salona bila njegova domovina, dok drugi hoće da je to bio maleni grad Diokleja, za koji se pretpostavlja da je ovdje u blizini, ali danas porušen, a ne veoma udaljena Duklja za koju se danas vjeruje da je Stari Bar. Drugi vele da je on stanovao u Saloni da bi mogao uživati u izvanrednim pastrvama iz istoimene rijeke što ovdje izvire, izlijevajući se u malenome zaljevu. Bilo kako bilo, u pet dana koliko smo se zadržali, i ja sam morao kušati jednu od tih ukusnih riba, zaista osobita ukusa i ne osrednje veličine.

(Opisuje zatim G. A. Costantini Dioklecijanovu palaču, katedralu, krstionicu i ostatke hramova Venere i Marsa).

Priznajem istinu, da mi se činilo da sam u jednome kutu Rima, a kako sam opazio nad cestom što vodi kroz polje u Salonu ostatke akvedukta, što je vodio vodu od rijeke do Splita, izrađenoga od mramora, žao mi je bilo da nisam imao vremena poći u Salonu, da vidim sjajne ostatke rimskih građevina i jedan most koji još uvijek postoji preko rijeke. Ali kapetan je stalno požurivao, pa se stoga nisam mogao udaljiti iz grada.

Odveli su me zatim u kuću jednoga gospodina ljubitelja starina, da bih vidio njegovu zbirku staroga novca i ostalih rijetkosti, ali nisam među njima našao predmeta što bi zasluživao posebnu pažnju.

Samo sam jednu stvar primijetio, ne zbog njezine rijetkosti, već zbog zgode što su mi je ispričali, u stvari veoma žalosne, koju sada želim opisati. Bila je to jedna željezna naprava, pučki zvana »taglia« (kuka) sa četiri brončana koloturnika za svaku »kuku«, koju je on nazivao »paranak« (koloturnik), a koja spada u one koloturnike što služe za lakše potezanje ili dizanje tereta.

Zgoda je zapravo slijedeća: zapovjednik (knez) ovoga grada, prije više od jednog stoljeća, imao je u kući ne znam da li kćer ili sestru. S njom su ljubakala dva mlada plemića ovoga grada, jedan iz obitelji Papalića, a drugi po imenu Marko Marul (Marulić). Ljubavna veza razvila se toliko da je bilo dogovoreno nedopušteno posjećivanje kroz neki prozor sobe dotične žene što je gledao prema uličici, koja je danju imala malo prometa, a noću nikakvoga.

Dva su ljubavnika dala načiniti koloturnik (»tagliu«) o kojemu sam govorio, pa nakon što su ga opremili svilenim konopcem, podigli su pomoću konopca što im ga je žena spustila gornji dio tih ljestvica do prozora i tu ga učvrstili. Na donjem je dijelu, naprotiv, prčivršćen jedan pojas (omča), na takav način, da je u njemu jedan od mladića mogao sjediti ili stajati na nogama, dok je drugi mladić, povlačeći svileni konopac, malo po malo dizao prijatelja do prozora; tu bi mu žena pomogla i uvela ga u svoju sobu. To je ljubakanje potrajalo nekoliko mjeseci, uvodeći prijatelje izmjenično u sobu. Onaj koji je bio na redu da ostaje dolje, šetao je stražareći čitavu noć.

Konačno je jedne večeri bio red na Marulića da uđe ženi, ali ga je Papalić preklinjao i molio da pusti njega, a on će njemu za uzvrat dopustiti da se penje druge dvije ili tri noći, ako bude želio. Nagovoren, iako ne lako, prijateljevim molbama, udovoljio je Marul njegovoj želji. Nakon što je prošao veći dio noći i dan se počeo približavati, čekao je Marulić da nemarni prijatelj siđe u strahu da se, razdanjivanjem, ne otkrije teški prijestup. Pomišljao je, da ljubavnici, utonuli u san, nisu primijetili svanjivanje zore; i očajan je šetao, prikradajući se uglovima uličice, da bi gledao neće li tko naići, odlučivši da će u tom slučaju napustiti prijatelja da ga ne otkriju da čuva koloturnik, svjedoka krađe, što je visio na prozoru sa svilenim konopcem sakupljenim na podu i visećim iz visine.

Ali dok je tako stajao neodlučan i zabrinut, začu kako s visine bučno pada dolje neka masa. U prvi je mah pomislio da je to njegov prijatelj, nesretnim slučajem ili zbog žurbe, pao s prozora; ali osvrnuvši se, spazi veliku vreću, a čas zatim pao je na nju, bačen s visine, koloturnik. Drhćući, sa sumnjom i iznenađen, uplašen tim što se zbilo, odveže vreću i spazi glavu prijateljevu odsječenu od tijela i čitavo ostalo njegovo tijelo isječeno na komade.

Malo je falilo da se jadni Marulić na taj prizor nije onesvijestio, ali duh koji se u kritičnim situacijama pokreće i budi, nadvladao je teški strah, tako da je mogao odnijeti teret do susjednoga Trga i pozvati jednoga nosača, kojega je ugledao, i, pretvarajući se da je to nešto drugo, natovario mu je vreću na rame, skrivajući koloturnik. Tada je u vlastitoj kući potajno pokopao nesretnoga prijatelja.

Poslije toga, ne toliko od straha da ga ne zadesi neka slična nesretna zgoda, koliko pokajavši se zbog vlastitih grijeha, razmišljajući o božjoj naklonosti koja ga je htjela sačuvati od nesreće, koja je prema ljudskim propisima trebala biti njegova, povukao se na otok Šoltu, deset milja udaljen odavde, i u samotničkom životu, u pustinjaštvu, činio je pokoru za svoje prijestupe. Napisao je mnoga moralna i sveta djela, od kojih su neka sačuvana, a Dalmatinci ga zovu drugim svjetlom Dalmacije, nakon sv. Jerolima; i umro je štovan kao svetac.

(Zatim slijede moralna razmišljanja autorova).

Upravo se spremamo da dignemo jedra uz blagoslov vjetra maistrala koji puše u ovome moru svakog poslijepodneva u ovo doba godine. Bacimo li zbog plovidbe sidro uz koju drugu obalu, pa vam se odatle budem mogao javiti, imat ću na umu tu svoju obavezu; kao što vas također molim da imate na umu da sam odani

Vaš dragi rođak.

Bez obzira što mi mislimo o toj krvavoj avanturi i kakvog bi Marulića željeli imati, Costantinijeva zapisana predaja posve je uvjerljiva. On, koji inače ne zna naše prilike, točno poimence navodi Marka Marula i prijatelja mu Papalića. Navodi i Marulićevo povlačenje na Šoltu, koju smješta u ispravnu udaljenost od Splita. Treba istaknuti da on ne veli da se Marulić povukao u samostan, već da se odao samotničkom i pustinjačkom životu, što ćemo vidjeti da je bilo točno.

Potvrdu vjerodostojnosti barem Costantinijeva zapisa (a donekle i same zgode) imamo u, i danas sačuvanom, željeznom koloturniku, što se nalazi u Muzeju grada Splita. U Muzej je došao zajedno sa zbirkom antikviteta pjesnika Jerolima Kavanjina *(galerijetom,* kako ju je on nazivao) iz njegova ljetnikovca u Sutivanu na Braču. Nakon Kavanjinove smrti tu je zbirku naslijedila njegova kći, udata Capogrosso, pa je

tako jedan Capogrosso (živjeli su tada u Splitu iza Komunalne palače), kolekcionar, pokazao taj predmet Costantiniju i ispričao mu usmenom predajom sačuvanu anegdotu u vezi s njim.

Stotinu godina nakon objavljivanja Costantinijeve priče, sablaznio se njom Luka Svilović, ne htijući Marulića, pobožnoga pisca, povezati s tom pustolovinom, pa je u zadarskom listu *La Dalmazia 1849.* godine nastojao pobiti njezinu vjeordostojnost. Ali u isto je doba Ante Kuzmanić, pišući u zadarskoj *Zori Dalmatinskoj* o Maruliću, potvrdio da je i sam *čuo jednu strašnu nezgodu pripovijedati, koja se Marku isperila, i podosta se sa Pupinijevim dokazanjem podudara.* Kuzmanić prema tradiciji koju je čuo, dodaje tek *za onu tobože divojku i ovo se u Splitu pripovida, da ju je otac dao živu u zid zazidati, i da na mnogo godina posli oni zid porušivši se, provirila je lišina njezina.*

I Petar Kasandrić, u predgovoru Matičina raskošnoga izdanja *Judite* 1901. godine, a u povodu četiristote obljetnice nastanka toga Marulićeva spjeva, veli: *Ova predaja u Spljetu još ide od usta do usta . . .*

Danas se neki autori, koji pišu o Marku Maruliću, ograđuju od te anegdote, ili je potpuno odbacuju kao neistinitu.

Nerazumno bi bilo tvrditi da bez te tragične zgode Marulić ne bi bio Marulić, ali da je ona mogla djelovati na daljnji njegov život i rad, to je vrlo vjerojatno.

Ja sam naveo Costantinijevu poslanicu ne samo kao privlačnu angedotu (pogotovu ne kao jeftini kuriozitet), već da njom ilustriram burni život plemićke mladosti toga doba i na prvi mah teško shvatljivu suprotnost u Maruliću između raspojasane mladosti i pretjerano trijezne i pobožne zrelosti i starosti. Kako je pretjerao u prvoj neobuzdanosti, tako je pretjerao i u krajnjoj pobožnosti, što nije bio tek njegov osobni slučaj, već tipična pojava za razdoblje renesanse, a u mnogome i za ono razdoblje koje mu je prethodilo i ono koje mu je slijedilo. Jer dovoljno je ponovno pro-

čitati ranije Bocacciove priče iz *Dekamerona*, zatim na pr. Cellinijev *Moj život* i konačno Casanovine *Memoare*, da navedem samo najpoznatija djela iz kasnog srednjega vijeka, iz renesanse i iz posljednjega razdoblja feudalizma, da se uvjerimo kako zgoda Marulića i Papalića ne iskače bizarnošću i okrutnošću od ostalih tadašnjih zbivanja.

Da je mladi Marko Marulić vodio bezbrižan, kicoški i pustolovan život svjedoči donekle i Božičević, tvrdeći da je *dosta pažnje posvećivao odijevanju*, ali i sam Marulić, kada u pobožne ili moralističke njegove teme zalutaju vrlo svjetovni opisi veselog života, uživanja u jelu, piću i ljubavi. Istina, to su uvijek primjeri lošega života, kakvoga treba izbjegavati, ali tako slikovito i uvjerljivo mogao ih je opisivati samo onaj tko ih je i doživio. Poznato je, uostalom, da su mnogi najveći moralisti bili baš dojučerašnji najveći uživatelji života, ili *grješnici*, kako bi se reklo.

Grijeh i pobožnost, ljubav prema ženi i ljubav prema Bogu često su u srednjovjekovnoj predaji i literaturi, pa i onoj kasnijoj, naročito protureformatorskoj, tako bliski i ispremiješani, da ih je katkada teško razlučiti. To je onaj mazohizam religioznih slika, na kojima mučitelji užarenim kliještima čupaju bujne grudi svetice.

Navest ću kao primjer samo ulomak jedne srednjovjekovne hrvatske pučke priče o sv. Benediktu (koju objavljuje J. Hamm):

...*I kada podje tja, sveti Benedikt ču toliku napast od puti svoje, da nigdar ne biše toliku jimil, zač nigda biše vidil jednu lipu ženu, i đaval biše nju mu na misal postavil. I toliko mu je biše postavil u serce da plami grediše iz serca njegova. I bi kako dobit od poželinja, odlučevaše ostaviti pustinjstvo, a tuđe pomoren od milosti božje va se se vrati, i sramujući se od onoga.*

I biše ondi blizu jedan garm dračja i ternja, i svuče se gol i verže se u 'no dračje i ternje. I obraćajući se ondi dobro vrime izajde vas kervav. I tako ranami od tila ozdravi rane od duše, zač volju obernu u žalost, i goreći s nutra ranami s vanka oganj ugasi ki u njem goraše.

Tako i onu Božičevićevu tvrdnju da se Marulić otada odijevao u kostrijet, da je bdio, postio, vršio pokoru i vrlo mučno se bičevao, treba shvatiti donekle stvarno, a donekle literarno. Bio je to dio svakodnevnice toga doba, jednako kao što je i u Splitu bilo bratovština *flagelanata* koji bi se u procesijama javno bičevali do krvi, ali to ih nije mnogo priječilo da se sutradan prejedaju, opijaju i bludniče.

Možda je Marko Marulić u prvoj polovici života napisao više pjesama svjetovnoga sadržaja, ali one nisu sačuvane, možda i stoga što su bile sastavljene u obliku prigodnica, poslanica, na hrvatskome jeziku, pa nisu imale takve mogućnosti tiskanja kao kasnija njegova moralna djela. Pa ipak je nekim stihovima opisao i to stvarno a veselo i bezbrižno lice splitskoga života, pogotovu njegove mladosti.

U pjesmi djevojci Anki spominje šetnju mladeži po trgu:

Mnozi ti su radi tebe,
ki po pjaci šetaju;
dali bi ti same sebe
i što na stan imaju.

Ili kicoše koji očijukaju s djevojkama:

Vidih druzih pahajući (mašući)
rukavmi širocimi,
uz funestre (prozore) *gledajući*
s beritami (kapama) *krivimi.*

Ili klape koje se uz svirku leuta skiću gradskim uličicama:

Druzi od njih pojeć hode,
u leute zvoneći;
kripost pravu mimohode,
li u tom bludu steći.

Marulić je smion u opisivanju strasti i mržnje čak i u biblijskome spjevu *Davidijadi:*

A čim je mladac svoju utolio požudu kletu,
zgasi se ljubavi žar a mržnja u srcu planu,
i protjera onu za kojom toli žuđaše strasno
iz kuće. I sebe sama, držim, zamrzi ljuto,
jer ga savjest je grizla zbog toli sramotna djela.

Ne zvuči li to čak kao asocijacija na njegovu mladenačku avanturu?

U toj epohi velikih moralista i pustinjaka nije se grijeh ipak shvaćao onako kako ga danas shvaćamo, pa ne smijemo današnjim sudom suditi te ljude. Markov otac Nikola, za kojega Božičević ima tek pohvale, više se puta čak pred sudom morao braniti, u čemu ga je zastupao sin Marko. Pjesnikov brat Valerije imao je sa svojom sluškinjom Katušom nezakonita sina Antuna i nezakonitu kćer Biru, kojoj daje čak ime svoje sestre (a kasnije je pošla lošim putem), i misli na njih u oporuci što ju je sastavio 1518. godine, kao i na njihovu nevjenčanu majku. To su suprotnosti renesansnoga čovjeka.

Pa ni kasnije, kada se Marulić povlači od bučnoga života, ne napušta prijatelje, veselje, zabavu. Iz Nečujma, gdje se povukao u samoću, pozdravlja prijatelje u Splitu latinskom poslanicom, koja završava:

Završujem, pozdravljajuč lijepo
Prijatelje vjerne i milene:
Jeronima (Papalića), *što se ponosi*
Livadama i plodnim vinogradima,
Nikolicu (Petraku), *koji se rado smiješi,*
Ali najviše mojih pozdrava
Mome Barbaru prijatelju milom.

Za Jerolima Papalića veli Božičević da je pjevao Marulićeve pjesme uz gusle, po čemu možemo pretpostaviti da je bilo više Marulićevih svjetovnih, veselih ili ljubavnih pjesama.

Ni bratova smrt ni tragična avantura nisu, dakle udaljili Marka Marulića posve od života, kako bismo to iz Božičevićevih i Costantinijevih zapisa mogli zaključiti.

POLITIČKE PRILIKE I TURSKA OPASNOST U MARULIĆEVO DOBA

Ulazeći u zrelo doba života, ulazi ujedno Marko Marulić u veoma burno razdoblje svoje uže i šire domovine. Ako se u vrijeme vedre mladosti i nije mnogo osvrtao na tursku opasnost što je sve više prijetila iza nedalekih planina, sada, kao zreo čovjek i aktivan član svoje komune, a usto kao poznati književnik, morao se angažirati u pripremi otpora protiv nezasitoga neprijatelja.

Carigrad je pao u turske ruke 1453. godine, tri godine nakon Marulićeva rođenja, ali to se još zbivalo daleko od Dalmacije. Srbija je pala 1459. godine, a Bosna 1463. To je već zvonilo za uzbunu.

Nakon smrti Jurja Kastriotića Skenderbega 1468. godine i pada Albanije, počeli su Turci prodirati i u Dalmaciju. Izaslanici dalmatinskih gradova mole Republiku da im pomogne u utvrđivanju gradova i obrani od Turaka, jer su oni sami slabi za to. Godine 1471. zauzmu Turci Počitelj na Neretvi, a za njim čitavo područje između Cetine i Neretve osim Makarskog primorja. Ugri i Mlečani nisu se mogli složiti za zajednički otpor protiv Turaka, pa su njihovi sporovi išli posljednjima u korist. Smrću sultana Muhameda II i dolaskom na tursko prijestolje Bajazita II 1481. godine, osvajačka politika osmanlijska ništa se nije izmijenila. Slijedeće godine, dapače, zauzmu Turci i Hercegnovi.

Mlečani i Ugri ne samo da ne udružuju snage protiv zajedničkoga neprijatelja, već se međusobno svađaju. Tako ugarsko-hrvatska posada Klisa napada 1485. i 1486. splitska i trogirska polja i pljačka po nji-

ma. Splitska mletačka posada za uzvrat pljačka kliške posjede.

Porazom na Krbavskom polju 1493. godine zadan je sjevernoj Hrvatskoj najteži udarac. Preko poražene Hrvatske nadiru turske čete sada na zapad i na jug. Mlečani igraju dvoličnu politiku, ne želeći se izravno zamjeriti Turcima. Tek u mletačko-turskom ratu 1499—1502. stupa Venecija u otvoreni sukob s Turcima. U tome ratu osvajaju Osmanlije Makarsku i pojavljuju se pred zidinama Splita.

Baš u proljeće 1501. godine, kada Marulić dovršava svoj biblijsko-patriotski spjev *Juditu,* prijete Turci Splitu. Mlečani šalju u Split izaslanika Ivana Dieda da ih izvijesti o stanju i sigurnosti grada. On javlja Senatu da su gradske utvrde u vrlo kritičnome stanju i da je stoga u gradu zavladao silan strah. U grad su se, pred turskom opasnošću, sklonili i svi stanovnici splitskih varoši i okolice, pa se unutar zidina nalazilo preko 7000 ljudi. Gradsko vijeće donosi odluku da se gradske zidine poprave i obnove doprinosima i osobnim radom svih građana.

Masivni zidovi Dioklecijanove palače branili su i dalje dosta dobro grad, ali srednjovjekovne zidine zapadne polovice grada, *novoga grada,* bile su slabo zidane, da bi mogle odoliti navali tako brojne, moćne i dobro opremljene vojske, kao što je bila turska. Stoga se tada, od 1502—1503. podižu na sjevernoj strani tog dijela grada, na Pisturi, nove čvrste zidine. I danas se taj dio splitskih gradskih zidina (nasuprot Pošti) ističe solidnošću izgradnje, skladnim renesansnim stilom i pojedinim reljefnim ukrasima, od kojih je otučen veliki lav sv. Marka, a ostali su reljevi s amblemima oružja i malena Gospina kapelica, podignute visoko na zidinama.

Godine 1507. i 1508. ponovno je zaprijetila Splitu opasnost od turskih navala. Splićani su stalno spremni za obranu. Zajednička opasnost privremeno utišava stoljetnu mržnju plemića i pučana. Plemići su i tada, istina, mogli izbjeći obavezna stražarenja, služenje na ratnoj galiji, fizičke radove pri gradnji utvrđenja,

time da su za te poslove slali zamjenike, koje bi platili, ali u kritičnim časovima obrane bili su prvi na bojištu, a žarkim patriotizmom i diplomatskim sposobnostima pridonijeli su na drugim mjestima više nego i na samome bojištu. Uz Marka Marulića i Tomu Nigera isticao se osobito, kako oružjem, tako i na diplomatskom polju, splitski nadbiskup Bernard Zane. Papa ga je postavio na nadbiskupsku stolicu 1503. godine, u najteže doba splitske povijesti. On se nije zadovoljio tek organizacijom splitske crkve, već kada treba uzima oružje i s ostalima ide u izravnu borbu. Tako 1507. godine kada su Turci napali splitske varoši i počeli jurišati na gradske bedeme, skida nadbiskup Bernard Zane sa sebe crkvenu odjeću, uzima mač u jednu, a koplje u drugu ruku te svojim primjerom bodri ostale splitske građane, nakon čega su Turci odbijeni od Splita.

Slijedeće 1508. godine pogiba u okršaju s Turcima kod Sinja drugi junački borac, poljički knez Žarko Dražojević. Pokopan je sa zasluženim počastima u splitskoj katedrali, gdje i danas počiva (dok se nadgrobna ploča s reljefom njegova konjaničkog lika nalazi kod krstionice).

Svake godine otada provaljuju Turci, pljačkaju splitsko polje, uništavaju usjeve, odvode stoku i roblje, ubijaju splitske težake. Naročito su ugrožena okolna splitska naselja. Mletačka posada u gradu neznatna je, a grad slabo opskrbljen oružjem i municijom. Mlečani kao da ne uviđaju svu opasnost koja prijeti i njima i ostaloj Italiji padne li Dalmacija, pa prepuštaju dalmatinske gradove vlastitoj sudbini. Splitski nadbiskup Zane odlazi 1512. godine na crkveni lateranski sabor što ga je u Rimu sazvao papa Julije II, zajedno sa svojim tajnikom, splitskim kanonikom Tomom Nigerom i drži pred tim biranim skupom poznati govor koji je ozbiljno zabrinuo sve prisutne, kako papu, tako kardinale, nadbiskupe, biskupe, opate i ostale izaslanike iz čitave Evrope:

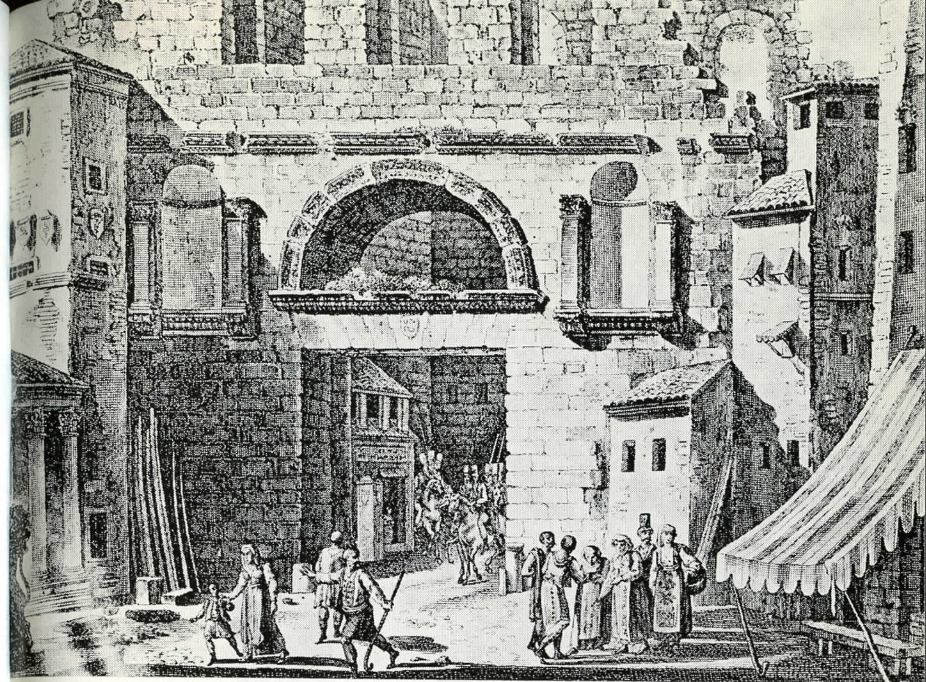
Ne opisujem nevolje, koje su Turci u prošla vremena nanijeli, jer su vam poznate. Razmotrite, oci,

sadašnje jade kršćana, nad kojima Turci najsvirepije iskaljuju svoj bijes. Oni otimaju sinove iz roditeljskog zagrljaja, djecu sa majčinih grudi, oskvrnjuju žene u prisutnosti njihovih muževa, djevice otimaju iz majčina zagrljaja radi svoje pohote, starce roditelje, kao beskorisne, ubijaju pred očima njihovih sinova, mladiće upregu u plug kao volove i sile ih, da oru zemlju lemešem. Nemaju nikakva poštovanja prema ženskom spolu, nikakva osjećaja prema dječjoj dobi, nikakva smilovanja prema starosti. Ovo ja pripovijedam, presveti Veliki Svećeniče, vrlo učeni oci, ne što sam čuo ili čitao, nego što sam doista vlastitim očima vidio, — kažem vidio — kako dolaze čak u predgrađa moje nadbiskupske rezidencije i onog najbjednijeg grada Splita, pustošeći sve, uništavajući sve ognjem i mačem, da onda odvedu u tužno ropstvo muškarce i žene, djecu Tvoje Svetosti i moju. To je vidjelo u svojim gradovima dvanaest sufragana Tvoje Svetosti, koji su i moji. Često sam ja, Presveti Oče, i više puta (jadna i nesretna mene), dok sam obavljao svete čine, bio prisiljen da ostavim »cappu« i biskupske haljine i da uzmem oružje, potrčim na gradska vrata, tješim ožalošćeni splitski narod, koji mi je Tvoja Apostolska dobrota povjerila, da ga oduševljavam i podstičem, da ustane protiv onih, koji su naše krvi žedni . . .

Govor Bernarda Zane dočekan je s velikim zanimanjem i uzbuđenjem. Odmah je i tiskan i razaslan u sve evropske gradove.

Taj odlučni i hrabri splitski nadbiskup povukao se zatim, umoran i star, sa crkvenoga položaja i umro 1517. godine. Kanonik i vikar splitske Stolne crkve, humanist Toma Niger, napisao mu je i objavio spomenslovo, koje je prikazao drugome zagovorniku borbe protiv Turaka, *Veleučenome i čestitome Marku Maruliću, splitskome plemiću.* Marulić je pak svoje djelo *De imitatione Christi (O naslidovanju Krista)* posvetio nadbiskupu Bernardu Zani.

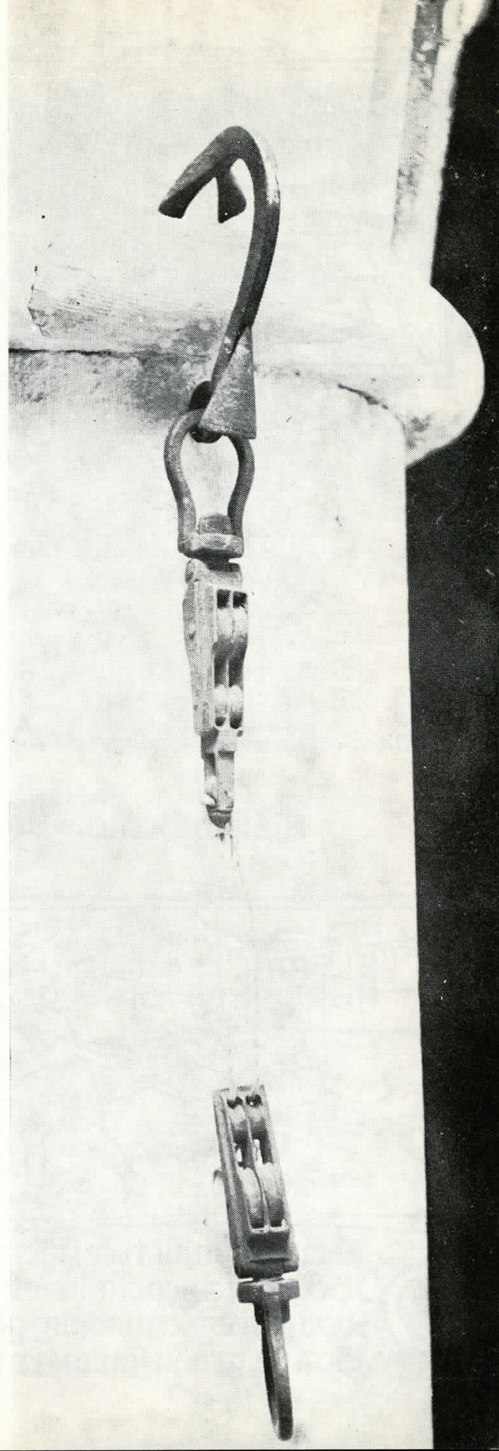
Besmrtnu slavu u borbi protiv Turaka stekao je drugi biskup i hrvatski ban Petar Berislavić, koji je, kako Božičević veli, veoma cijenio Marulića. Berisla-

Trg oružja, danas Narodni trg, sa Željeznim vratima Dioklecijanove palače

Lik mlade splitske plemkinje (grobna ploča Katarine Žuvetić u Poljudu)

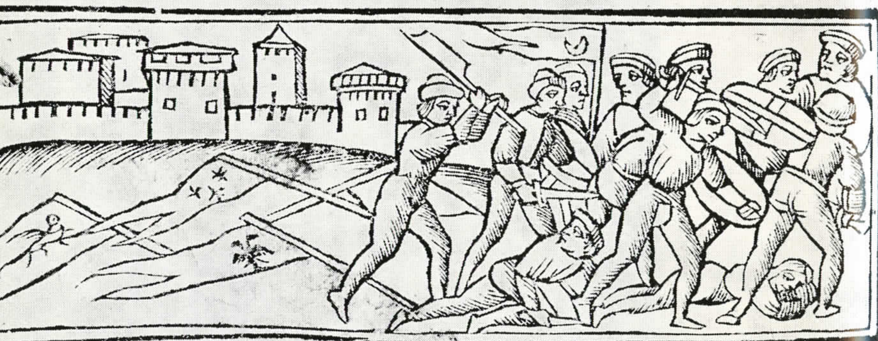

Koloturnik za konopac, po tradiciji Marka Marulića (Muzej grada Splita)

Bitka s Turcima pod zidinama Split (Marulićev drvorez iz Judite)

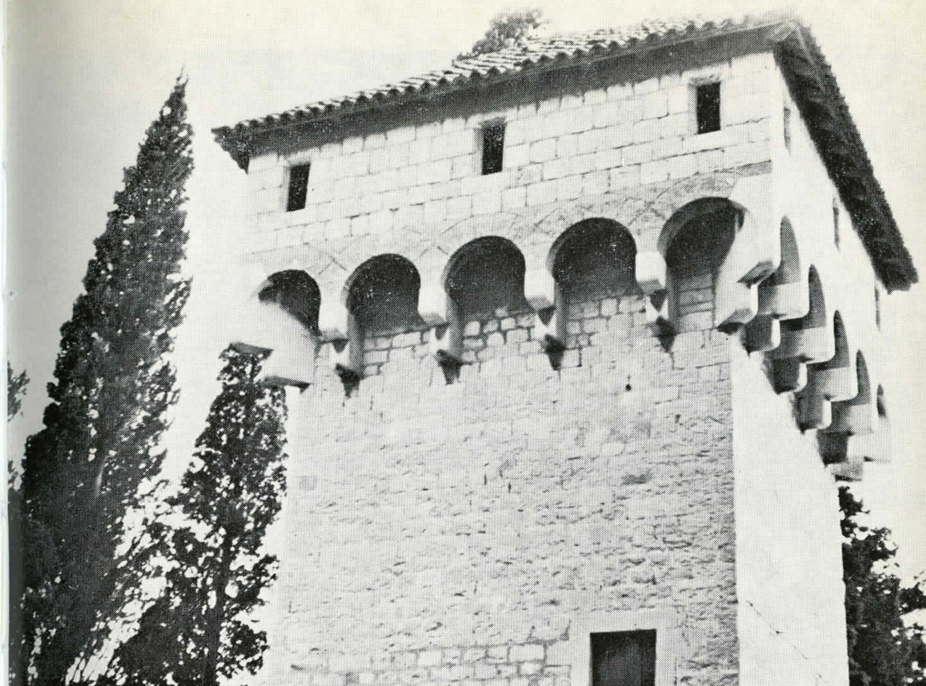
Bitka s Turcima pod zidinama Splita (Marulićev drvorez iz Judite)

Libro Sceſto.

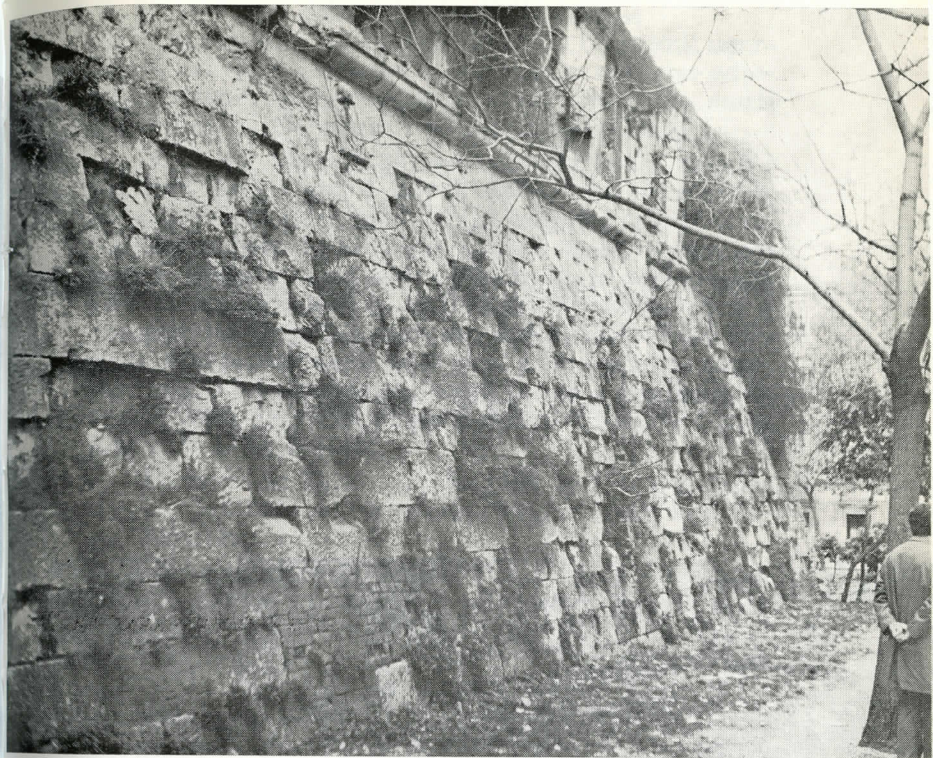
Bratiſſe Judit/receſſliſcte ca dim/
Bognamchiepoſudit/ios miloſti za tim.
Zbodte chopiem iednim/glauu tui i polte
Gori na gradu ſgnim/ter vmiſtiſ oite.

Chacho Judit red da da zati/raiu voiſchu:

Obrambena kula poljudskoga samostana

Osmatračnica na Kozjaku iz turskih ratova

Renesansne gradske zidine na Pisturi, podignute u doba turskih provala

Kapela bl. Arnira, ostatak benediktinskog samostana u kojemu je živjela pjesnikova sestra Bira

vić je bio vesprimski biskup i vrhovni blagajnik ugarsko-hrvatskoga kraljevstva, ali i on je crkvenu odjeću zamijenio ratnim oklopom i ratovao je do smrti s Turcima po Dalmaciji i po ostaloj Hrvatskoj.

Kada su Turci 1514. ponovo strahovito napali i poharali Dalmaciju, i odveli 3000 ljudi u ropstvo, obratio se ban Berislavić papi, Veneciji i ostalim vladarima za pomoć. Ali zbog nesloge među njima pomoć je izostala, osim novca što mu ga je poslao papa Lav X. No slijedeće je godine Berislavić potučen u ofenzivi što ju je bio poduzeo u Bosni. Po Tomi Nigeru pošalje Berislavić opet papi pismo, ali kao odgovor dobije tek obećanja. Druga pisma s molbama za pomoć nosio je Toma Niger duždu u Veneciju i caru Karlu V u Bruxelles.

Ponovno se Turci zalijeću 1520. godine u Dalmaciju i u jednome od tih okršaja pogiba i sam ban Petar Berislavić.

Da su se Marko Marulić i Petar Berislavić međusobno poštovali i pomagali u zajedničkoj akciji protiv Turaka dokazuje i srebrni sat što ga je Berislavić darovao Maruliću, a on ga je zatim ostavio sestri Biri, redovnici benediktinki.

Pogibijom Petra Berislavića nestalo je najvećega borca protiv Turaka i oni su se otada još slobodnije zalijetali do zidina dalmatinskih gradova, pljačkajući njihove posjede, ubijajući i robeći. *Ne ostaje im nego da osvoje Klis, i bili bi na samoj granici Splita,* izvještavao je splitski knez Bernardin da Riva mletačkoga dužda.

Novi sultan Sulejman II Sjajni osvojio je Beograd i stigao do Beča. Hrvatski velikaši, ne nadajući se pomoći od svojega vladara, koji je i sam bio krajnje ugrožen, šalju Tomu Nigera u Veneciju, moleći pomoć, ali i zaprijetivši, ako je ne dobiju, da će se morati predati Turcima. U daljnjem napredovanju osvoje Turci 1522. godine Knin i podsjednu tvrdi Klis, pošto su već bili zauzeli samo naselje pod tvrđavom. *Na veliku svoju sramotu,* kako izvještava trogirski

knez Dominik Pizamano, morali su se povući od te neosvojive i hrabro branjene tvrđave.

Godine 1524. poduzme mostarski paša Mehmed Begović velik pohod na Klis, upozorivši prethodno Mlečane da se ne usude pomagati njegove hrvatsko-ugarske branitelje. Ali sudbina Klisa bila je mnogima pred očima. Toma Niger donese pomoć u novcu, hrani i municiji od pape, a Petar Kružić napadne s uskocima opsjednuti Klis, pobijedi Turke i učvrsti se u njemu. Ali malo prije te velike pobjede umro je u Splitu Marko Marulić, pa nas daljnja sudbina turskih ratovanja u Dalmaciji ovom prilikom više ne zanima.

Osvrnimo se na patriotsku ulogu Marka Marulića u općem otporu turskoj sili, koja je stalno prijetila zauzeti dalmatinske gradove i obalu i na izravni odraz tih borba u njegovim djelima.

Dalmatinski gradovi, osim Dubrovnika, koji jedini nije bio pod Mlečanima, bili su slabo branjeni. Mletačka se republika, u svom plutokratskom egoizmu, slijepo zavaravala da more i njezina flota štite Serenissimu od svake, pa i turske opasnosti. Ostalim evropskim vladarima bile su njihove svađe i sitni osobni interesi preči od opće opasnosti. Sama Dalmacija, pogotovu svaki grad za sebe, nisu mogli ništa poduzeti svojim krajnje slabim silama nasuprot silnoj i odlično opremljenoj turskoj vojsci.

Gradske zidine Splita bile su stare i slabe. Čitavu istočnu polovicu grada branile su još tisuću i dvije stotine godina stare zidine Dioklecijanove palače. Mlečani su tek porušili neke njezine kule, koje su smetale djelovanju topova s ugaonih kula, zazidali sjeverna i istočna vrata palače i sagradili kaštel na obali. Novim renesansnim zidinama osiguran je novi dio grada samo sa sjeverne strane, dok su prema Obrovu ostale stare srednjovjekovne zidine. Marulićev biograf Frane Božičević navodi da su splitski bedemi bili trošni: *Moenia semirutis pendebant turribus.*

Stalna mletačka posada, koja se sastojala od njezinih ili levantinskih vojnika *(stratiota),* bila je malobrojna i nedovoljna i za obranu grada od i malo jačeg napadaja. U gradskom kaštelu bilo je 14 vojnika s jednim kaplarom na čelu; sjeverna gradska vrata *(bosanska vrata)* čuvalo je 15 vojnika s dva podoficira na čelu (oni su čuvali i kaštel u Omišu); u gradskoj stražarnici bilo je ostale posade 25 vojnika s jednim podoficirom i 42 konjanika s jednim zapovjednikom.

Splićani su obavezno u to burno doba davali gradsku stražu, i to osam straža sa po četiri građana.

S takvom obranom bio je Split osuđen na propast. Spašavala ga je donekle (kao i Dubrovnik) vješta diplomatska politika Mletaka s Turcima, ali to je bila vrlo nesigurna sigurnost i na nju se nije moglo trajnije osloniti. Stoga im je, osim izravne neravnopravne borbe, preostalo jedino upozoravanje ostalih vladara i pape na opasnost koja im svima prijeti i traženje od njih pomoći da obrane ovaj *antimurale christianitatis,* u čemu su katkada uspijevali, a katkada ne.

Najznačajnije Marulićevo djelo, spjev *Judita* ima istaknuto značenje u povijesti hrvatske književnosti, ali ono ujedno predstavlja dio općih nastojanja u obrani zavičaja od Turaka. Biblijska priča poslužila je pjesniku tek kao motiv, da razvije jednu patriotsku radnju, koja će bodriti njegove građane i narodnjake u borbi protiv okrutnoga neprijatelja. Naravno da, u skladu s ostalim tadašnjim Marulićevim djelima, on obećava svojim borcima da će ih u borbi voditi ne samo njihova hrabrost, već i božja ruka, koja je i Juditinim junačkim činom upravljala. Stoga se autor upleće u čitavom spjevu svojim refleksijama, usporedbama i suvremenim opisima i aluzijama, ne držeći se strogo biblijskoga pričanja.

Asirci koje on prikazuje, u stvari su Turci, pa im nadijeva turske nazive i činove i oblači u tursku odjeću, isto kao što su Juditine sunarodnjake prikazuje poput svojih: Zar nije ovaj opis Holofernovih vojnika opis turske vojske što obijesno nadire u splitsko polje:

Još ki no sidući na konjih vojuju,
dvanaest tisući biše ih na broju;
usteżući voju, jedino jizjahu,
pripravni ka boju; konji im rzahu

bistro se metahu, igraje nogami,
nozdrvi hrkahu, mašući glavami;
a oni strilami bihu opasani
ter britci sabljami po sviti pisani;

Evo opisa turskih zapovjednika:

Oko njega staše dva krat treti vezir,
meu njimi subaše, na svakomu pancir;
stahu kako no mir (zid) *ki šćiti kastila,*
da u nj ne skoči zvir, ni protivna sila.

Najizrazitije je Marulić opisao tursku opasnost u hrvatskim distisima pjesme *Molitva suprotiva Turkom:*

Svemogući Bože moj, kim svaka postaju
odvrati jur gnjiv tvoj, ter pomiluj naju' (nas).
Ostavi zlu volju, pozri na virni puk,
gdi trpi nevolju svakčas od turskih ruk.
Luge, sela, grade popliniv s'žegoše,
muže, žene, mlade svezav povedoše.
Ubiše junake koji se svihu,
a ine nejake u sindžir (lanac) *vedihu.*
Sinke porubiše (oteše) *od krila materam,*
i jošće činiše njih vašćine (sramote) *kćeram.*
Daleč rastavljaju od draga miloga,
tih tamo prodaju, a simo inoga.
Evo još oltari tvoji raskidaju,
i sve svete stvari tlačiti ne haju.
U temple sve svete konje uvajaju,
prilike propete pod noge metaju.

— — —

Nastupaju na nas, a nas je strah ubil;
jur puk tvoj gine vas, a ti si odstupil.

Oni nas tiraju, vežu, biju, deru,
za te se ne haju, ni za tvoju veru,
složiti pod noge ku su odlučili;
moćju sile mnoge svih su jur skljućili (stegnuli).
Li kakono plami kada pada u gori,
ostane crn kami i brez lista bori,
inako t' ne ostaju gradi tere mista,
kâno opušćaju, plinući sva lita.

— — —

Eto bile polja od kosti vitezov,
kimno nije broja i vojvod i knezov;

— — —

Evo plačne k tebi majke tužne hode,
da ne plode sebi (da ne rađaju za sebe), *jer njih plod odvode.*
Niki su prognani iz bašćine svoje,
a niki pognani u sužanjstvo stoje.
Taj plače dičicu, taj muža, taj žene,
plače brat sestricu, a sestra bratca nje.

Jur dopre do tebe vapaj i suze njih,
ne daj da povede neviran Turak svih.

Poput Bernarda Zane, Tome Nigera i Petra Berislavića, obraća se Marko Marulić izravno za pomoć papi pismom u kojemu ga (na latinskome) upoznaje sa svim turskim strahotama:

Papi Hadrijanu šestom Marko Marulić Splićanin ponizno i s molbom.

Utisnuše mi pero u ruku mnoge suze i pretužna lica onih, što k nama svaki dan, nevoljni, pribjegavaju.

— — — *Ovo su nevolje koje nas tište: Nevjerni nam Turci svakodnevnim provalama zadaju jada i neprekidno nas muče; jedni se kolju, drugi odlaze u ropstvo, imanja se razgrabljuju, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja koja su nam obrađena omogućivala život, dijelom se pustoše, dijelom, ostavljena bez obrađivača, rode trnjem, ne žitom. Samo zidovima branimo svoj opstanak i zadovoljni smo*

što zbog nekog prividnog mira jedino gradovi naše Dalmacije nisu još opsjedani i izloženi jurišu. Pošteđeni su dakle samo gradovi, a sve je ostalo izloženo pljački i grabežu ...

— — —

... Stoga smatram da treba da što prije svi pošalju pomoć ovoj kraljevini nakon čijeg će, ne dao Bog, osvojenja neprijatelju biti otvoren put da navali na Njemačku i Italiju, da pokori čitavu Iliriju i, naposljetku, da pod svoju vlast podvrgne preostali kršćanski svijet ...

... Zajednička pogibija mora se suzbiti zajedničkim oružjem. Nitko neka ne misli, da je daleko od neprijatelja. Ako se vatra što prije ne ugasi, širit će se bez kraja i konca i uništit će sve do na kraj svijeta. Nitko neka se ne uzda sam u svoju snagu ...

Molim te dakle da se pokažeš predvodnikom toliko narodâ koliko ih je Gospod povjerio tvojoj zaštiti, tj. svih kršćana. Sve njih kao otac potiči na mir i uzajamnu ljubav, a kao gospodar na to ih nagoni. Taj zadatak doista dolikuje najboljem papi Hadrijanu uzvišena duha, koji je protiv nevjernih vukova (kako ja vidim) raspaljen više nego što mogu iskazati. One koji stoje na svojim granicama neprekidno, presveti Oče, pomaži oružjem, novcem i svim potrepštinama kako bi što lakše mogli ostati pri svojoj odluci da se neće predati poganima niti napustiti svoje mjesto.

Isto je u hrvatskim stihovima obradio Marulić u pjesmi, gdje potlačene krajeve poistovjećuje s osvojenim Jeruzalemom:

Tuženje grada Hjerozolima, moleći papu da skupi gospodu krstjansku, ter da ga oslobodi od ruku poganskih.

I u toj se pjesmi Marulić obraća papi:

Ti ki ključe nosiš vičnjega kraljevstva,
ki Petrov brod voziš dileći blaženstva,
uzbud' (potakni) *jur pamet tvu na izvrsno dilo*
ter slišeć tužbu mu budi t' mene milo.

— — —

Ako te tužba ma ne giblje (dira), *prigni* (gane) te
daj sveta Crikva tva ka di; »Pomozite!
Turci me progone sa svih od svita stran,
na me se zagone, jur sam stablo brez gran.
Vernih mojih vode vezanih u sinžir;
tako t' stada hode od kih si ti pastir!
Od tih nicih (neke) *kolju, a nicih prodaju,*
a nicim nevolju, trud i muku daju,
hteći da pušćaju krstjansku viru i ćud,
tere da primaju tursku neviru i blud.
Nigdar nisu siti puka tvoga pit krv
ni zakon grditi u kom nî himbe strv (trun).
A sad znaj: kad gori susida tvoga stan,
na tom je da izgori i tvoj od onu stran.
Ja mnju (mislim), *ti nî šala ča diju: Petrov hram*
bit će konjem štala, a Rim stanišće
(boravak) *nam.*
Poni ćeš ti rob bit, a ne Crikve vojnik,
taj te će grom ubit, ne išćuć gromu lik«
(ne potražiš li gromu lijek).

Kao što vidimo Marulić otvoreno upozorava, čak i prijeti papi: ne poduzme li što, crkva će sv. Petra postati štala turskim konjima, Rim njihovo zimovalište, a sam papa njihov rob. Otvorenije nije mogao upozoriti na golemu opasnost koja je prijetila Evropi i na odgovornost njezinih vladara i pape u toj opasnosti.

BRAĆA I SESTRE

I ostala Markova braća sudjelovala su u javnome životu grada Splita, pa i u općoj borbi protiv Turaka. Ivan, Petar i Valerije bili su zapovjednici galija, a Šimun konjički oficir, pa su oružjem pridonosili koliko Marko perom u tom burnom razdoblju, punom straha i napetosti, kada je konačni turski pohod na Split decenijama ležao nad čitavim gradom poput Damoklova mača.

Rekli smo da je pomorska tradicija Splita bila tada još veoma živa. Odijeljena od sjeverne Hrvatske uskim pojasom neplodnoga planinskoga zaleđa, Dalmacija je bila prepuštena isključivo moru. I u Marulićevim djelima, i *Juditi* i ostalima, opisi ribanja, brodova, plovidbe, oluja, većinom kao alegorijske slike ili kao usporedbe, veoma su česte i vrlo plastične. Literarnom vještinom, slikarskom jasnoćom, ali i pomorskim iskustvom odlikuju se ti Marulićevi stihovi;

— — —

kako ki strašnima vitri zagonjen brod
meu vali mnogima vodi prik slanih vod;
svrta korablji hod ne kuda bi hotil,
da dajuć jidrom god, kud jih je duh zavil;
li još se je usilil, kakogod se oprit,
dokla je tamun cil, ne hteć o školj udrit.
Simo tamo pozrit ne staje, jer vidi,
da mu se je borit s vitrom, s morem, s diždi;
grbim hlopom hlidi a zvižju konopi,
val rovući slidi, ter busa u popi.
Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
iz njega dižd kropi, munja ga prosica;
grom s triskom potica, strahotno trtnjući,
preda, pada nica mornar li jidrući.

Pa i završivši *Juditu* nije pjesnik zornije mogao predstaviti kraj svojega truda, nego slikom lađe što, ulazeći u luku nakon mučne plovidbe, spušta jedra:

Trudna toga plova ovdi jidra kala
plavca moja nova . . .

Spomenimo usput da je to bilo doba najvećih svjetskih pomorskih otkrića, koja su uzbuđivala renesansne duhove i o kojima se pričalo, pogotovu u pomorskome Splitu: 1492. otkriva Kolumbo Ameriku; 1497. oplovio je Vasco da Gama Rt dobre nade; 1519. prolazi Mageljan tjesnacem nazvanim po njemu.

Zbog svega toga ne začuđuje podatak da su tri Markova brata bili soprakomiti na mletačkim galijama. I njegov nećak Jerolim plovio je na splitskoj galiji po Istoku, na kojoj je soprakomit bio Dujam Papalić, pa je vjerojatno i poginuo na tome ratnom pohodu.

Markov brat Aleksandar bio je najstariji nakon njega. Stoga mu pjesnik oporukom ostavlja svoju kuću kod Sv. Ivana i kod njegove kuće. Aleksandar je vršio razne ugledne dužnosti u splitskoj komuni. Tako je bio gradski blagajnik u vrijeme izgradnje odbrambenih zidina 1501. godine. Kasnije se spominje u spisima kao gradski sudac i član plemićkog vijeća. Oženio je Klaru iz obitelji Alberti. Umro je 1533. godine, pa je jedini od braće i sestara nadživio Marka.

Drugi brat Ivan vršio je službu općinskoga egzaminatora. Godine 1501. imenovan je soprakomitom, zapovjednikom splitske ratne galije, ali se već slijedeće godine spominje mrtav.

Brat Petar oženio se Jelenom, također iz obitelji Alberti. Bio je gradski vijećnik i egzaminator (ispitivač notarskih isprava). Vršeći dužnost zapovjednika splitske galije, otputovao je na Istok. Umro je između 1502. i 1504.

Četvrti pjesnikov brat Valerije oženio je Jelenu iz splitske imućne obitelji Cindro. S njom nije imao djece, ali je imao dvoje s nezakonitom ženom, sluškinjom Katušom, koje se sjetio u oporuci. I on se 1502. godine navodi kao suprakomit splitske galije, a umro je na moru vršeći službu.

Marko je, posvetivši se knjizi, kako veli Frane Božičević, brigu oko vođenja obiteljskoga imanja ostavio Valeriju. Kada je umro 1520. godine, shrvala ga je ta smrt, jednako kao i brata Šimuna, pa je pokojnome Valeriju spjevao elegiju, uputivši je prijatelju Frani Božičeviću:

Ljuto me tištaše, Frane, umriće brata mi dragog:
Suza ne pristade tok, brezmirni svlado me bol,
Svega od onog, ča negdar duši mi pridrago biše,
Svega od miloga, znaj, najdraži biše mi on.
Ljubeznom, iskrnjom njegovom riči se koristih često;

Nigdare njegov mi čin kakovu nanese vrid.
Višto i zdušno je on i u općinskim dilovo poslim,
Zatim i vridno je svoj vlastiti redio dom.
Marom njegovim jošter obilnije rađaše polje,
Plodova njinih se pun hambar povijaše naš.
Gorice one sunčene i poljane lozina sada
Daše nam tolici grozd jedva da u bačve sta.
Prem je u miru mi tada i radosti ticalo vrime,
Ipak je muzama sveđ obuzet bio mi duh.
Njega izgubiv sad brige mi pristižu umisto mira,
Bezbrižni otira čas dotekla, tegobna skrb.

——— (Prijevod s latinskoga Nikole Šopa).

Ljubav prema bratu Valeriju prenio je stari pjesnik na njegovu udovicu Jelenu koja je zajedno s njime živjela, osiguravši joj oporukom do smrti uživanje njegove kuće kraj Sv. Ivana. U dodatku svoje oporuke navodi Marko razlog zašto se toliko brine da osigura udoban život nevjesti Jeleni: ... *to sam učinio radi ljubavi koju je prema meni iskazivala u svakoj prilici, kao prema svome ocu: iskazivala mi je poštovanje i poslušnost na isti način kao da mi je bila kći ili rođena sestra istoga oca ili majke, a ne nevjesta, pa stoga radi njenih zasluga prema meni nisam htio biti nezahvalan* ...

Peti pjesnikov brat Šimun bio je oficir konjaništva. Prema nekim podacima Šimun je umro malo pošto se vratio kući iz jednog ratnog pohoda, dočekan sa svim počastima, 1475. ili 1476. godine. C. Fisković pak navodi isprave u kojima se Šimun od 1478—1482. spominje kao općinski egzaminator, pa ga kao mrtvoga navodi tek 1513. godine. Datum Šimunove smrti ima određenu važnost za Marulićev život, jer smo vidjeli da Božičević navodi kako se pjesnik nakon bratove smrti odrekao udobnoga života i prepustio asketskome.

Imao je Marko Marulić, konačno, i dvije sestre. Andrijana mora da je umrla rano, jer je Božičević ne spominje među pjesnikovom obitelji. *Bira je* — veli Božičević — *pak prezrela bračni život i provodila život neudata i u najranijoj svojoj dobi posvetila se Bogu u samostanu Sv. Benedikta. Kod nje se našlo vrlo mnogo književnih djela i poslanice koje potiču na dobro i sveto življenje, a napisao ih je na domaćem jeziku sam Marko svojom rukom.*

Djevojke iz plemićkih obitelji odlazile su u samostan ne uvijek iz pobožnosti, kao što veli Božičević, već ponekad i iz profanih razloga. Nikola Marulić, koji je imao šest sinova, a ne obilnu baštinu, šalje kćer u samostan, ne mogavši je opskrbiti doličnim mirazom, iako je određeni miraz morala ponijeti i u samostan.

Ženski benediktinski samostan u Splitu nalazio se izvan sjevernih zidina Dioklecijanove palače i bio je branjen vlastitim zidinama. Zvao se i Blaženoga Arnira, jer je u njemu položeno tijelo splitskoga nadbiskupa kojega su Poljičani kamenovali kada se s njima prepirao oko crkvenih posjeda u Dubravi. Nedugo prije dolaska Bire u samostan, izradio je u njemu majstor Juraj Dalmatinac gotičku kapelu s oltarom Bl. Arnira i reljefom s prikazom njegova kamenovanja, remek-djelo naše stare umjetnosti (danas u Kaštel Lukšiću).

Život plemićkih kćeri u samostanu često je bio dosadan, pa se pjesnik brine da zabavi sestru brojnim više šaljivim nego moralnim pjesmama. U nedavno pronađenom Marulićevom rukopisu života svetaca i molitava često se s ljubavlju obraća dragoj sestri: *sestrice bogoljubna, jedina sestrice, sestrice pridraga* ... Pisao ih je isključivo hrvatskim jezikom, jer žene u Splitu, kako je malo zatim posvjedočio Mlečanin Giustiniani, nisu znale drugoga jezika do materinjega. Tako njoj Marko posvećuje satirične pjesme *Anka Satira* i *Spovid koludric od sedam smrtnih grihov*, a ostalim njezinim drugaricama dvije poslanice u prozi i šaljivu pjesmu *Poklad i Korizma.*

Ta se Marulićeva djela temeljito razlikuju veselim svojim ugođajem i bezbrižnošću od ostalih pjesničkih i moralnih njegovih sastava. Kao da su i samome Maruliću bili potrebni kao trenuci odmora i vedroga predaha, a usto su bili potaknuti ljubavlju prema sestri koludrici.

Baba Rada reče Anci:
»što se, gospo, ne udaš?
da skačemo jur u tanci,
veseleći tebe i nas«.

Tako počinje *Anka Satira*, a *Poklad i Korizma*, kojoj pjesmi nije sačuvan početak:

Trbuška viteza porazi fra Dezun,
šakom ga poveza i oboti (udari) *mu kljun.*

— — —

Dezuna naskoči sladolik Katunar,
i ražanj protoči kroz njegov brevijar,
da njega ne rani; on cokulom zamah,
udri ga po rami i tišće njim u prah.

— — —

Spovid koludric od sedam smrtnih grihov počima zvonko onomatopejski:

Opatica gospa Bona
zvonila je u sva zvona;

— — —

I sastavljajući oporuku mislio je pjesnik na sestru Biru, ostavivši joj dvije drage uspomene: *Svojoj sestri Biri, koludrici Sv. Benedikta, ostavljam svoj srebrni sat, što sam ga nekada dobio od gospodina Petra Berislavića, tada hrvatskoga bana i vesprimskoga biskupa,* da se moli bogu za njega koji je poginuo boreći se protiv neprijatelja. Njoj je ostavio i *Evanđelje* što ga je vlastoručno oslikao.

SPLIT MARULIĆEVA DOBA

Rekli smo da se Split u Marulićevo doba sastojao od *staroga grada,* tj. istočne polovice unutar zidova Dioklecijanove palače i *novoga grada,* zapadno od palače. Izvan toga grada, opkoljenoga zidinama, nalazila su se dva predgrađa s pučkim kućicama, bez ikakve obrane, Veli Varoš na zapadu i Lučac na istoku. Stari od novog dijela grada dijelila je glavna gradska ulica, koja je na sjeveru počimala od *Vrata od Pisture,* išla današnjom Bosanskom ulicom do Narodnoga trga, tada zvanog *Trg sv. Lovre,* a poslije *Trg oružja,* zatim današnjom Marulićevom ulicom do širine pred crkvicom sv. Mihovila na obali *(in ripa maris)* i do trga pred mletačkim kaštelom, što je od južnih zidina Dioklecijanove palače bio odijeljen *Morskim vratima (Vrata od mora).* Svaka je polovica grada popreko bila podijeljena u četiri gradske četvrti, nazvane prema istaknutijim crkvama u njima: *Sv. Martina, Sv. Duje, Sv. Duha (Sv. Marije)* i *Sv. Mihovila.*

Gradske ulice zvale su se prema crkvama, istaknutijim plemićkim palačama u njima, prema zanatlijama okupljenim u pojedinim ulicama (tako *Zlatarska ulica,* a vjerojatno i kožarska, kovačka, mesarska i dr.). Trgova je u gradu bilo malo, jer je svaki metar prostora unutar gradskih zidina bio dragocjen. Valja uzeti u obzir da se još od dvanaestoga stoljeća, od vremena Tome Arhiđakona i oblikovanja gradskoga Statuta, grad nije prostorno uopće povećavao, a brojem stanovnika gotovo se udvostručio. Posljedice toga bile su uske uličice i uske a relativno visoke kuće, čak na četiri kata. Tek u Marulićevo doba, u renesansi i tokom šesnaestoga stoljeća, pojedine plemićke i obogaćene trgovačke obitelji mogle su sagraditi prostranije palače, pregradivši obično građevni sklop od nekoliko starih romaničkih ili gotičkih kuća.

Postojala su tada u Splitu samo dva prava trga: popločani *Katedralni trg,* ili *Trg sv. Duje* i navedeni *Trg sv. Lovre,* koji se tokom vremena popločavao i tako od *poljane* postao *plokata.*

Izvan sjevernih gradskih zidina bila je poljana zvana *Pistura,* na koju je tada već prenesen pazar s *Poljane sv. Lovre.*

Izgrađenu gradsku luku tvorila je istočna polovica današnje rive, ograđena s istoka i zapada zidom što se spuštao u more. Na južne zidine Dioklecijanove palače oslanjali su se kućerci odvajajući slikovitost lučkoga života, a skladišta robe što je već tada karavanama stizala iz Bosne i iz daljega Balkana, ili one što je iz Venecije stizala lađama, namijenjena Istoku, nalazila su se u djelomično otkopanim (ili još nezatrpanim) »podrumima« Dioklecijanove palače.

Na zapadnoj strani gradske luke dizao se impozantni kompleks Gradskoga kaštela, što se od današnje sačuvane glavne kule (krivo kasnije nazvane *Hrvojevom kulom*) prostirao do u more; s pet kula i spojnim zidovima. Dalje do Matejuške bila je pjeskovita obala, gdje se bacalo smeće, gdje se dizala klaonica, bojadisari bojili platno i konope, stajale preše za ulje i sl. U mandraču Matejuške držali su varoški ribari lađice. Tu se izlijevao potok bočate vode, na kojemu su žene prale robu i nekoliko sumpornih izvora. Tu se, izvan gradskih zidina, nasuprot *Vrata mesarnicâ,* dizao samostan franjevaca konventualaca, skladna kamena zgrada s dva slikovita klaustra.

Istočno od grada bio je dominikanski samostan, što su ga Mlečani u doba turskih ratova porušili i kasnije opet sagradili. Do njega su Marulićevi imali jedan svoj posjed.

Sjeverno od zidina Dioklecijanov palače prostirao se već spomenuti ženski benediktinski samostan, zvan Blaženog Arnira. Glavna zgrada sa skladnim dvorištem građena je u Marulićevo doba u lijepom renesansnom stilu, s ulaznim vratima nad kojima je bila skulptura *Oplakivanja Kristova.* Samostan, napušten u vrijeme Francuza, zatim pretvoren u vojnu bolnicu, porušen je nakon oslobođenja, da se pruži slobodniji pogled na sjeverne zidine Dioklecijanove palače.

Najpoznatiji srednjovjekovni samostan, benediktinski samostan sv. Stjepana *pod borovima* nalazio se

na istoimenom rtu na ulazu u splitski zaljev, ali je u Marulićevo doba već bio napušten. Zato je u to vrijeme sagrađen franjevački samostan sv. Marije u Poljudu, koji je tada postao omiljeno posljednje počivalište splitskih plemića. Radi obrane od Turaka bio je opkoljen zidinama i osiguran visokom kulom. Taj su samostan gradili franjevci koji su bježali iz Bosne i Hercegovine pred Turcima, isto kao i samostan Gospe od Poišana i kasnije Gospe od Zdravlja.

Spomenimo u gradu još i drugi ženski samostan sv. Marije de Taurello na Obrovu.

Samostanci su, dakle, tvorili znatan dio stanovništva Marulićeva Splita.

Crkava je u gradu bilo mnogo više. Neke od njih i danas su sačuvane, ali je mnoge uništilo vrijeme. Ponos Splita bila je katedrala, bivši carev mauzolej, ili još točnije, njezin vitki zvonik koji se gradio od trinaestoga do šesnaestoga stoljeća (koje se gradnje i Marulić sjetio u oporuci).

Osim katedrale, na samom su *Trgu sv. Dujma* (danas *Peristilu*) bile još tri crkvice: jedna pod južnim *protironom* (druga je sagrađena kasnije) i dvije na istočnoj strani: sv. Roka i, danas porušena, sv. Barbare *(od topnika).*

Na glavnom gradskom trgu dizala se gotovo duž čitave sjeverne strane lijepa gotička Komunalna palača, od koje je ostao samo istočni dio s ložom. Pred njom je stajao kameni štandarac za zastavu s likom lava sv. Marka.

Glavno upravno tijelo u gradu bilo je Veliko vijeće, a sastojalo se od svih muških članova plemićkih obitelji koji su navršili osamnaestu godinu. Upravne poslove pak vodilo je Malo vijeće, koje se biralo unutar Velikoga vijeća.

Otkada je Split pripadao Veneciji, uloga je kneza postala mnogo veća nego nekada načelnika. Kneza (zvao se *Knez i kapetan Splita*) je slala Venecija, a mijenjao se u pravilu svake druge godine. U gradu se i dalje živjelo i upravljalo na temelju Statuta, sastav-

ljenoga u XIV stoljeću, ali su Mlečani postepeno, što raznim izmjenama njegovih pravila, a što samom praksom, tokom vremena ograničili njegovu važnost.

Na čelu čitave mletačke pokrajine Dalmacije i Albanije stajao je Generalni providur; a u slučajevima rata biran je glavni oružani zapovjednik.

Administraciju raznih općinskih dužnosti obavljali su počasno pojedini splitski plemići, koje bi za kratka vremenska razdoblja (obično tek za četiri mjeseca) biralo Veliko vijeće. Tako su postojale dužnosti gradskih sudaca, soprakomita (zapovjednika) ratne galije, savjetnika, egzaminatora (ispitivača spisa), procjenjivača, sindika, procjenjivača žita, utjerivača porezne desetine, blagajnika, rizničara, operarija gradnje zvonika katedrale, prokuratora ženskih samostana, nadzornika zdravstva, nadzornika putova, nadzornika lihve i oporuka, komunalnog advokata i dr. Pučani nisu mogli te dužnosti obavljati ne samo zato što nisu bili plemići, već zato što nisu, zaposleni, ni imali vremena za njihovo obavljanje. Osim toga imala je Komuna svoje stalne plaćene činovnike, koji nisu bili plemići, poput gradskoga liječnika, ljekarnika, oružara, učitelja, kamerlenga, kneževa kapelana, orguljaša i dr.

Najutjecajnija ličnost u gradu nakon kneza bio je nadbiskup. Do dolaska Venecije 1420. godine, nadbiskupa su birali splitski svećenici i građani. Ali otada ga bira izravno rimski papa, po sugestijama Venecije. Među tim nadbiskupima bilo ih je koji su jedva vidjeli Split: došli bi da sakupe svoje prihode, a živjeli su udobnije u Rimu ili drugdje u Italiji. Ali bilo je i takvih koji su bili najprisnije vezani uz grad i njegove probleme, nastojeći mu pomoći u mnogome. Bilo je i takvih, poput Bernarda Zane, koji su ga i oružjem branili kada je ustrebalo.

Članovi Kaptola stolne crkve, najvišeg crkvenog tijela u gradu, pak bili su Splićani i oni su se često suprotstavljali stranome nadbiskupu, zahtijevajući naročito da on stalno boravi u gradu i dijeli s njim i dobro i zlo.

Splitske samostane već smo spomenuli. Istaknute organizacije u životu grada bile su brojne bratovštine. Bile su to više svjetovne nego religiozne udruge, uglavnom pučana i težaka iz predgrađa (bila je samo jedna plemićka bratovština Sv. Sakramenta), sa svrhom međusobnog pomaganja bratima i njihovih obitelji. Zatvorene isključivo staleške (cehovske) bratovštine u Splitu nisu postojale, osim jedne: pomoraca sv. Nikole. Bratovštine su imale popise članova na dugim pergamentnim svicima *(opute)* i pravilnike *(matrikule)* kojih su se morali svi držati. Članovi bratovštine nosili su na svečanostima, u procesijama i na sprovodima, tunike s kukuljicama i to svaka bratovština druge boje, pa je i ta odjeća pridonosila slikovitosti i stanovitoj mistici tih svečanosti.

Stanovnici splitskih predgrađa, Veloga Varoša i Lučca, nisu bili obuhvaćeni svim dužnostima i pravima ostalih građana, jer nisu ni smatrani pravim građanima, već pridošlicama što su se tek sklonili izvan grada. U vrijeme turske opasnosti, kada bi redovito njihove kućice prve planule, osjetila se potreba da se i oni barem donekle društveno i obrambeno organiziraju. Stoga im vlast određuje kapetana varoši, a sami oni biraju svojega starješinu *gaštalda.* Braneći u prvom redu sebe i svoje skromno imanje, varošani su ujedno bili i najbolja obrana Splita, pa su se i Splićani vremenom sa sve više pažnje odnosili prema njima.

MARULIĆEV ŽIVOT U SPLITU

Marko Marulić je, poput ostalih splitskih plemića, obavljao razne komunalne dužnosti. Njegova pravna izobrazba u tome mu je zacijelo pomogla. Velika mu je olakšica bila što se obiteljskim imanjima bavio brat Valerije, pa je Marko tek nakon njegove smrti, u starosti, s nezadovoljstvom, morao preuzeti i tu brigu.

Marko, Valerije i žena mu Jelena, čini se da su živjeli u zajedničkom kućanstvu u obiteljskoj kući kraj sv. Ivana, jer je pjesnik ostao neženja.

Pretjerujući zacijelo u opisivanju pjesnikova povučenog i pokajničkog života, opisuje ga Frane Božičević u posmrtnome elogiju: *U jednom dijelu palače prigrlio je sobicu s knjigama i tu živio vrlo skromnim sredstvima. Za četrdeset godina otprilike, zatvoren s muzama, uz svete knjige, noćni rad, bdjenja, postove, u kostrijeti i u molitvama, i uz vrlo mučna bičevanja trapio se danju i noću u vrlo strogoj pokori. Kroz stražnja vrata ćelije (sobice) odlazio je u crkvu koja je bila posvećena imenima Slavne Djevice i Sv. Duje, učenika sv. Petra prvaka apostolskog, a iz crkve se vraćao u sobicu. U crkvi je neprestano prisustvovao službi božjoj, prvi je ulazio, a posljednji izlazio. Službu božju nije nikad zanemarivao. Vrlo malo je jeo meso. Što god mu je vremena preostalo nakon obavljenih pobožnih čina, u potpunosti je posvetio učenju i književnom radu. Bio je milosrdan, pobožan, prepun svake hvale. Što god je imao, vrlo obilno ali tajno dijelio je siromasima, prosjacima i potrebnima sjećajući se one evanđeoske: neka ne zna desnica što čini ljevica ...*

Očito je da je pobožnost pjesnikova preuveličana, dosljedno karakteru posmrtne pohvale istaknutog crkvenog pisca. Ali istina je i to da Marko Marulić nije mogao napisati sva ta brojna djela (a sva ni ne poznajemo), da nije povučeno i marljivo radio. Ako je puk splitski u njegovu povučenom radu vidio tek molitvu, nije ništa neobično. Samac, bez obitelji, oslobođen materijalnih briga, mogao se u potpunosti posvetiti književnome radu.

A da nije potpuno samotnički živio dokazuje Božičević, veleći da je bio *ugodan i fin u društvu,* što se za čovjeka koji se potpuno povukao od društva ne bi moglo reći.

Njegovu društvenost dokazuju i vlastiti stihovi kojima iz Nečujma pozdravlja one *»intima quos nobis jungit amicitia« (koje samnom veže srdačno prijateljstvo).* On obilazi s Dinkom Papalićem solinske starine; on putuje Italijom i bilježi antičke natpise.

Koliko je svoju odvjetničku naobrazbu primjenjivao u praksi nije nam u cijelosti poznato. Iz arhivskih isprava doznajemo da je zastupao na parnicama članove svoje obitelji. Tako 1474. u korist svoje majke, a u vezi s oporukom djeda Nikole de Albertija. Godine 1478, u diobi Marka i njegove braće s rođakom Dujmom, izaberu braća za suce svoje prijatelje trogirskoga humanistu Koriolana Čipika i splitskoga plemića Petra Sriću, zaslužnoga za objavljivanje prvoga izdanja *Judite.* Marko se u ispravama često spominje kao vlasnik obiteljskih zemalja, u vezi s ugovorom s kolonima koji su ih obrađivali i u vezi s diobom tih zemalja među braćom. Tako Marko i brat mu Aleksandar dijele među sobom 1513. staru obiteljsku kuću kraj krstionice sv. Ivana. Marko kao iskusan pravnik zastupa često majku i braću pred vlastima. Njega biraju braća i rođaci i kao izvršitelja njihovih oporuka, imajući povjerenja u njegovu stručnost i njegovo poštenje.

Pjesnik se često i parniči s rodbinom u vezi s ostavštinom. Umiješan je i u spor s Papalićima u kojemu su se neka pisma njegova oca proglasila krivotvorenima.

Da se pjesnik potpuno odao povučenom i asketskome životu — zaključuje C. Fisković — ne bi se toliko brinuo oko životnih dobara, pa i u starijim svojim godinama.

Nema podataka da se Marulić profesionalno bavio odvjetništvom. U jednom latinskom epigramu, kad ga se pravilno čita, dobiva se opis poštena odvjetnika, a kad ga se čita unatrag, nepoštena odvjetnika.

Mirnost, a nikako svađa, počtenje i pravedna parba,
Blago mi jedino jest: uvike pravedan sud.

———

Kao plemić splitski i član Velikoga vijeća obavljao je Marko Marulić dužnosti egzaminatora, počasnoga suca, člana sudišta i dr.

O rasipničkome životu tadašnje splitske mladeži (kojoj je jednom i pjesnik pripadao) i uzornome životu uglednoga već staroga Marka Marulića svjedoči i jedno pismo iz 1518. godine, sačuvano u Mletačkome arhivu. U njemu splitski knez Franjo Celsi izvještava mletačkoga dužda:

Prejasni i predični vladaru.

Uznemiren sam pritužbama građana ovoga grada da njihova djeca, ta zabludjela mladost, igraju onim što se sabere berbom, trošeći to od čega bi morali živjeti sa svojim očevima i obiteljima. Videći da ne samo preziru očinske opomene veoma učenoga gospodina Marka Marulića, čovjeka u godinama, koji veoma poštuje gospodina Boga, koje je opomene on pružao govorom i knjigama, a također i slikama paklenih muka i strašnih likova, što ih je izlagao na trgovima.

Ti *dobri nauci* staroga pjesnika i teologa zaista ništa nisu imali zajedničkoga s njegovom mladošću.

Himbena mladosti! taščino velika! kao da se već iz jednog drugog svijeta obraća mladosti koja je, opet, u to doba, kako vidimo iz suvremenih zapisa — pa i iz navedenog pisma — živjela krajnje slobodno i raspojasano.

Uzaludne su njegove opomene:

Tance ne vodite, ne spivajti pisni,
unesto (čestito) *hodite, a ne kako bisni.*
Ne općite svite (oblačite haljine), *oholost ke stiču,*
Ali svilne kite, na grih ke potiču:
postolce žentilne (ljupke), *lipo izrezane,*
košuljice bile, svilom priplitane.

MARULIĆEV PRIJATELJSKI I KNJIŽEVNI KRUG

Pa ipak, nije Marko Marulić uvijek imao takve nazore o društvu, razonodi i zabavi. Inače ne bi nikada stekao tako velik krug ne samo poštovalaca, već i intimnih prijatelja, koji su iskreno žalili za njim kada je umro i kojima je posvetio neke od najljepših svojih pjesama, a oni njemu svoje.

Dok je bio živ — veli Frano Božičević — *imao je tri vrste prijatelja. Prvu vrst čine oni koji, iako daleko i ne poznavajući ga osobno, ipak su po glasu koji se širi imali o njemu izvanredno mišljenje i nisu se prevarili u izvrsnom sudu koji su o njemu stvorili. To su bili vrlo slavni ljudi, u boljem položaju nego on, kao Dominik Grimani po milosti božjoj biskup iz Oporta, kardinal sv. Marka; prečasni Petar Berislavić, biskup Vesprimski, slavni ban hrvatski; Kristofor Marcel, nadbiskup krfski; Augustin Mula, ugledni venecijanski patricij; Bernard Zane, magistar književnosti i svete teologije, nadbiskup — splitski mitropolit; i mnogi drugi kojih imena zbog kratkoće za sada ispuštamo. Drugo mjesto su zauzimali ljudi valjani i ugledni, ipak nešto manje učeni, među kojima su bili: Dominik i Jerolim Papalić koji je obično i svoje pjesme pjevao uz leut u vrlo živim ritmovima, Nikola Petraka, Marin Cuteus, Petar Gregorjančić i Alojzije Papalić. Njih dvojicu je zbog njihove osobite vjernosti imenovao izvršiteljima svoje oporuke poslije smrti. Zatim dolaze ljudi, a također i ja Frano, iako po umu i učenosti posljednji, u vještini izvrsni, koji su naizmjence sastavljali vrlo lijepe govore i izvanredno dotjerane pjesme i tako se međusobno poticali na besmrtnu slavu. Zvali su se Kristofor Papalić, izvrsni stručnjak obaju prava, prečasni Toma Niger, biskup trogirski, dva brata Čipiko — Petar i Jerolim, odlični doktor obaju prava, dva brata Martinčića, Jerolim i Franjo, vrlo obrazovani ljudi, a tako i ja Frano . . . Nikola i Antun Alberti, ugledna braća i vrlo dobro upućeni u književnost. Svi su oni poslije*

smrti Markove posvjedočili svoje prijateljstvo vrlo brojnim i profinjenim pjesmama.

Recimo još nešto o Marulićevu prijateljskom i književnom krugu, o navedenima i još o nekima, ne bi li nam tako postao bliži i potpuniji humanistički lik pjesnika koji je volio ljude. Sastajalo se to društvo po domovima splitskih plemićkih obitelji, naročito u gostoljbivome domu humanista Papalića, u velikoj gotičkoj dvorani izrezbarena drvena stropa i visokih kićenih gotičkih prozora, ambijentu što odaje vrsnoću i stil prvog graditelja i kipara toga vremena u nas, majstora Jurja Dalmatinca. U tim su se krugovima čitale pjesme, raspravljalo o književnosti i umjetnosti, muziciralo, natjecalo u govorništvu i komentiralo razna objavljena djela i suvremena zbivanja. Marko Marulić je, kao najugledniji, zacijelo stajao na čelu tih literarno-kulturnih sastanaka.

I Jerolim Kavanjin opjevao je Marulića u Papalićevome domu:

Domu viđu Papalića
meu svoje mudra i časna
slavnom Marku Marulića
veomà draga i prijazna
knjige i piesni za toj svite
još meu njima zaimenite.

Sastajali su se, svakako, prijatelji i na drugim manje svečanim mjestima: po konobama, u dvorištima i vrtovima, u ladanjskim vilama ili utvrđenim palačama, i slobodnije pričali, raspravljali i pjevali, uz birano jelo i još bolje vino bogatih splitskih vinograda.

Kao da opisuje to svoje društvo, pjeva Marulić u *Juditi:*

Sedeći za stoli, oni se čtovahu,
ophode okoli, sluge jim landrahu (dvorahu);
a druzi služahu vino iz bokare,
črljeno livahu u zlate pehare.

Ča peku, ča vare, druzi to nošahu,
na čiste lopare: jedno donošahu,
drugo odnošahu, svrtaje (vrteći) *nogami,*
dvorno pristupaju, segaje (pružajući) *rukami.*

Nije moguće zamisliti te prijateljske sastanke i razgovore ugodne bez ljubavnih pjesama i paprenih zgoda, jer zacijelo se na njima nije moraliziralo. Iako nam mladenačke ljubavne pjesme Marulićeve nisu sačuvane, zacijelo ih je pisao, zacijelo su se prepisivale (ako već ne tiskale) i kružile od ruke do ruke; pjevale uz lutnju. Možda ih je i sam, u staračkoj pobožnosti, uništio.

Kao sjećanje na tu mladenačku ljubavnu liriku ostaju tek pojedini stihovi u *Juditi* i drugim moralnim djelima:

Kad ju je vidio, s prvoga prozora
ranu je očutio ljubvena umora;
staše kako gora, sobom ne krećući,
oči ne zatvora, k njoj ih upirući:

Zar bi netko tko nije poznavao ljepotu žena i tko je uvijek prezirao žensko kićenje kao taštinu mogao ovako istančano i ovako zorno prikazati Juditino kićenje:

Toj rekši, izvi se iz vriće i vodom
po puti umi se i namaza vonjom.

Splete glavu kosom, vitice postavi,
kontuš (odijelo) *s urehom svom vazam* (uzevši) *na se stavi;*
s ošvom (zlatnom vrpcom) *ruke spravi, uši s userezmi* (naušnicama),
na nogah napravi čizmice s podvezmi.

———

Zlatimi žicami sjahu se poplici (pletenice),
a trepetljicami zvonjahu uvici (uvojci);
stahu zlati cvici (cvjetovi) *po svioni sviti*
(svilenom odijelu),
razlici, ne rici (rijetki) *po skutih pirliti*
(utkane šare),
Svitlo črljeniti ja rubin na prstih,
cafir se modriti, bilit na rukavih
biser i na bustih (prsima), *i sve od zlatih*
plas (pločica, toka)
sjati se na bedrih prehitro kovan pas.

O hrvatskome banu Petru Berislaviću i o splitskome nadbiskupu Bernardu Zani već smo govorili.

Papalići su bili rođaci, a ujedno i najprisniji prijatelji Marulićevi: jedan od njih tragično je poginuo u mladenačkoj avanturi s pjesnikom, ali o njemu Božičević šuti. Najtoplije prijateljstvo vezivalo ga je s Dominikom (Dminom, Dinkom) i Jerolimom Papalićem. S Dinkom je Marko obilazio solinske starine i meditirao o prolaznosti moći i ljepote. Dinko Papalić bio je neko vrijeme zapovjednik splitske galije, s kojom je zacijelo sudjelovao u borbama s Turcima.

Jerolima Papalića pjesnik je naročito volio *(intima quos nobis jungit amicitia)*. Za njega, kako smo vidjeli, veli Božičević Natalis da je svoje pjesme običavao pjevati uz leut, a Marulić u poslanici Božičeviću veli za njega *Jerolim slavan na kitari (Hieronymu in cythara clarum)*. I drugi biograf istaknutih Splićana Marko Dumanić veli za Jerolima Papalića da je imao razvijen dar za pjesmu, da je bio vješt u pisanju latinskih, talijanskih i hrvatskih stihova. Jedna Papalićeva pjesma sačuvana je u *Zborniku pjesama* Frane Božičevića. Marulić je svoj latinski prijevod Petrarkine pjesme *Vergine bella* posvetio prijatelju Jerolimu Papaliću, koji ga je nagovorio da je prevede, a Frano Božičević preveo je zatim tu pjesmu na hrvatski. Sačuvana je i latinska poslanica što je Marko upućuje svojemu prijatelju Jerolimu. I pred smrt sjetio

ga se Marko i ostavio mu Vergilova djela i još neke crkvene pjesnike iz svoje biblioteke. I Jerolim Papalić posjedovao je vlastitu biblioteku, jer je 1536. god. darovao dominikanskome samostanu knjigu *Govora pape Lava I*, tiskanu 1485. god. Umro je u 52. godini života, pa je, dakle, bio mnogo mlađi od Marulića.

Dodao bih još nešto što povezuje Jerolima Papalića i Marka Marulića. U *Nemzeti muzeju* u Budimpešti čuva se tzv. »Papalićev kodeks«, u stvari zbirka prijepisa salonitanske kronike Tome Arhiđakona, tzv. »Qualitera« i kraćih kronika ostalih splitskih i drugih dalmatinskih srednjovjekovnih autora. Ta se rukopisna knjiga, od velike povijesne važnosti, u prošlom stoljeću nalazila u bogatoj biblioteci trogirske obitelji Fanfogna-Garanjin i jedan ju je njezin član zatim prodao Madžarima. Na korici knjige ispisano je ime Jerolima Papalića, pa je prema njemu, nekadašnjem vlasniku kodeksa, i nazvana »Papalićev kodeks«. Rukopis je oslikan i jednom svetačkom slikom, grbom Splita iz vremena ugarske vladavine i još jednim naknadno ucrtanim grbom. Nije uočeno, međutim, da je to grb obitelji Marulića, onaj isti koji nalazimo na obiteljskoj (ne pjesnikovoj) grobnici u Poljudu. Ta je srednjovjekovna *Kronika*, dakle, prije Jerolima Papalića, pripadala jednome Maruliću, najvjerojatnije samome pjesniku Marku Maruliću, koji je i docrtao obiteljski grb u njoj, a prije smrti je darovao svom najboljem prijatelju Jerolimu Papaliću. Tako se te dvije istaknute renesansne splitske ličnosti povezuju na djelu trećeg srednjovjekovnog splitskog velikana — Tome Arhiđakona.

Božičević spominje među Marulićevim prijateljima nekoga Nikolu Petraku. Poznat nam je iz Marulićeva vremena tek splitski pjesnik Petar Petraka *(Petrus Petrachius Aspalatensis)* koji pozdravlja jednom poslanicom šibenskoga pjesnika Jurja Šižgorića.

O pjesniku, biskupu i diplomatu Tomi Nigeru već smo nešto rekli u vezi s djelovanjem splitskoga nadbiskupa Bernarda Zane. Uz Marka Marulića to je svakako najzanimljivija i najistaknutija renesansna

ličnost u Splitu. Imao je sve odlike i sve mane renesansnog svestranog čovjeka, a nadarenost i ambicija tjerali su ga uvijek naprijed.

Rodio se Toma Niger (neki ga pišu i Nigris) između 1450. i 1460, pa je pripadao Marulićevoj generaciji, isto kao i nešto stariji mu brat Kristofor. Završivši nauke Kristofor je postao rektor splitske škole 1479. godine, a Toma hvarske. Iz Hvara dolazi Toma Niger opet u Split, gdje vrši dužnost rektora škole. Navodi se u jednoj ispravi 1491. kao *Magister Thomasius Niger de Spaleto, professor gramatice.* Ali nastavnička profesija nije mu pružala ono što je želio; kao svećenik mogao je tada postići mnogo više. Srećemo ga 1499. kao natpopa, vikara splitskoga nadbiskupa i administratora splitske katedrale. Godine 1502. već se angažirao u jednoj diplomatskoj misiji između Venecije i kneza Ivana Korvina, sina ugarsko-hrvatskoga kralja Matije. Na povratku iz Ugarske podnosi duždu opširan izvještaj, a dužd ga je, kako veli mletački kroničar Marino Sanudo, pohvalio.

Vrativši se u Split, surađuje prisno s nadbiskupom Bernardom Zanom u njegovim diplomatskim akcijama protiv Turaka. S njim prisustvuje i Lateranskom koncilu 1512, na kojemu Zane drži svoj alarmantni govor upućen papi i evropskim vladarima. Taj je govor odmah tiskan, a priložena mu je Nigrisova poslanica Marku Maruliću.

Toma Niger se, između 1512—1514, angažirao u borbama pučana i plemića, koje su planule u Splitu, usporedo s onima na Hvaru i u drugim mletačkim gradovima. Među zatočenicima koje splitski knez šalje u Veneciju lađom nalazili su se Marin Domić, vođa ustanka, Toma Niger i još nekoliko uglednih građana.

Kada mu je 1514. odobreno da se vrati u Split, napušta Mletačku Republiku i pridružuje se hrvatskom banu Petru Berislaviću i ugarsko-hrvatskim velikašima u križarskome ratu povedenom protiv Turaka. Tada postaje vikar i tajnik vesprimskoga biskupa Berislavića. Ali Berislavićev križarski rat nije uspio zbog nesloge feudalaca i ban ostaje osamljen

na poprištu. Tada nastupa Toma Niger, koristeći svoju diplomatsku sposobnost da pobudi u kršćanskih vladara interes za borbu. Odlazi 1515. u Veneciju i izlaže Senatu potrebu zajedničkoga otpora Turcima. Zatim putuje 1516. u Rim i tu pred papom Lavom X i kardinalskim skupom potresno izlaže opasnost što prijeti Ugarskoj, Hrvatskoj i ostalim zemljama.

Situacija se pogoršala 1519. kada Turci provale i strahovito opustoše Hrvatsku. Toma Niger ponovno putuje u Rim, gdje je tom prilikom imenovan skradinskim biskupom. Istu misiju obavlja u Veneciji, zatim 1520. u Bruxellesu na dvoru Karla V, a zatim opet u Rimu. Tu doznaje da je ban Berislavić pao u bici 20. svibnja 1520. godine. Tada nastavlja sam borbu na diplomatskom polju. Videći da od nesložnih evropskih vladara ne može očekivati nikakvu pomoć, oslanja se na Veneciju i papu. Kada Turci zauzimaju Knin i njegovo biskupsko sjedište Skradin, obraća se opet papi, tada Hadrijanu VI, da povede križarski rat protiv Osmanlija. Malo zatim prima ga, uz sve svečanosti, i mletački dužd. Papa ga čak šalje u diplomatsku misiju u Poljsku, u vezi s tamošnjim luteranima.

Klis je bila zadnja ključna obrana Dalmacije. Toma Niger poduzima sve da ga sačuva od Turaka. On dovodi Petru Kružiću lađu punu municije, oružja i novca i zajedno s njime ulazi u opsjednutu tvrđavu. Nakon te pobjede dobiva Toma od pape trogirsku biskupiju, ali i dalje poduzima brojne diplomatske korake na duždevu i papinu dvoru. Već umoran, star i pomalo razočaran zbog nerazumijevanja evropskih vladara, napušta trogirsku biskupiju i vraća se u rodni Split, gdje dočeka smrt. Njegov dostojanstveni humanistički lik ovjekovječen je u splitskom poljudskom samostanu na jednom izvanrednom portretu mletačkoga slikara Lorenza Lotta i na reljefu nadgrobne ploče, radu Duknovićeve splitske ili trogirske radionice. (Jedan nećak, ne dobivši očekivani dio ostavštine, razbio je Tomin nos na nadgrobnoj ploči, kako svjedoči pjesnik Kavanjin).

Ali nije se Toma Niger istakao samo na diplomatskom i političkom polju, već i na literarnome. Nisu sačuvani njegovi tada mnogo hvaljeni govori pred duždem, papom i kraljevima Matijom Korvinom i Karlom V, ali poznajemo neke njegove poslanice i pjesme. Spomenuli smo već poslanicu Marku Maruliću iz Rima, koju donosi Farlati. Okušao se i na historiografskome polju, napisavši, na temelju istraživanja u rimskome arhivu, povijest solinskih i splitskih biskupa. Napisao je i pjesnički predgovor poznatoj povijesti Vinka Pribojevića *O podrijetlu i zgodama Slavena.*

S Markom Marulićem bio je u vrlo prijateljskim odnosima. Marulić mu je posvetio svoje poznato djelo *Pedeset parabola (Quinquaginta Parabolae).*

Od ostalih Marulićevih prijatelja Božičević spominje trogirske plemiće dva brata Ćipiko, Petra i Jerolima. Prijateljevao je pjesnik zacijelo i s Koriolanom Ćipikom, poznatim vojskovođom i humanistom, i sastajao se s ostalim društvom u novom njegovom podignutom kaštelu u trogirskome polju (Kaštel Stari), ali više s njegovim sinom Jerolimom, splitskim arhiđakonom, kojemu je Marulić posvetio djelo *Upućivanje u čestit i blažen život (De institutione bene beateque vivendi)* i kojega naziva *»svojim najboljim prijateljem«: Marko Marulić srdačno pozdravlja poštovanog u Kristu oca Jerolima Ćipika, stručnjaka za crkveno i građansko pravo, vrlo dostojnog kanonika i arhiđakona splitske metropolitanske crkve.*

Slijede dva brata Martinčića, Jerolim i Frano. Bili su plemići splitski, a obojica su pisala hrvatske i latinske pjesme kada i Marulić. U duhu humanizma potpisivali su se imenom *Martiniacus.* Jerolim Martinčić, po sudu kasnijega biografa Marka Dumanića, bio je veoma cijenjen pjesnik i ostavio je za sobom mnogo radova, od kojih do nas nije gotovo ništa stiglo. U trogirskome zborniku pjesama Petra Lucića *Vartlu* nalazimo jednu njegovu pjesmu na hrvatskome jeziku posvećenu Bogorodici. Jerolim je inače bio u prijateljskim odnosima s hvarskim pjesnikom Petrom Lucićem, koji mu je posvetio neke svoje ljubavne pjesme i uputio mu četiri poslanice u stihovima. Iz jedne od tih poslanica doznajemo da se plemić Lucić sklonio u Split u vrijeme pobune hvarskih pučana i tu se družio sa splitskim Marulićevim krugom humanista i pjesnika.

O životu Jerolima Martinčića ne znamo inače ništa, osim da je tragično poginuo, mučki ubijen.

O bratu mu Frani Martinčiću poznato nam je nešto više: da je u mladosti bio neobuzdane ćudi, pa ga je otac poslao u Italiju, ne bi li se smirio; da se zatim odao učenju, stekavši veliko znanje; da je učio medicinu i pravo i bavio se također pjesništvom, ali ni njegove, tada hvaljene, pjesme nisu se sačuvale do danas.

Marulić je hvalio u jednoj poslanici Franine dječačke pjesme, proričući mu još veće uspjehe, a njemu je uputio pjesmu — poslanicu o nevoljama starosti, što počima stihovima:

Budući tebi sam, Frane, ja najdraži sada od sviju,
Želiš mi veli da broj proživim došasnih lit.

Frane Božičević spominje među dobrim Marulićevim prijateljima i dva brata Alberti, Nikolu i Antuna, ugledne ljude i poznavaoce književnosti.

U splitskoj se katedrali, do južnih vrata, nalazi nadgrobna ploča Janka Albertija u punoj viteškoj opremi, s pohvalnim natpisom. Bio je to ujak Marka Marulića, majčin brat. Prije smrti, 1492, imenovao je izvršiteljem oporuke svojega nećaka Marka Marulića i njegova rođaka i prijatelja Dinka Papalića.

Pjesnikov prijatelj Nikola Alberti bio je mnogo mlađi od njega. Učio je u Padovi, gdje se istakao poezijom na latinskom jeziku. Neka momačka avantura prisilila ga je da bježi iz Padove i prekine nauke. Ta ga je zgoda nadahnula da sastavi nekoliko ljubavnih pjesama. Vrativši se u Split, dao je Maruliću na ocjenu svoje stihove, a on se na njih osvrnuo također latinskim stihovima:

Quae mihi misisti, juvenem doctissime, scripta,
Haec admiranti saepius ore lego.

Marko Dumanić, biograf slavnih Splićana, posjedovao je mnogo kasnije više Albertijevih pjesama. Jednu od njih nalazimo u zborniku *Carmina* Nikole Božičevića, među Marulićevim pjesmama, jednako kao i jednu pjesmu Antuna Albertija.

U povodu Marulićeve smrti odužio mu se i Nikola Alberti latinskim epitafom (u prijevodu N. Šopa):

Putniče, nastavi put i ne tuži na Markovu grobu,
Ne smije njegova smrt stvarati tešku ti bol.
Tjelesno zemlja mu krije, al' duh mu na Olimpu živi,
Slavnog mu imena glas lebdi na usnama svim.

Franu Božičevića Natalisa (1469—1542) često spominjemo u vezi s njegovom kratkom, ali jedinom izvornom Marulićevom biografijom *Marci Maruli a Francisco Natale conscripta,* što ju je prvi objavio tek Daniele Farlati 1765. godine u djelu *Illyricum sacrum.* I on je učio u Padovi, gdje se usavršio u latinskoj književnosti. Stoga se, premda je 1491. završio pravo, nije posvetio odvjetništvu, po želji očevoj, već književnosti.

Božičevićeve pjesme svi su hvalili. Posebno Marko Dumanić u već spominjanim biografijama slavnih Splićana *(Synopsis virorum illustrium spalatensium,* objavljenima u knjizi A. Cicarellija *Opuscoli).*

Hvarski pjesnik Hanibal Lucić bio je počašćen Božičevićevim stihovima njemu posvećenima, pa mu uzvraća:

Od tebe, moj Frane, pohvaljen samo bit
volim, neg od strane drugoga darovit;
jer si svim ostalim na prida pisnikom,
za to ti zahvalim zahvalom velikom . . .

— — —

I Jerolim Kavanjin pjevao je kasnije:

Božičevića pjesni hvale . . .

Božičević je preveo s latinskoga na hrvatski jednu pjesmu Franje Petrarke *(Pisan aliti molitva gospodina Frančiska Petrarke od dive Marije bogorodice pričiste, po Frani Božičeviću u veras čestito stumačena).*

Latinske Božičevićeve pjesme poznajemo mnogo bolje od hrvatskih, jer se u splitskoj Naučnoj biblioteci čuva zbornik od skoro 100 pjesama, njegovih i suvremenika, pod naslovom *Francisci Natalis Carmina.* U toj su nam zbirci sačuvane i neke pjesme Marka Marulića i njegova splitskoga literarnog kruga.

U elegiji posvećenoj papi Pavlu III poziva ga Božičević da povede križarski rat protiv Turaka.

Marka Marulića je Božičević neobično i volio i cijenio. Autora *Davidijade* uspoređuje on s Vergilom i drugim antičkim pjesnicima:

Marko, uz njih i tvoja će blistati Davidijada
Po njoj si, ako li ne prvi, al' drugi si bar.

Najljepšu svoju latinsku pjesmu napisao je Marulić kao poslanicu Frani Božičeviću *Odgovor Marka Marula u Nečujmu boravećega.* Božičevićevo pismo sjeća staroga pjesnika, koji je pobjegao iz grada, na splitske prijatelje:

Milo i zdravljenja pripuno od tebe stiže mi pismo,
Frane, o spona nam tih prijaznih čtovaču drag.
Po njemu cinim ti, koli je privajna odsutnost moja
Onima, kima sam vik pratilac bio i drug.

Spomenimo još neke humaniste i pjesnike koji su u to doba živjeli i djelovali u Splitu i zacijelo se kretali u Marulićevu društvu:

Morao je Marko Marulić poznavati fra Bernardina Splićanina, autora hrvatskoga *Lekcionara,* tiskano-

ga u Veneciji 1495. godine, koji je živio u poljudskome samostanu, ili onome na obali.

Mlađi je od Marulića bio Krsto Balistić (Cristoforus de Balistis), nećak Tome Nigera, splitski kanonik, a od 1525. trogirski biskup. Živio je uglavnom u Trogiru, a bavio se teologijom i pravnim naukama. Umro je 1559. godine.

Koliko je Marulić bio u vezi s istaknutim Trogiraninom Ivanom Stafileom (1467—1528) nije poznato. Bio je on šibenski biskup, a istakao se također u diplomatskoj aktivnosti protiv Turaka, naslijedivši u tome bana Berislavića.

Marulićevoj je generaciji pripadao i Simon Selymbrius, ali on je rano napustio Split i nije se više vraćao kući. Umro je mlad 1496. u 36. godini, ostavivši za sobom hvaljene latinske pjesme. Stihovima ga je, među ostalima, oplakao i Marko Marulić:

Occidit in teneris Simon Solymbrius annis,
Incepit doctis cum resonare modis.

Donat Paskalić (Paschalitius) bio je splitski arhiđakon, pravnik i književnik. Pisao je u stihu i u prozi, ali je danas sačuvao malo njegovih latinskih stihova, među kojima i pjesma u smrt Marka Marulića; a također i epitaf za grob pjesnikov:

Koga to preteška pritište ploča — »O, ne pitaj, strančе.«
Njega prizivni i čuj: »Marulić ovdi! Ja spim.«
Marule, ti li tu ležiš? »Da, ja sam« — »Oh, Marule, zar je
Odnijela i tebe kob?« — »Tilo — al' ostade glas.«

Šibenskoga pjesnika Jurja Šižgorića već smo spomenuli. U svojoj je zbirci latinskih pjesama objavio 1477. i pismo što mu ga je uputio sedamnaestogodišnji Marko Marulić.

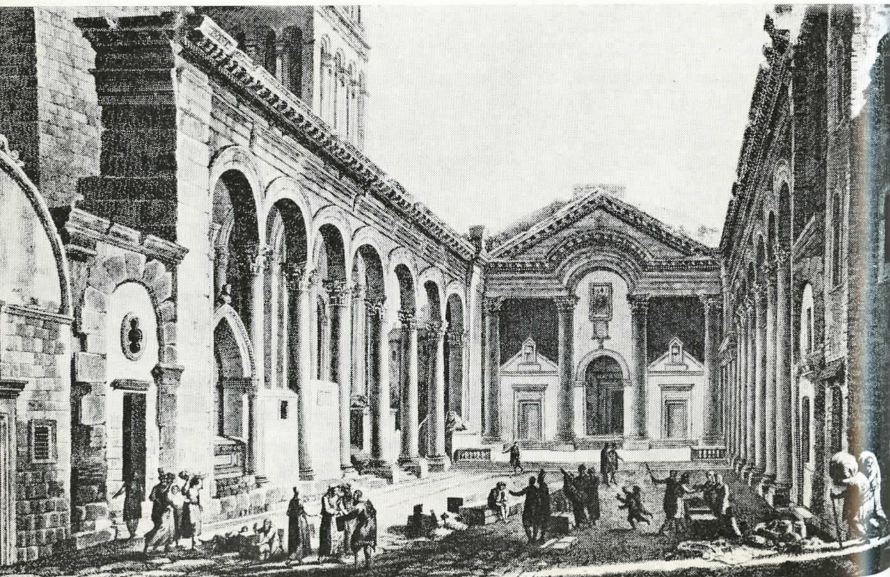
Vrata od Pisture, sjeverna gradska vrata

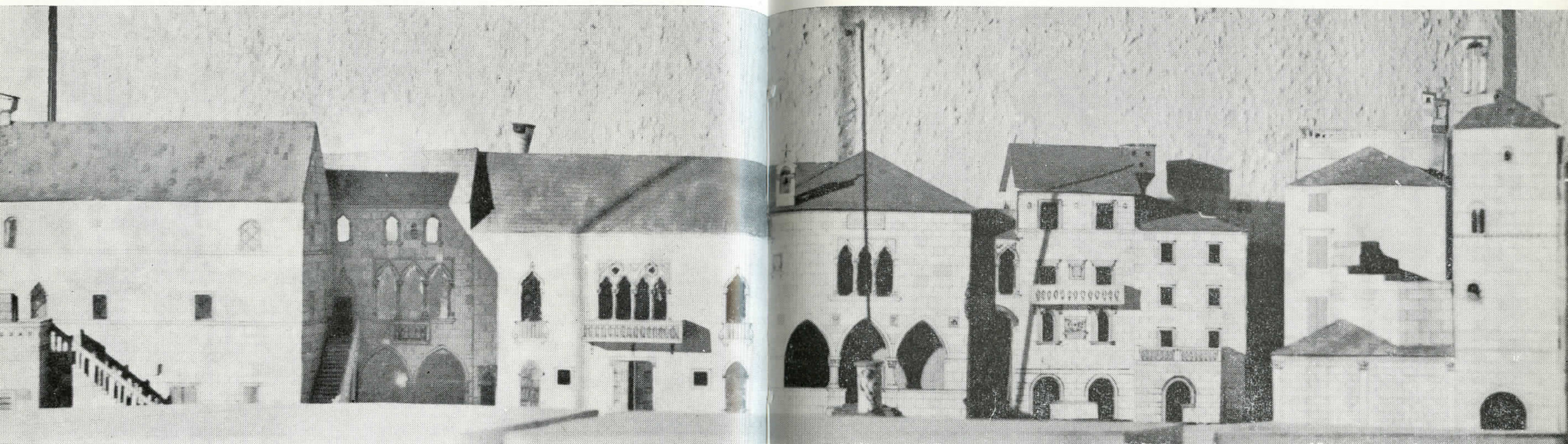

Ratna galija i trgovačke lađe (crtež G. Santinija)

Desno: Krstionica sv. Ivana sa srednjovjekovnim zvonikom

Trg sv. Dujma (bakropis po akvarelu L. F. Cassasa)

Rekonstrukcija Trga sv. Lovre iz Marulićeva vremena: Kneževa palača, Komunalna palača s ložom, palača Karepića, stražarnica, toranj sa satom i zvonom

Gotičko-renesansne zgrade iza Krstionice, položaj Marulićeva doma

Toma Niger, biskup, pjesnik i diplomat. (Nadgrobna ploča u samostanu na Poljudu)

Na slijedećoj stranici:

Portal Papalićeve palače (djelo graditelja i kipara Jurja Dalmatinca)

I drugi je splitski pjesnik, *Petrus Petrachius Aspalatensis*, pozdravio Šibenčanina *Georgiusa Sisgoreusa*, ali latinskim stihovima. O njemu drugo ne znamo.

Spomenimo i hvarskoga pjesnika Petra Hektorovića, iako znatno mlađega od Marka Marulića (1487—1572). Kada je Hektorović napisao svoje Ribanje (1555), a pogotovu kada ga je u Veneciji objavio (1568), Marulić nije više bio živ. Ali Hektorović je duboko poštivanje gajio prema Maruliću, koji je i njemu utro put u pjesništvu na hrvatskome jeziku.

Poznati su Hektorovićevi stihovi u slavu Splita i Marka Marulića:

O Splite čestiti, ku si sriću imil,
da s' vasda njizdo ti razumnim ljudem bil!
U tebi knjižnici mnozi se rodiše,
veli razumnici, koji slavni biše;
ljudi vridna broja, kojih glas mukal nî,
vasda družba tvoja, bili su po sve dni;
ki kriposti biše svake napunjeni,
kako sami htiše, i vele hvaljeni.
Li Marul nad svima, za reći rič pravu,
najveću čast ima, i diku i slavu.
Zvizdani meu svimi kako sja Danica,
tako t' meu mudrimi ime mu protica.

Rektor splitskih škola u Marulićevo doba (1487—1489) bio je poznati komentator Ovidijeve *Eneide* Bartolomeo Merula (koji s Marulićem nije ni u kakvim obiteljskim vezama).

Pisao je tada latinske pjesme i splitski i brački plemić Toma Hranković. Marko Marulić mu je uputio dužu latinsku pjesmu koja počima stihovima:

Nondum bis geminum memorant tua tempora lustrum,
Tandem maturas edis ab ore sonos;

Spomenimo i istaknutog splitskog pravnika Andriju Bokarea, koji je umro u javnoj službi u Beneventu 1595. godine; također i splitskoga historičara šesnaestoga stoljeća Petra Cindra, koji je Luciću pomagao pri sastavljanju poznate povijesti Dalmacije i Hrvatske, ukoliko on nije već djelovao nakon smrti Marulićeve.

U taj kulturni Marulićev krug spadao je, konačno, i splitski plemić Petar Srića, zaslužan za tiskanje prvoga izdanja *Judite* 1521. godine. Njegova mecenatska uloga protegla se i na gradnju zvonika splitske katedrale, jer je vršio dužnost nadzornika te gradnje.

S tim humanističkim krugom Marulićeva doba ne prestaje literarna djelatnost u Splitu. I nakon njegove smrti, tokom čitavog šesnaestog stoljeća, djeluju u gradu istaknuti pjesnici, poput Frane Boktulića, Jakova Tartalje, Velizara Malaspalija, Aleksandra Komulovića, Matije Albertija i drugih. Toj živoj djelatnosti zacijelo je, svojom impresivnom ličnošću i svojim djelima, naročito onima na hrvatskome jeziku, pridonio baš Marko Marulić Splićanin.

SLIKAR I KIPAR MARKO MARULIĆ

Frano Božičević Natalis zabilježio je u kratkoj Marulićevoj biografiji: *Bio je neobično bistra uma, vrlo pronicav. Što god je htio, slikao je kao Apel, klesao kao Lizip, oblikovao kao Praksitel. Još kao dječak pokazivao je izvanredne sposobnosti. (... pingebat, ut Apelles; sculpebat, ut Lysippus; formabat, ut Praxiteles ...).*

Božičević je Marulića dovoljno mogao prodičiti kao pjesnika i filozofa, a da bi mu morao pridavati i likovne kvalitete, kad ne bi bilo istine u tome. Kukuljević je sumnjao u doslovno značenje tog Božičevićeva podatka, smatrajući da je on htio reći da je Marulić bio u svemu izvanredno sposoban i da je usporedbu s antičkim umjetnicima tek slikovito upotrebio.

U to bi mogli i povjerovati, kad ne bi bilo i drugih podataka koji govore o tome da je Marulić zaista bio vješt slikanju.

U popisu knjiga svoje knjižnice što ga prilaže oporuci, spominje Marulić i knjižicu *O slikarskoj umjetnosti (Libellus De arte picture).* Ali to još ne bi bio dokaz da se i sam bavio slikarstvom. U istoj oporuci ostavlja Marulić svojoj sestri koludrici Biri *svoju knjigu sa slikama iz evanđeoske povijesti što sam je svojeručno sastavio i oslikao (Eidem lego libellum meum cum picturis historie evangelice manu mea compositum atque depictum).*

I neke rukopisne knjige što su se srećom sačuvale, Marulić je ne samo ispisao, već i iskitio i oslikao skromnim inicijalima. Tako je i prijevod srednjovjekovnog poznatog djela *De imitatione Christi* Marulić ne samo ispisao, već i oslikao inicijale grotesknim portretima, što podsjećaju na slične studije renesansnih slikara.

I konačno, mislim da možemo Marulićevim smatrati bakroreze ilustracija prvog (1521) i drugog (1522) mletačkog izdanja njegove *Judite.*

Naročito su nam zanimljive ilustracije drugoga izdanja *Judite.* Osim onih što se odnose na samu biblijsku priču, ima na naslovnoj stranici i unutar samoga teksta pet manjih drvoreza, koji pod vidom prikaza borbe Izraelićana protiv Babilonaca, u stvari prikazuju tadašnju borbu kršćanskih i osmanlijskih vojnika. To dokazuju odjeća vitezova i vojnika, kao i odjeća turskih ratnika, zatim oružje, amblemi grbova na kršćanskim zastavama, a polumjesec na turskoj zastavi. Na jednoj od tih ilustracija prikazano je čak kako Turci kolju svećenike, biskupe, pa i pape. Ne podsjeća li nas to na Marulićeve stihove iz *Tuženja grada Hjerozolima:* Petrov će hram postati štala njihovim konjima, Rim njihovo boravište, a sam papa postat će im rob.

Pozadina dvaju bakroreza na kojima je prikazana borba s Turcima, prikazuje grad utvrđen zidinama i mnogim kulama. Na jednome iza gradskih zidina pro-

viruje zvonik. I jedan i drugi grad, iako pojednostavnjeno izvedeni, veoma podsjećaju na srednjovjekovni Split, odnosno zidine Dioklecijanove palače, okružene kulama (koje još nisu bile rušene). Jednako je tako i raniji ilustrator *Hrvojeva misala,* želeći prikazati biblijske gradove, slikao ambijent Splita.

I, konačno, na Marulićevo autorstvo ilustracija *Judite* izravno upućuje signatura M na jednoj od njih, na kojoj Turci progone i sijeku svećenike, ispod pape kojega Turčin kolje.

I ti Marulićevi drvorezi dokaz su da je, pišući *Juditu,* imao pred očima u prvom redu tursku opasnost i da je *Judita* imala zadatak poticanja na otpor i na hrabrost.

Obratimo pažnju i na prije citirano pismo splitskoga kneza F. Celsija mletačkome duždu 1518. godine, koji veli da stari Marulić nastoji svratiti raspuštenu splitsku mladež na pravi put govorima, pisanim djelima, pa i slikama paklenih muka što ih je izlagao na gradskim trgovima. Ne treba sumnjati da je autor tih slika bio on sam.

Podsjećaju nas na opis tih zastrašujućih slika s veoma ružnim likovima slike pakla u crkvici sv. Jere na Marjanu. Današnje slike na tome mjestu izradio je suvremeni splitski slikar I. Mirković, a na temelju starijih trošnih slika (od kojih je sačuvana fotografija jedne). Nemaju li te uništene slike iz Sv. Jere vezu s Marulićevim slikama kojima je htio djelovati na pokvarenu splitsku mladež?

Nekoliko je stručnjaka upozorilo da su Marulićevi opisi u *Juditi, Suzani, Davidijadi* i nekim drugim pjesmama tako zorni i plastično prikazani, da ukazuju na likovnu senzibilnost autorovu.

Ne podsjeća li nas jedan od brojnih Marulićevih opisa oluje na moru na stare zavjetne slike naših pomoraca, na kojima se krhke lađe bore s pobješnjelim morem:

Kako ki strašnima vitri zagonjen brod
meu vali mnogima vodi prik slanih vod;
svrta korablji (lađi) *hod ne kuda bi hotil,*
da dajuć jidrom god, kud jih je duh zavil;
li još se je usilil, kakogod se oprit,
dokla je tamun (kormilo) *cil, ne hteć o školj udrit.*

Ili ne podsjeća li nas oblačenje i kićenje *Judite,* koja odlazi na sudbonosni sastanak s Holofernom, na mladu ženu Katarinu Žuvetić na nadgrobnoj ploči u poljudskome samostanu?

Nije li opis Holofernov pravi portret renesansnog tiranina:

A on ti sijaše oholo, visoko,
a sam pogledaše po vojsku široko;
krvavo mu oko, črljen biše obraz,
brada jur nikoko, prosida, debel haz (trbuh).

Ili slijedeći stihovi kao da su dio Carpaccijevih rensansnih djevojačkih enterjera:

Postilja je bila na sridu komori,
mehka, čista, bila, s pisani zastori.

Samo je slikar s osjećajem za pejzaž mogao zgusnuti ljepotu svitanja na moru u četiri stiha:

Danica jur škoje zrakom odivaše,
ter črljeno polje suncu pušćivaše;
sunce podivaše (pomaljaše) *jur svitlu glavu van,*
jur svuda sivaše, jure bi bili dan.

I konačno, ne izaziva li nam najljepši Marulićev opis prirode, opis Suzanina perivoja, sjećanja na slike intimnih perivoja u cvijeću ranih renesansnih slikara; ili na onaj Marulićev *orticello cum puteo,* vrtić s bunarom, kod Sv. Dominika:

Imiše širok stan (kuću) *mramorjem sazidan,*
iznutra ter izvan kolurom napisan (obojen),
doli pak nanizan, kolondami (stupovima) *sveden,*
po klondih (kolonama) *ulizan lašćeć kako meden;*

uza nj trzan (livada) *zelen mirisne travice,*
srid nje zdenac studen prebistre vodice.
Okolo stolice kamene stojahu,
nad njimi lozice sincu (sjenu) *jim činjahu;*
kon njih se vojahu stabla perivoja,
ka se zelenjahu, ne biše jim broja.
A svaka njih hvoja puna voća biše,
šušnjaše jim foja (list) *kad vitar hlopiše*
(puhaše);
totu bo rastiše, svake vrsti drevlje,
pod kimi sin (sjena) *biše, dubi,hrasti, jel'je;*
ceprisi ter borje, ter vrbe zelene,
zeleno javorje, zgor loze vedene,
jabuke rumene i tkunje žutice,
a kon njih sajene mendule sladčice;
pak smokve krivice i zamoršćice, kih
rano kljuju ptice kad zrile vide njih.
Orisi nakon tih, lišnjaci, kastanje
(orasi, lješnjaci, kesteni)
i kruške slaje svih i šipci ne manje,
i ke na pečene naranče vazimat,
al rižuć na manje, općeno užimat (izažimati).
Višnje ke budu imat žarak i sladak sok,
črišnje ke pojimat (uzimati) *dobro je izjid*
smok (nakon obroka);
i praskve kim ni rok trgane da stoje,
jere jim sagnje bok (strana) *kada dan*
pristoje;
da ne tako koje kladu gnile na tlo,
davno snete (obrane) *s' koje, oskorušve su to.*
Biše jih stabal sto, ke kad usušahu,
sedam badnji i po punih namirahu.
Tuj se tad trgahu šešarci (šiške) *visoko*
i ki jur crnjahu rogači nikoko.
Zdol poljem nizoko miris slaji staše
neg besidom koko izreć se mogaše:
basilk (bosiljak) *se bušače* (sastav u busenu)
s murtelom zelenom,
vruta ushojaše (uznašaše) *i mažurana*
s njom.

Jošće stranom jednom sve rusmarin biše,
malo niže pod kom red rožic restiše;
uz taj red grediše još jedan red žilji (ljiljana),
od kih snig ne biše, kad prem pade, bilji.
Kaloper sa smilji, garufli, viole
lica od berilji na civnih po stole.
Lassa dir chi vole, ni pentur na svit bit
(Nek kaže tko što hoće, ne bijaše slikara
na svijetu)
toli hitre skole (vješta umijeća), *da spengat*
(naslikat) *sve b' umil.*

I sam pjesnik, dakle, veli da nema *slikara* koji bi sve to znao bolje *naslikati.*

U vrijeme humanizma i renesanse, uostalom, nije neobičan slučaj pjesnika, graditelja, slikara, kipara ili skladatelja u istoj ličnosti: *Homo universalis* oprečan je tip današnjemu čovjeku specijalisti. Sjetimo se tek najvećega, Michelangela, koji je bio odličan pjesnik, a jednako i graditelj, kipar, slikar; sjetimo se Leonarda i mnogih drugih. Sjetimo se, uostalom, Marulićevih suvremenika Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca, koji su bili jednako dobri graditelji, kao i kipari.

O likovnoj umjetnosti toga doba u Dalmaciji dosta je pisano. Bilo je to razdoblje kada se konzervativna *cvjetna gotika* sporo povlačila pred svježom, iako zakašnjelom, renesansom.

Na Papalićevoj splitskoj palači, u kojoj je sjenovitoj loži dvorišta često Marulić pričao s prijateljima, imamo primjer lijepe i snažne gotike majstora Jurja u istočnome dijelu zgrade, a mlade renesanse u zapadnome dijelu. Jednako u susjednoj palači obitelji D'Augubio.

Tako su nakon gotičkih palača istaknutih splitskih obitelji Papalića, Cambja, nepoznate obitelji kod Zlatnih vrata i drugih, počele nicati lijepe i skladne palače u renesansnom stilu, poput one obitelji Karepića na *Trgu sv. Lovre* i drugih nešto kasnijih, nakon Marulićeve smrti.

Gotika je živjela dugo ne samo u djelima majstora Jurja Dalmatinca (umro 1475), već i u djelima njegove splitske radionice, što je u kićenim gotičkim oblicima klesala kamene ukrase splitskih građevina još čitavo stoljeće. Živjela je donekle i u djelima Jurjeva mlađeg suradnika, doseljenika Splićanina, Andrije Alešija, oženjenog u Splitu i pokopanog u crkvi sv. Duha; živjela je u ukrasima bračkih kamenara, koji su nerado i sporo prihvaćali novi stil. Najraskošnije se očitovala gotika u lijepome građevnom sklopu Komunalne palače, što je zauzimala gotovo čitav sjeverni dio glavnog gradskog trga.

Renesansa je u Marulićevo doba dala vidni pečat gradskim ambijentima i ostalim građevinama. Spomenuli smo sjeverne gradske zidine na Pisturi s renesansnim reljefima, zatim crkvicu sv. Roka, zaštitnika okuženih, podignutu u znak zahvalnosti nakon minule kuge. Marko Marulić se u oporuci sjetio crkvice sv. Roka na plokati sv. Dujma i priložio za njezinu gradnju, jednako kao što je priložio gradnji zvonika stolne crkve, koja je gradnja trajala već tri stotine godina i tako dala pečat Splitu Marulićeva doba.

Najaktivniji umjetnik u Marulićevo vrijeme u Splitu bio je ipak Andrija Aleši, albanski doseljenik, iako nije posjedovao snagu svojih suradnika Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca. Njegovi brojni kipovi i reljefi sv. Jerolima, po tradiciji Splićanina, bili su u mnogome simboli Splita i Dalmacije. On je svojim radovima dao istaknuto obilježje crkvici sv. Jere do pustinjačke pećine na tada pustome i golome Marjanu; također susjednoj crkvici Betlehema; on je s Nikolom Firentincem radio i na popravku splitskoga zvonika.

Nakon Dujma Vuškovića, koji je u gotičkome stilu oslikao Boninovu kapelu sv. Dujma u katedrali, ne poznamo poimence slikare koji su tada djelovali u Splitu; tek poneki sačuvani rad (nakon svih turskih i kužnih pošasti u kojima su redovito stradale građevine, skulpture, slike, knjige i ostalo) govori o njihovoj djelatnosti.

Brojni obrtnici, klesari, drvorezbari, zlatari, oružari, kovači i drugi, pridonosili su svojim tradicionalno vještim radovima razvijenome ukusu predmeta svakodnevnoga života toga doba. O tome svjedoče popisi namještaja, odjeće, nakita, oružja, posuđa i sl. u sačuvanim oporukama, ili raznim ugovorima, poput onog Marulićeva popisa odjeće i nakita njegove nevjeste Jelene.

Ali s mletačkom su dominacijom počeli stizati iz Venecije i graditelji i umjetnici, ili njihova djela, a splitski (i ostali dalmatinski) umjetnici morali su u inozemstvu tražiti zaradu.

Takva je bila likovna klima Marulićeva Splita, kojoj je, kako smo vidjeli, i sam skromno pridonosio.

MARKO MARULIĆ U NEČUJMU NA ŠOLTI

I u vezi s boravkom u Nečujmu na Šolti postoji u literaturi o Marku Maruliću dosta proturječnosti.

Njegov biograf Frano Božičević Natalis veli o tome:

Gotovo već šezdesetogodišnjak radi mirnijeg života povukao se na otok Šoltu koja je udaljena tisuću i dvjesto koraka od njegova zavičaja. Tamo je otišao kao u sigurnu luku mira, daleko od privlačnih mamaca ovoga svijeta i vrlo opasnih obmana. Tu se u nekom samostanu sv. Petra u Nečujmu zadržao dvije godine, a onda se zbog straha od gusara vratio u svoje prijašnje obitavalište, u svoj zavičaj koji se zove Split.

Tumačilo se proizvoljno da se Marulić povukao u Nečujam nakon tragične avanture s Papalićem, dakle u mladosti, dok Božičević izričito kaže da je već bio šezdesetogodišnjak.

Drugo površno tumačenje iznio je prije stotinu godina Ivan Kukuljević, a većina ga je starijih autora

prihvatila: naime, da se Marulić povukao u *manastir u Gluhu dolinu* na Šolti, a da ga je nakon dvije godine napustio *nezadovoljan životom redovnika u njemu,* pri čemu je citirao Marulićeve stihove u kojima kudi njihovu neslogu i zavist.

Nečujam je duboka uvala na sjevernoj strani otoka Šolte, nasuprot Splitu. Otok Šolta bio je tada posjed splitske komune, a u Nečujmu se nikada nije razvilo naselje, osim naselja kućica za odmor posljednjih godina. Prevodeći latinski Božičevićev naziv *Vallis surda,* Kukuljević je pogrešno zove *Gluha dolina,* ne poznavajući stari i danas postojeći lokalni naziv *Nečujam* (jer je dobro zaštićena, pa se u njoj ne čuju vjetrovi). I Petar Hektorović je obilazi ribajući i zove Nečujam.

Drugo je, još ne potpuno razjašnjeno, pitanje u vezi sa *samostanom sv. Petra* u Nečujmu. Povodeći se za Božičevićem, svi su stariji Marulićevi biografi navodili da se povukao u samostan i iz njega izašao nezadovoljan životom redovnika. Božičević, međutim, veli ne baš određeno *neki samostan* sv. Petra, a kao razlog odlaska navodi strah od gusara.

C. Fisković je prvi upozorio da se Marulić nije mogao povući u samostan u Nečujmu, jer ga nikada tamo nije ni bilo (postojao je benediktinski samostan sv. Marije u obližnjem Gornjem Selu). Obišavši ruševne ostatke crkvice i kućice uz nju, zaključio je isti autor da *opseg i veličina tih zgrada jasno odaju, da nisu ostaci samostana, kojemu bi crkva bila zastalno veća.*

U izdanju *Judite* 1901. godine donosi se fotografija tadašnjeg stanja ruševina, koje su bile još znatne, ali su većim dijelom porušene 1929. godine. Uvjerljiva je tvrdnja C. Fiskovića da je to bio pustinjački stan s crkvicom, što ih je sagradio možda baš Marulićev prijatelj Balistrilić, i to na položaju nekadašnje antičke građevine, vjerojatno *villae rusticae.*

I mlađi Marulićev pjesnički drug Petar Hektorović, obilazeći 1555. Nečujam veli:

Pojdosmo k Nečujmu za kušati sriću
gdi je bil don Dujmu stan Baništriliću,
koji Split ostavi, i tamo se zavi
cić božje ljubavi, za njemu služiti,
u svemu poznavši da će zgodna biti.

Hektorović, dakle, ne spominje samostan, već *stan,* tj. poljsku zgradu s vrtom i imanjem (poput onoga opisanog u *Suzani*). I jedan drugi, nešto kasniji, posjetitelj Nečujma, Frano Grisonius, ne nalazi 1603. tu nikakva samostana, već ruševinu osamljenu crkvicu sv. Petra, nad kojom patronat ima obitelj Balistrilića i navodi tradiciju: *i kažu da je tu nekada boravio Marko Marulić.*

Recimo nešto o tom Marulićevom kumu, *počtovanomu popu i prmanciru splitskomu, gospodinu dom Dujmu Balistriliću,* kojega je toliko poštovao, da mu je 1501. godine posvetio najveće svoje djelo *Juditu.*

Splitski kanonik Dujam Balistrilić bio je sin majstora Petra Lukinog Zlosinovića, koji se 1444. spominje u splitskim ispravama kao *balistarij,* tj. majstor u izradi balista, ratnih sprava za bacanje kamenja. U tome ga je zanatu naslijedio sin Luka, dok se drugi sin Dujam posvetio svećeničkome zvanju. Prema očevome zanatu dobili su ime de Balistris, Balisterović ili Balistrilić. Sestra Luke i Dujma Balistrilića Maruša udala se za doseljenog albanskog kipara Andriju Alešija, pa je i po toj vezi Aleši zacijelo bio u Marulićevu društvu. Za jednoga Balistrisa (možda baš Luku) udala se sestra Tome Nigera, drugog istaknutog Splićanina i Marulićeva prijatelja.

Lik splitskoga primiceriusa don Dujma de Balistrisa vezan je uz još jednu Marulićevu knjigu. Prema jednom je zapisu on nagovorio Marulića da 1500. godine prevede poznato Kempisovo (ili Gersonovo) srednjovjekovno latinsko djelo *De imitatione Christi — Od naslidovanja Isukarstova.*

Ne zna se pouzdano kada je Marulić boravio u Nečujmu, tek otprilike između 1500. i 1510. (skoro šezdesetogodišnjak, veli Božičević). Možda je pjesnik boravio kod kuma Balistrilića u Nečujmu baš 1500. godine, kada je po njegovoj molbi prevodio *Od naslidovanja Isukarstova,* ili 1501. kada je dovršavao *Juditu.* Možda je Marulić baš tada na Šolti pisao najveće svoje latinsko djelo *Davidijadu,* koja je nastala, po sudu stručnjaka, između 1506—1516. godine, a dio njezina rukopisa pronađen je u početku ovoga stoljeća u obitelji Alberti u Maslinici na Šolti.

Nije li se Marko Marulić povukao u *samostan* na Šolti, povukao se u *pustinjački stan,* ali ne u *ljetnikovac* (poput Lucića na Hvaru, Gazarovića na Visu, Kavanjina na Braču i dr.). Tek tako možemo objasniti Božičevićevo neodređeno *neki samostan* sv. Petra, a i navođenje crkvice sv. Petra, koja je bila dio pustinjačkoga stana (eremitaže), davši joj čak i naziv.

Pustinjaštvo je u vrijeme renesanse veoma oživjelo, iako ne onako strogo i osamljeno kao u staro doba. Ono je bilo povezano s bježanjem iz pokvarenih renesansnih gradova u prirodu, gdje se čovjek osjećao bliži samome sebi i *bliži Bogu.*

Mihi opidum carcer est, solitudo paradisus zapisana je u to doba u crkvici sv. Jere, u sličnoj eremitaži na Marjanu, izreka velikoga Dalmatinca.

Marko Marulić je i prije imao veze s pustinjacima i njihovim osamljenim stanovima. U oporuci spominje fra Jakova pustinjaka Sv. Jeronima, svećenika Matula Glavića i Luku, pustinjake Sv. Jeronima na Marjanu i don Juru Stoidražića, koji se povukao u slikovitu osamljenu eremitažu Gospe od Prizidnice na južnim grebenima Čiova. I sam Duje Balistrilić prima 1504. god. kao upravnik marjanske crkvice sv. Jere na dar neko zemljište od kipara Andrije Alešija, autora poznatoga reljefa sv. Jerolima u toj crkvici.

Marko Marulić je zacijelo češće posjećivao osamljenu pustinjačku spilju sv. Jere na Marjanu, nad kojom su patronat imali Božičevići-Natalisi, pa su i neki članovi njihove obitelji provodili u njoj pustinjački život. Pogotovu stoga, što je Marulić pisao o velikom crkvenom piscu sv. Jerolimu, kojega su općenito smatrali Dalmatincem.

Marko Marulić je, dakle, pošao Dujmu Balistriliću u Nečujam ne kao što bi pošao na ladanje, već zaista da se povuče u osamu *pustinjačkog* života, kao što se i sam njegov domaćin zbog istih razloga bio povukao. Pjesnik je imao i razlog više za to *bježanje* iz grada: da na miru, u samoći, meditira i stvara. Nakon polumračne sobice u starome Splitu, Nečujam je Maruliću značio povlačenje u osamu, ali i život u prirodi koja mu je mnogo više pružala od radne sobice u njegovom domu. Tako je pjesnik zacijelo, u želji da pobjegne od života i posveti se *drugome svijetu,* u stvari ponovno otkrivao ljepote i radosti ovoga stvarnoga svijeta, u prvom redu prirode.

Dvije godine je Marulić proveo u *stanu* svojega kuma i prijatelja, ali nikako isključivo u pustinjačkome životu, molitvama, postovima i bičevanju, nego i u užicima što ih život u prirodi pruža, pa i njemu već gotovo šezdesetogodišnjaku. Taj mu je život omogućavao duge razgovore s prijateljem, kako umna raspravljanja tako i obična časkanja; pružao mu je užitak u prirodi; u rastu bilja, cvijeća, u pticama, leptirima i sitnim kukcima (onom sitnom mikrokozmu što će ga kasnije u poljudskome samostanu s neobičnom ljubavlju ovjekovječiti fra Bone Razmilović na svojim *Koralima*); zabavu ribolova; čak i užitak u dobrim jelima (griješnoga li pustinjaštva); i, konačno, radost u društvu prijatelja iz Splita koji su ga zacijelo katkada pohodili. Jer Marulić, sjetimo se, nije živio samo s teološkim piscima, već, kako dokazuje njegova bogata biblioteka, i s antičkim pjesnicima, koji su znali uživati u svim blagodatima prirode i života. Bio je Marko Marulić tipični renesansni lik, crpeći jednako obilno iz realnog, kako i iz transcendentnog, pa i mističnog, vrela.

Zora u prirodi drukčija je bila pjesniku od dolazaka na ranu jutrenju u gradu:

Još iz dna izvita ne biše sva zora,
ni rosa sa cvita opala, da gora
biljaše jur zgora visoko vrhami,
a struja od mora mišaše iskrami;
jure noć s tminami doli pošla biše,
da još dan s zrakami uzišal ne biše,

U drugoj pobožnoj uskršnjoj pjesmi izbija iz stihova stvarni doživljaj prirode i njezina bogatstva:

Tada togaj lita zemlja obilje da
ulja, vina, žita, roditi voćem ja;
polja se uresiše razlikovim cvitjem,
gore se odiše sve zelenim listjem.
Pčelice zučeći svuda oblitahu,
med činiti hiteći, cvitju sok spijahu:
ptice žuberiti jaše slatko pojeć,
tere gnjizda viti, ploditi se hoteć.
Slavići pojahu glasom privrtajuć,
slastju zalijahu uši, poslušajuć.
Niz livadu vode tecihu mrmnjajuć,
pastiri dohode pjahu jih žejajuć.
Tisi vitri hladom gonjahu toplinu,
polju tere gradom dajući lahčinu.

Ne manji užitak pružalo je pjesniku ribanje:

Kad spusti udice ter zadije ribu,
istežuć tunjice, mahne gori šibu
ribar i potribu ima jur dat ju van,
radostan, da hlibu (hljebu) *smok mu je pripravan.*

I najljepšu pjesmu, ispunjenu radošću života, ljubavlju prema plodovima prirode i prema dragim prijateljima, spjevao je Marko Marulić u Nečujmu, poslanicu prijatelju Frani Božičeviću, a kao odgovor na njegovo pismo, u kojemu Frano oplakuje strahote

što ih Turci čine, a ujedno, zajedno s ostalim splitskim prijateljima, žali njegovo odsustvo (u prijevodu Nikole Šopa s latinskoga):

Znaš, da na otoku stanujem, koji baš pridalek nije,
Nego je od grada on udaljen stadija sto.
Ako li slučajno ushtiju prijani sa mnom da budu,
Hoće l' da užiju moj blaženi, seoski mir,
Jedna će veslarka ubrzo, sedam za nepunih sati,
Čilo dorinuti njih amo, gdi boravim sam.
Vesel došljake ću primit i zagrlit sve ću ih redom,
Cjelovim' cjelove dat, obrazim' obraza dva.
Zatim poligati svi će masline sočne u hladu,
Tihotna zatona tu slišajuć umilan šum.
Ugodno mi ćemo pričati tada o stvarima raznim,
Dokle nam ditića mar ne spremi čagod za jist.

Prijani, gozba će naša ipak bogatija biti,
Domaći bit će tu plod, karfiol, cikla i grah,
Mora iz obližnjeg ribe, ča netom ih udicom zadi:
Sardele, modraš i pas, lignji i salpa i vuk.
Bit će tudi i pehari, pripuni rujnoga vina,
Kome se doliva svjež vodice hlađane mlaz.
Zatim plodovi, ča nam ih voćnjaci daju za jistvo,
Kruške, jal smokvice, jal jabuka medenih slast.
Dakle, ako li moje prijane briga ka mori,
Tira li kakova njih žeja da vide me sad,
Reci im, Frane, da dojdu, putovanje priteško nije,
Sa njima dojdi i ti, ako li ciniš me ča.
Nije se tako ni dolasku Uliksa radovo negdar
Alkinoj, voćnjaka kralj, drevna ča veli nam rič,
Ljubezni tako ni Molorho pastir primio nije
Herkula, kako se svud o tome pronosio glas.
Sam ja, koji ću razdragan izići vama u susrit,
Srdačno primiti vas, dvorno i pripravom svom,
Želim da prijani moji, ke bog će darovati meni,
Podile sa mnom ča' imam, dionik nek mi je svak.

Nakon dvije godine boravka u Nečujmu, Marko Marulić se, kako veli Božičević, vratio u Split, od straha pred gusarima koji su pljačkali po Jadranu, a Balistrilićev pustinjački stan nije bio branjen nikakvim jačim zidinama ni utvrdama. Razlog je, dakle, posve uvjerljiv.

Ostaje tek nejasno na što se odnose Marulićevi stihovi u *Dobrim naucima*, gdje, kritizirajući zavist i neslogu redovnika, veli:

Ner stanja redovnih, to mi je jad vekši,
gdi najti pokoj mnih, sigurno utekši:

Mogu li se ti stihovi tako shvatiti, da se Marulić namjeravao povući u samostan, ali je od te namisli odustao, uočivši i negativne strane samostanskoga života?

Pedesetak godina zatim, 1555, hodočasti starigradski pjesnik Petar Hektorović, u svojemu *Ribanju i ribarskome prigovaranju*, šoltanskoj uvali Nečujma, u kojoj je boravio i stvarao Marko Marulić:

Luka je velika, vridna za življenje,
u koj su razlika mista za lovljenje.
ki u njoj plavi (lađe) *vežu liti* (ljeti) *dohodeći,*
na šest mist potežu tratu tuj loveći.
Dugo vrime Marul Marko je tuj s njim
(s Balistrilićem) *bil,*
koga mnim da si čul i knjige njega čtil,
ke su raznesene po sve svita kraje,
čudno narešene, svake slasti slaje;

———

Tad se podvigosmo već se ne lineći,
u luku idosmo tiho se vozeći.
Zatim plav surgavši (usidrivši), *da se ne razbija,*
pojdosmo, ustavši, u carkvu najprija
ter se poklonismo u carkvici onoj
i molbe svaršismo svak po običaj svoj.

Iz zbornika pjesama Frane Božičevića Natalisa.
(Naučna biblioteka, Split)

Marulićev drvorez iz II izdanja Judite

Turci progone i kolju svećenike (Signirani drvorez Marka Marulića iz II izdanja Judite)

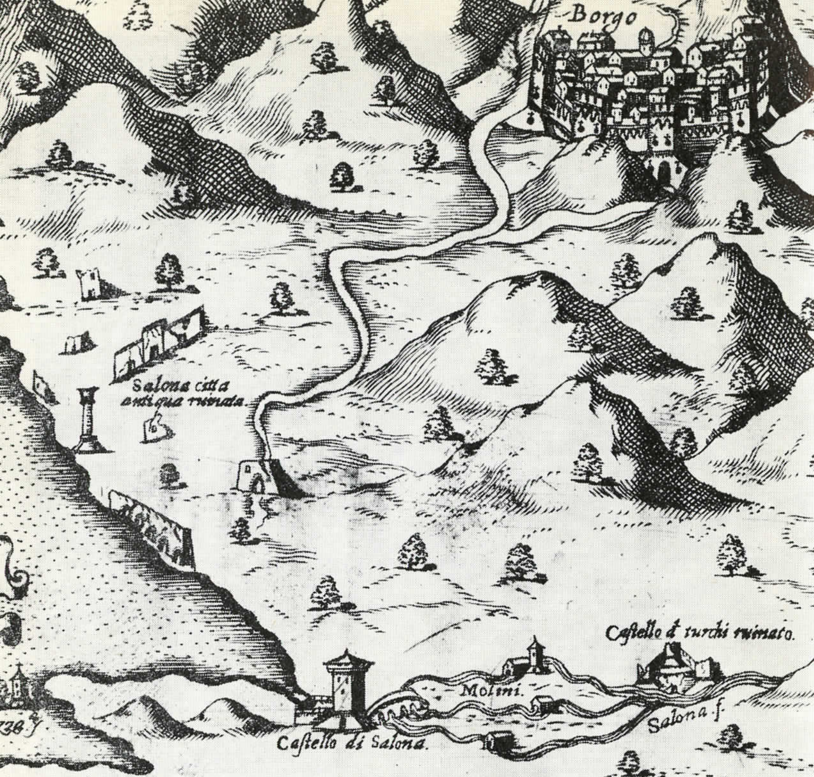

Crkvica sv. Roka na Peristilu, zavjet protiv kuge, za gradnju koje je Marulić oporučno pridonio

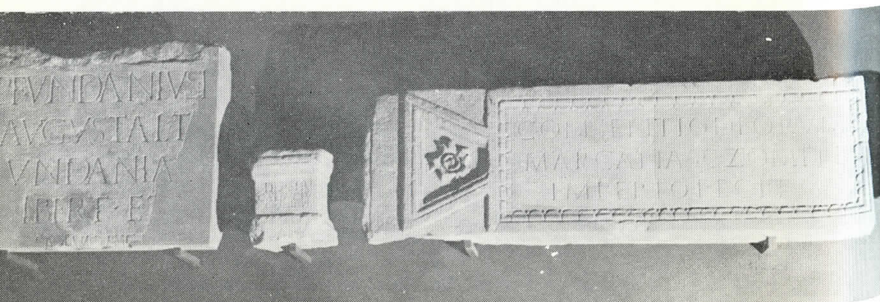

Okolica Splita. Na Šolti se vidi uvala Nečujma

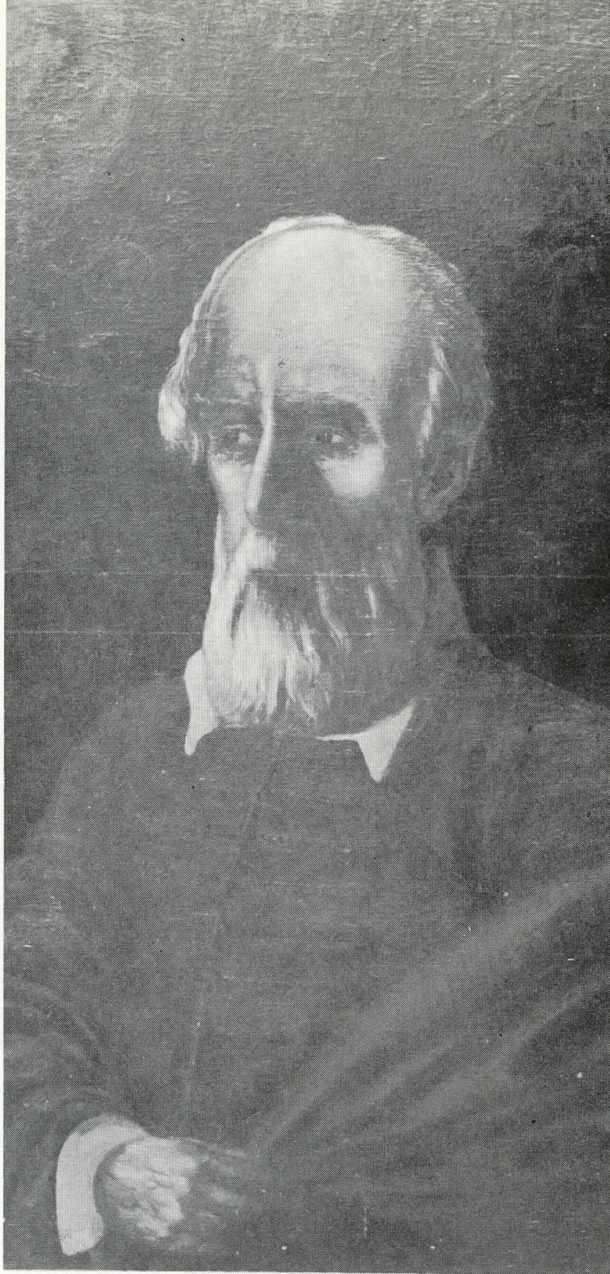

Ruševine stare Salone. (Dio gravire G. Camotia iz XVI st.)

Kameni antički natpisi što su ih sakupili, proučavali i prenijeli u Split Marulić i Papalić

Dvorište Papalićeve palače u kojemu su bili uzidani solinski arheološki ulomci

Emanuel Vidović (1901): Portret Marka Marulića

Taj hvaljena mista paka obhodismo,
ka lipa i čista pomljivo vidismo:
ki se zelenjaše, vartal, i gustirnu,
ka nikad pojaše onu družbu virnu,
od ke ti zgor pisah (koj budi vičnji raj)
ča od nje čuh i znah i ja i svaki kraj;
Vidismo njih stanje, kakovo je bilo,
i sve pribivanje obično i milo:
zemlju, ka se teži, i lipu poljanu,
kon kuće ka leži kakono na dlanu,
i priddvorje i dvor, k tomu stabla nika
više hiže odzgor od voća razlika.
I malo postavši svuda obajdosmo,
pak se popeljavši s plavju otajdosmo.

Tako ta pitoma nečujamska uvala simbolički vezuje dva velika hrvatska renesansna pjesnika: Marka Marulića i Petra Hektorovića.

MARKO MARULIĆ ARHEOLOG

Zasluga je Marka Marulića što je prvi u naš počeo proučavati i sakupljati arheološke spomenike, posebno natpise, pa tako stoji na čelu hrvatske arheologije. Humanizam i renesansa probudili su i u ostalome svijetu, naročito u Italiji, zanimanje za antičke spomenike. Rađala se nova znanost, arheologija, i njezina epigrafika, tj. proučavanje natpisa na kamenu. Sačuvana su nam tri epigrafska rukopisa dalmatinskih antičkih spomenika sastavljena u petnaestom stoljeću, ali Marulić je bio prvi koji je sistematski i znanstveno prišao čitanju, proučavanju i zapisivanju natpisa s kamenih spomenika. Putovao je Italijom, bio je i u Rimu, iako ne znamo koje godine. Zapisivao je antičke natpise iz raznih mjesta: Milana, Perugie, Arezza, Modene, Verone, Napulja, Capue, Gaete, Beneventa, Pesara, Ravenne, Firence, Macerate, Cesane, Riminija, Trsta, Todija, a od naših mjesta iz Kopra, Pule, Umaga, Nina, Trogira i Solina.

Posebno nas zanima Marulićev doprinos našoj arheologiji i povijesti.

Na nagovor prijatelja Dinka (Dmine) Papalića, preveo je Marulić s našega jezika na latinski staru *Kroniku popa Dukljanina*, pod naslovom *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta, a Marco Marulo Patritio Spalatensi latinitate donata.* Marulić je tim prijevodom želio da to po našu povijest važno djelo učini pristupačnim ostalome svijetu, ali je ono ostalo u rukopisu, sve dok ga nije Lucić objavio 1666. u svojoj povijesti *De regno Dalmatiae et Croatiae.*

Opet po nagovoru prijatelja Dinka Papalića, napisao je komentar sakupljenim arheološkim natpisima, pa je tako nastalo djelo, koje također nije tada tiskano, već u kasnijim arheološkim zbirkama *In epigramata Priscorum Commentarius.*

Nama je važnije drugo arheološko Marulićevo djelo *Inscriptiones salonitanae antiquae, collectae et ilustratae per Marcum Marulum (Salonitanski antički natpisi, sakupljeni i opisani po Marku Maruliću),* objavljeno u Lucićevu djelu *Inscriptiones Dalmatiae (Dalmatinski natpisi),* izdanome u Veneciji 1673. godine.

Učeni Dinko Papalić, ljubitelj starina i narodne povijesti, poticao je Marulića na taj arheološki rad, poznavajući njegovu latinsku erudiciju i njegovu široku kulturu. Zajedno s njim obilazio je solinske ruševine, proučavao sačuvane natpise što su govorili o nekadašnjoj slavi tog moćnog i bogatog rimskoga grada i neke od njih prenosio u svoju palaču u Splitu, uzidavši ih, prema običaju što se još do prošloga stoljeća održao u Solinu i Kaštelima, u zidove kuće. I dugo su se u dvorištu Papalićeve palače (kasnije, nakon izumiranja te obitelji, kuće Dalla Costa, zatim Dalbello, zatim Katalinić, a danas Muzeja grada Splita), nalazili ti salonitanski kameni spomenici, danas u atriju Arheološkoga muzeja, kao spomen na prvu arheološku zbirku u nas, čak jednu među prvima u renesansnoj Evropi.

U uvodu djela u kojemu je objavio salonitanske natpise, sjeća se Marulić lutanja među solinskim ruševinama s prijateljem Dinkom (latinski): *Dosad sam ti, predragi Dinko Papaliću, tumačio tuđe, a sada ćemo otvoriti naših pređa spomenike, koje sam često s tobom skitajući se po solinskim razvalinama i zidinama gledao gdje leže posvuda, a kadikad razmišljajući kolika je nekad bila slava rodne grude, ponavljao jecajući onu Vergilijevu »Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum, nunc nulla« (Bili smo Trojanci, postojao je Ilij i golema slava Teukra, a sada ništa). Kakav i kolik je bio ovaj grad, koji, razoren od Gota, prestade postojati, ne svjedoče samo njegovi ostaci, nego pokazuje i autoritet pisaca stare povijesti.*

Valja znati da su u to vrijeme, do početka šesnaestoga stoljeća, ostaci starih salonitanskih građevina bili mnogo vidljiviji i mnogo bolje uščuvani nego u prošlome stoljeću, kad su započela arheološka iskapanja. Mnoge su građevine i spomenici stršili znatno nad zemljom, pa čak i monumentalni amfiteatar, teatar i dr. Ali malo zatim, od straha da se Turci u čestom prodiranju u splitsku okolicu, ne utvrde među tim zidinama i ruševinama, porušili su ih Mlečani sve do temelja, a kamen upotrijebili za gradnju splitskih i okolnih utvrđenja, a znatan dio odnijeli su u Veneciju za gradnju tamošnjih palača. Stoga je nostalgično lutanje Marulićevo i Papalićevo solinskim ruševinama bilo mnogo slikovitije i romantičnije od današnjeg hladnog arheološkog (pa i turističkog) obilaska solinskih starina.

Arheološko proučavanje i tumačenje spomenika bilo je dosljedno naučnome metodu ostalih Marulićevih djela: on prvo čita natpis, izlaže njegov izvor, zatim daje povijesno tumačenje i konačno završava moralnim razmišljanjima (kao Petrarka i ostali humanisti):

Ali da ne ponavljam mnogo toga u nevrijeme — upućuje Marulić riječi Dinku Papaliću — *osobito tebi, koji si to sve i često vidio, i još se svega nisi sit nagledao (toliko te zanimaju starine), vidi napokon, kolika je promjena ljudskih stvari, koliki preokreti ili bolje*

poruge sreće, koja nigda naprosto ne štedi. Ništa nije nigda čvrsto na zemlji, ništa stalno, ništa da bi ostalo u istome stanju, ni gradovi, ni carstva. Izvan zemlje, dakle, izvan putova godine i sunca, treba čovjek tražiti sreću, koju svemogući Bog daje povrh neba vjekovitu i neprestanu onima, koji žive pobožno i pravedno.

Četiri stoljeća zatim proučava iste solinske spomenike i upoznaje čitav svijet s njima najveći naš arheolog don Frane Bulić, sjećajući se davnog svog prethodnika: *Čini mi se, kanda ga vidim, kako sa svojim vjernim drugom Papalićem tumara po ruševinama staroga Solina, slavni i davni moj preteča, kamo i mene mnogo puta lagane noge nose; kako goneta iz stijena uspomene starih zemana, plače sudbinu tog glasovitog grada, u kome se banilo bogatstvo i raskošje, a sada se po razasutim gomilama isplela vinova loza, a mirna kravica po bedemima gradskim mršavu pase travicu . . .*

O LIKU MARKA MARULIĆA

Lik Marka Marulića poznat je prema Meštrovićevu spomeniku, podignutom 1925. godine u Splitu. Iako se Meštrović oslonio na neka predanja, na savjete don Frane Bulića i ostalih učenih Splićana, ipak njegov Marulić nije rađen prema nekom historijskom predlošku, koji bi nam mogao jamčiti stvarni lik splitskoga pjesnika.

Jedino što znamo o liku Marulićevu, oskudni je opis njegova prijatelja Božičevića, pa i taj se odnosi na Marulića u starijim godinama. Prema tome opisu bio je Marulić osrednjega stasa, širokih ramena, vitka tijela, vesela i široka čela, crnih očiju, orlovskoga nosa, ljupka lica, kose boje lješnikove kore i duge brade što mu je pružala dostojanstven izgled.

Isti se pisac u jednoj pjesmi pod naslovom *Kiparu koji nastoji da oblikuje lik Marka Marulića (Ad statuarium Marci Maruli effigem formare procurantem),* obraća tome kiparu i veli mu da uzalud nastoji u gipsu ovjekovječiti tako slavnoga čovjeka, jer svi kiparski materijali propadaju, a Marulićeva djela posjeduju neprolaznu književnu vrijednost i slavu. Ne znamo niti tko je bio taj kipar, niti je od toga portreta ostao ikakav trag. Možda je Marulićevu bistu modelirao Andrija Aleši, tada najsposobniji splitski kipar.

U prošlome stoljeću nalazio se u Marulićevih nasljednika jedan portret pjesnika, ulje na platnu. Prema njemu naslikao je talijanski slikar Antonio Zuccaro Marulićev lik na jednome od medaljona znamenitih Dalmatinaca na stropu Bajamontijeva kazališta na današnjem Trgu Republike (sagrađeno 1859, izgorjelo 1881). Sačuvana je tek fotografija crteža toga medaljona, što ju je nevješto načinio neki Batista Barbarić *»pittore«.*

Portret navodnoga Marulića u posjedu njegovih nasljednika (učitelja Petra Marolija) poslao je don Frane Bulić Račkome u Zagreb, gdje se, nakon smrti Račkoga izgubio. I drugi portret, još manje vjerodostojan, u obitelji nestao je na početku ovoga stoljeća.

U povodu proslave četiristogodišnjice *Judite* 1901. godine nastala su dva Marulićeva portreta, Splitski slikar, tada mladić, Emanuel Vidović izradio je jedini portret u svom slikarskom opusu, koji se danas čuva u Muzeju grada Splita. Prikazuje dostojanstvenoga starca duge brade, u maniri mletačkih tamnih baroknih portreta. Tome je portretu kumovao don Frane Bulić, jednako kao i onome što ga je u istoj prigodi načinio zagrebački slikar Bela Čikoš-Sessia. Oba prikazuju starca u renesansnoj odjeći, slično onome što ga je, s mnogo više umjetničke intuicije, ostvario Ivan Meštrović na poznatome splitskome spomeniku.

Tako nam stvarni lik oca hrvatske književnosti, čitavoj Evropi poznatoga znanstvenika i najvećega Splićanina i danas bježi pred očima, pa nam je slobodno da ga zamišljamo kako hoćemo.

Zanimljivo je da se Božičevićev opis i gore navedeni kasniji Marulićevi portreti neobično podudaraju s jednim pjesnikovim potomkom, Josipom Marolijem, iz početka ovoga stoljeća; čak i Marulićev na prvi mah protivurječan karakter. I Josip Maroli provodio je život bonvivana, život čovjeka koji znade uživati slasti ovoga svijeta, ali je ujedno bio krajnje pobožan, pa i čovjekoljubiv građanin: dok bi se šetao gradom molio je »krunicu«, a splitske siromašne obitelji pomagao je kriomice, ostavljajući im novac pred vratima.

DJELA MARKA MARULIĆA

U ovome prikazu govorimo o životu Marka Marulića i o krugu u kojemu je živio, a ne o njegovim brojnim književnim i moralno-filozofskim djelima. O njima je već veoma mnogo pisano, a ipak nije sve kazano i povjesničari književnosti morat će se još dugo njima baviti, ne računajući na Marulićeve rukopise što po evropskim bibliotekama i arhivima leže još neotkriveni i neproučeni.

Pa ipak, da ne ostane krnj ovaj njegov životopis, prikazat ćemo u najkraćim crtama i njegova latinski i hrvatski pisana djela, kako ona objavljena, tako i ona što su ostala u rukopisu, ili su tek nakon autorove smrti (a neka tek danas) objavljena.

Marko Marulić izrazito je humanistički pisac, čovjek svoga vremena. Kao takav on je ujedno nacionalan, otkrivajući izvore svoje sredine i jezik svojega naroda, i kozmopolitski, obraćajući se čitavome svijetu, ili tada čitavoj Evropi, pišući univerzalnim latinskim jezikom.

Marku Maruliću prethodila je u nas književnost, kako ona na latinskome, tako i na hrvatskome jeziku, ali bila su to uglavnom djela bez individualnih autorskih značajka, prijevodi, kompilacije i prerade, više funkcionalna nego književna. Ni jedno od njih nije težilo da bude individualno književno, pa ni znantsveno djelo, pa stoga možemo s pravom Marulića zvati ocem *hrvatske umjetničke književnosti.*

Već smo rekli da mladenačka djela Marulićeva nisu sačuvana, pretpostavljajući da ih je bilo, pa i onih s ljubavnim, trubadurskim, motivima. Nemamo uopće podataka za datiranje njegovih djela prije 1500. (izuzevši mladenačko pismo Jurju Šižgoriću).

U okviru renesansne evropske književnosti Marulić je važan prvenstveno kao latinski pisac. Njegova *Davidijada* i još neka djela doprinos su općoj humanističkoj latinskoj književnosti. Smatrali su ga kršćanskim Vergilom.

Marulićevo moralističko-filozofsko djelo *De institutione bene beateque vivendi (Uputa za dobar život)* prevedeno je gotovo na sve evropske glavne jezike i doživjelo je od 1506. u Veneciji do 1696. u Kölnu oko četrdeset izdanja. U tome nije Marulića ni jedan suvremeni naš književnik dostigao.

Jednaku popularnost doživio je *Evangelistarium,* objavljen prvi put u Veneciji 1516. godine, doživjevši deset latinskih i jedno talijansko izdanje. *Quinquaginta parabolae (Pedeset parabola)* izdane su nakon prvog mletačkog izdanja 1510. godine pet puta na latinskome, a prevedene su prije stotinjak godina na talijanski, a prije pedesetak na naš jezik.

De humilitate et gloria Christi (O poniženju i slavi Kristovoj), De ultimo Christi judicio (O posljednjem Kristovu sudu), Dialogus de laudibus Herculis (Razgovor o pohvalnim djelima Herkulovim), a naročito Marulićev prijevod Tome Kempenskoga *De imitatione Christi (O naslidovanju Isukrstovu),* smatrajući ga djelom Ivana Gersona, dugo su bila vrlo poznata i rado čitana djela u čitavoj kršćanskoj Evropi.

Treba ipak priznati da u svim tim navedenim Marulićevim djelima ima više crkvenoga naučavanja, moraliziranja, često patetične i ne uvijek duboko i iskreno prožete pobožnosti, nego znanstvenih i književnih izvornih vrijednosti. Ona su današnjemu čitaocu — pa i prevedena na suvremene jezike — uglavnom dosadna. Tek tu i tamo poneka realna asocijacija,

usporedba, poneka izvorna misao, što nagrađuje strpljivoga čitača.

Za latinsku poeziju Marulićevu to se ne bi moglo reći. Iako i u njoj ima dogmatičnog moraliziranja, kateketskih uputa, crno-bijelih suprotstavljanja, ona je s jedne strane bliža stvarnome životu, a s druge klasičnoj poeziji. Sami motivi koji su poticali autora na sastavljanje kraćih prigodnih pjesama, epitafa, poslanica prijateljima i sl. približavali su ga doživljenome, poznatome i voljenome, a udaljavali od dogmatskoga izlaganja. Ni škola antičkih pjesnika nije se mogla zatomiti, već je plodonosno djelovala, iako više na stil nego na sadržaj poezije. Marulić kao da se ipak čitavo vrijeme boji tog utjecaja, pa napada isprazno pogansko pjevanje antičkih autora. Posebno mjesto u Marulićevu stvaralaštvu na latinskom jeziku zauzima veliki spjev *Davidijada,* ta kršćanska *Enejida,* koja je tek nedavno u cijelosti otkrivena i objavljena, a još čeka hrvatski prijevod.

Nas, razumljivo, više privlače hrvatska Marulićeva djela, pa makar i ne bila jezično i stilski toliko savršena poput latinskih. Dok je pjesnik u prvima imao brojne preteče u starovjekovnim i srednjovjekovnim piscima, za hrvatska je djela imao preteče — što i sam priznaje — tek u skromnim anonimnim našim *začinjavcima* i u pučkim legendama i crkvenim skazanjima.

Ali veličina i povijesna važnost Marulićeva nije u tome što je on nastavio, pa i dalje razvio, to dotadašnje djelovanje anonimnih hrvatskih pisaca, već što je svjesno gradio novu hrvatsku umjetničku književnost i hrvatski književni jezik. O tome najbolje svjedoči naziv »*plavca nova*«, što spušta jedra, nakon duge i mučne plovidbe s *Juditom.* Jer to *nova* znači prekretnicu u hrvatskoj književnosti, početak naše umjetničke književnosti.

Možemo, dapače, pouzdano ustvrditi da se hrvatska umjetnička književnost rodila baš u Splitu, zahvaljujući Marku Maruliću, a zatim se razvila u Dubrovniku, zbog sve težih prilika u ovome gradu, pritiskanom s mora Mlečanima, a s kopna Turcima, dok su prilike u slobodnome Dubrovniku bile naročito povoljne.

I u nekim hrvatski pisanim djelima Marulić je pragmatičan, didaktičan, ali ne više isključivo moralizator. U hrvatskim je stihovima slobodniji, bliži svojim ljudima, njihovu govoru, njihovim izrazima, nazivima, imenima. On i piše hrvatski ili slovinski *da ih razumiju i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke;* on ih piše za pučane i za žene, koji drugi jezik nisu ni poznavali osim svojega materinskoga. On piše i da obodri sugrađane i sunarodnjake na otpor protiv Turaka. Svrha je, dakle, mnogo neposrednija i važnija od oponašanja antičkih pjesnika ili od kateketskog moraliziranja.

U prvom redu tu je *Judita,* tiskana u Mlecima prvi put 1521. *pomnjom i nastojanjem Petreta Srićića Splićanina,* a posvećena kumu *gospodinu dom Dujmu Balistriliću.* Marulić nema tek namjeru da prepriča biblijsku priču, već da stvori umjetničko književno djelo, jer je svodi u stihove starijih *začinjavaca* i po zakonima starih *poet,* tj. klasičnih pjesnika, ali je ujedno dotjeruje *nikimi izvanjskimi urehami.* Juditu je Marulić dovršio 1501. godine, ali je prvi put, koliko nam je poznato, tiskana tek dva desetljeća kasnije.

Sama fabula, biblijska priča, *Judite* može biti nezanimljiva, ali spjev je prepun poredbenih slika, opisa prirode, ženske odjeće, ratničke opreme i drugoga što sve govori više o suvremenom svijetu što je autora okruživao, nego o biblijskoj zgodi. Turci i njihova opasnost prisutni su u svakom stihu *Judite,* a i sami Babilonci prikazani su poput suvremenih Turaka. Time djelo dobiva prvorazrednu vrijednost na aktualnosti.

Posebna vrijednost i ljepota *Judite* u njenom je jeziku. Nije to ni pravi pučki suvremeni jezik, kojim su govorili splitski pučani Markova doba, ali nije niti izvještačeni hrvatski jezik mnogo kasnijega pisca *Bogatstva i uboštva,* splitskoga pjesnika Jerolima Kavanjina. Čakavska je to ikavica s mnoštvom lijepih

domaćih riječi koje su danas zaboravljene i zamijenjene lošijim tuđicama. U Marulićevo doba još se nisu talijanizmi uvukli u dalmatinski govor, kao u slijedećim stoljećima.

Ali ne samo *Judita*, jer je Marulić hrvatskim jezikom spjevao *Istoriju od Suzane, Dobre nauke, Molitvu suprotiva Turkom, Tuženje grada Hjerozolima, Lipo prigovaranje razuma i človika, Anku satiru, Poklad i korizmu, Spovid koludric od sedam smrtnih grihov* i još neke kraće sastave, kao i prijevode *Od naslidovanja Isukrstova* i *Stumačenje Kata.*

Važno je istaknuti da se Marulić, moralizator i crkveni dogmatičar, ipak kritički osvrće na negativne pojave u crkvenom svijetu, naročito među redovnicima i svećenicima.

Tako se u distihu *Svećenicima* pjeva na latinskome:

Temple ne urešiva srebro, ni zlato, ni
svione svite (svilena odijela),
Čista se srca, popi, bogu posvetite.

Jednako će se kritički obratiti *Splitskim plemićima*, savjetujući ih da i savjete puka poslušaju (također u prijevodu N. Šopa):

Održavajte sabore, o stvarim općim se savitujte,
Po redu, zakonu, po pravdi, iskreno, počteno
odlučujte.
Nikakva strast i mržnja nek dušu vam ne mori,
I nepristrano osluhujte savite, ča narod vam ih
zbori.

Poseban dio Marulićevih hrvatskih pjesama, namijenjeni uglavnom za razonodu sestri Biri, koludrici, sačinjavaju satirično-šaljivi sastavi. Iako se ne može govoriti o nekoj naročito razvijenoj poeziji, ona nam je bliska, stvarna i vjerniji odraz pjesnikova vremena, od patetičnih opisa ili moralizatorskih tumačenja.

U *Spovidu koludric* predstavlja šesti smrtni grijeh proždrljivost (žrlost):

Dojde šesta pak vladika,
masna, tusta, i velika;
i pristupiv, tad govori,
da sideći u komori,
tajno biše kokoš jila,
tere pila iz barila.

Tako Marulićeva djela — barem neka od njih, ili neki njihovi dijelovi — dobivaju i na istaknutoj kulturno-povijesnoj vrijednosti. Na temelju njih bismo u mnogome mogli prikazati renesansni život Splita u raznolikim njegovim pojavama.

Navedimo jednu strofu iz *Judite*, u stvari sažeti opis uobičajenih crkvenih svečanosti toga doba:

Mirisi vonjahu, zvonjahu psaltiri,
popovi pojahu, otpivahu miri;
sjahu kandaliri zlati, sedmostruci,
i bili dupliri, kako puri luci
(kao sjajni lukovi).

Završimo ovaj kratki prikaz djelâ Marka Marulića ocjenom književnika Marina Franičevića:

... Po onome što je u njega najživlje Marulić nije samo otvarao »nove perspektive« hrvatske književnosti nego je i napisao ne mali broj stihova koji idu među najbolja ostvarenja toga novog. Intenzitet, plastičnost i upečatljivost slika, dinamizam, skupnih prizora i pokreta, zgusnutost i izvornost poredaba i metafora, izvanredna zvučnost njegova dvanaesterca daje Marulićevu djelu lirsku prodornost i snagu koja nije ni do danas izblijedjela. Njegovi uspjeli stihovi zvuče jednako svježe i uverljivo kao i onda kad su pisani. Štoviše, stoljeća im dodavaju dramatični dah starine i patinu dozrele poetičnosti te i danas znače mnogo više od književnoga svjedočanstva o vremenu

u kojemu su nastali. Mogućnosti ovoga nadarenog pjesnika bile su svakako i veće. Ali pjesnik je ono što jest, a ne ono što bi u nekim drugim prilikama možda mogao biti. Hrvatska će renesansna književnost dati i takve majstore stiha kao što su Hanibal Lucić, Mikša Pelegrinović, Petar Hektorović, Dinko Ranjina, Dominko Zlatarić ili Juraj Baraković a da i ne spominjemo velikoga dum Marina, ali je ime Marka Marulića Pečenića ipak zapisano zlatnim slovima na početku jednoga kretanja. Ne samo zato što je, uz Šižmunda Menčetića i Đoru Držića, poslije anonimnih glagoljaša i začinjavaca, dao zrela poetska ostvarenja na našem jeziku nego i zato što je izvršio velik utjecaj na hrvatsku renesansnu (ne samo renesansnu) književnost. Pa ako je njegova književna vrijednost i manja od kulturno-povijesne ipak je njegova slava zaslužena, a mnogi će njegovi stihovi zaista živjeti »dokla« i »zemlja ova«.

O HUMANIZMU I MISTICIZMU MARKA MARULIĆA

Čitav život Marulićev, a naročito njegova djela, ispunjeni su suprotnošću i dvojnošću religioznoga misticizma i realnoga humanizma. On, koji čas zaranja u transcendentnu mistiku, koji se odriče radosti života, posti, bičuje se, — malo zatim se brine o svakidašnjim sitnim životnim interesima, uživa u jelu, društvu i svim radostima života.

I asketsko i ujedno skolastičko kršćanstvo spajaju u Marku Maruliću duboki srednji vijek s baroknim razdobljem protureformacije — kao da je preskočio humanističko razdoblje renesanse. Neki tvrde da je on još uvijek srednovjekovni mislilac i pjesnik, da nastavlja na anonimnim piscima crkvenih skazanja, legenda i apokrifa (Kombol). Drugi ga smatraju pretečom protureformacije, jer njegova moralistička

djela imaju izrazito dogmatičnu i programatsku svrhu, poput isusovačke arhitekture, skulpture i slikarstva na primjer.

Mi ga, opet, kao čovjeka, pa u mnogome i pisca, vidimo kao humanistu, koji gradi na temeljima antičkih pisaca, Dantea — Boccaccia — Petrarce i stvarnih životnih iskustava.

Moto njegova teološko-literarnoga stvaranja jest distih — prijevod srednjovjekovne mistične devize *Vanitas vanitatum*...

Taščina od taščin i sve je taščina,
ovit svit je osin (sjena), *i magla i tmina.*
A isti taj pisac trubadurski pjeva:
Kad ju je vidio, s prvoga prozora
ranu je oćutio ljbuvenu umora.

Marko Marulić suprotstavlja krijeposti grijesima, pa je prema tome izrazito asketski pisac. Njegova se mistika temelji na djelu Tome Kempenskoga (1380—1471) *De imitatione Christi,* što ga je i sam preveo na hrvatski i tako popularizirao među pukom svoga naroda. Kao mistiku Maruliću je važnija vjera od razmišljanja i teološkoga raspravljanja. To je i razlog popularnosti njegovih moralističkih djela u širokome puku. Time nam se Marulić prikazuje više kao pjesnik koji vjeruje, nego kao filozof koji razmišlja; utječe se više srcu, nego umu.

Marulićev asketizam opradava njegove oštre kritike pokvarenoga života svećenstva. Ne imponira mu ni njihov posvećeni položaj, ni njihova svećenička izobrazba. U tim kritikama kao da se približava reformatorima.

Iako u nekim Marulićevim religioznim djelima nalazimo ostatke srednjovjekovne skolastike, posebno najutjecajnijega učitelja toga filozofskog pravca Tome Akvinskoga, humanizam i renesansa pročistili su skolastičke ideje iz Marulićevih djela, a zadržali one mistične. Naročito je padovansko sveučilište dugo

bilo pod utjecajem skolastičkog naučavanja, ali Marulić nije učestvovao u prepirkama padovanskim *averroista* i *alessandrista*.

Čini se da je baš Kempisovo djelo *De imitatione Christi*, što ga je Marulić preveo oko 1500. godine, bilo presudno u njegovome daljnjem književnom i moralističko-filozofskom radu. Uronjen u to djelo, Marulić humanist prepušta mjesto Maruliću mistiku. On se otada odriče *poetskih taščin* i starih *poganskih poet*.

Pa ipak ni tada, čak ni u provincijskome Splitu, nije bio izuzetna pojava, jer se mistika i u najširem puku iz srednjeg vijeka prelijevala u novi vijek, unatoč humanističkih i realističkih strujanja u razdoblju renesanse. Sjetimo se da u Marulićevo doba i u Splitu postoji posebna bratovština *flagelanata* — bičevalaca, koji su se do krvi bičevali po golim leđima, idući u procesijama Velikoga petka i pjevajući *Puče moj*.

Ali sjetimo se da je isti taj Marko Marulić bio i izraziti renesansni lik, da se odgojio prevodeći Danteovu *Divinu commediu* i Petrarkine pjesme; da je u njegovoj knjižnici bilo i djela antičkih pisaca (makar ih je u pisanju stalno tjerao od sebe), da je on *Davidijadu* stvarao po uzoru na Vergilovu *Enejidu*.

Možda najslikovitiju sintezu Marulića mistika i humaniste možemo uočiti u prizoru kada s prijateljem Dinkom Papalićem humanistički obilazi antičke spomenike, ali na kraju ipak izvodi religiozno-mistične zaključke o prolaznosti slave i neprolaznosti drugoga svijeta.

I još jedno moramo imati u vidu: Marulićeva se religioznost poklapala s patriotizmom, jer je poziv na križarski rat protiv nevjernih Osmanlija bio ujedno i poziv u rat protiv neprijatelja domovine. I još nešto: od svih evropskih vladara, kako smo vidjeli, Split i ostali dalmatinski gradovi mogli su se tada osloniti u toj borbi protiv Turaka gotovo isključivo na papinu pomoć.

STAROST I SMRT

Staračke dane provodio je Marko Marulić tiho i smireno, zatvoren u svojoj skromnoj sobici s knjigama, u kući kraj sv. Ivana, postavši zacijelo posljednjih godina i pretjerano pobožan i provodeći veći dio dana u katedrali nego ranijih godina.

Živio je, kao neženja, u zajednici s obitelji brata mu Valerija, bez briga, jer je Valerije rukovao zajedničkim imanjima, a njegova žena Jelena, iz obitelji Cindro, brinula se o njemu kao da se o *svome ocu brine*, kako je sam pjesnik posvjedočio u oporuci.

Kada je Valerije umro (1520) — veli Marulićev biograf Božičević — *preuzeo je preko volje upravu nad obiteljskim poslovima, posao vrlo težak, kako se često i sam tužio*. Za sedamdesetogodišnjega starca, nenavikla praktičnim gospodarskim poslovima, to je zaduženje oko svojih i nevjestinih posjeda, pregovaranja s kolonima koji su ih obrađivali, parničenja zbog njihova očuvanja i sl. zaista bilo tegobno.

Tada je, 14. srpnja 1521. godine, sastavio i oporuku, u kojoj se sjetio posljednjega živoga brata Aleksandra, preporučujući mu nevjestu Jelenu i sestru Biru, redovnicu. Ali sjetio se i gradnje gradskih utvrda, gradnje zvonika katedrale i crkvice Sv. Roka, namijenivši u tu svrhu dio sredstava. Sjetio se i nezakonite Valerijeve žene Katuše, svoje posluge i gradskih siromaha. Ali najviše je brinuo kome će ostaviti knjige svoje bogate biblioteke. Podijelio ih je prijateljima i knjižnicama splitskih samostana, vjerujući da će tako biti najbolje korištene i čuvane. I zaista, baš u nekim od tih samostanskih knjižnica i danas su sačuvane neke Marulićeve knjige. Posebnu pažnju posvetio je nevjestinu mirazu, u nastojanju da joj zajamči siguran udovički život.

Marulićeva oporuka nije, dakle, tek obični pravni spis. Osim što je važan izvor za topografsko proučavanje splitske okolice; osim što pruža bogat uvid u knjige Marulićeve biblioteke; ona je ujedno slika plemenitosti tog velikog pjesnika, ljubavi prema Splitu

i prema Splićanima, od rodbine i prijatelja, do posluge i siromaha.

Imao je Marulić i u starosti svojih sitnih svakodnevnih radosti: društvo prijatelja ili koji dobar zalogaj, zaliven još boljim vinom iz obiteljskih vinograda. Zahvaljuje tako koludrici benediktinki Katarini Obirtrića:

... Na ribi ovoj, ku mi učera poslaste, vele vam zahvalim ....

Ali starost je dolazila s neminovnim nedaćama. Prijatelju Frani Martinčiću, koji mu želi da poživi mnogo godina, odgovara latinskom poslanicom (u prijevodu N. Šopa) da to ne želi jer je starost i neugodna:

Leđa se grbe i klamiću kraci i drhturi tilo,
Obraz mežura, i gled blidi, a otpada zub.
Koža u vorama visi, i sliću na ćelavu glavu
Osice, stršljeni zli, pčela, komarac i trut.
Oči se mrene, a jaziku svaka slačina je žuka,
Sluhom što ostade gluh mrmori dosadan bruj.
Boljke učestaju, razdire kašalj zadahtalo groce
Sušica kini i snjom svaka pritiskuje zlost.
Otuda često na razbor navaljuje ma'nitost grda,
Učas ter postane lud, bistru ki imaše svist.

— — —

Stoga ne želi mi tako, da primnoga doživim lita.
Dosti je, ako li svoj zdravo ja proživim vik.

Ako se sve te nedaće starosti i nisu srušile na njega, nešto drugo je pogađalo staroga pjesnika: ne bi više mogao, kao nekada, po čitav dan i do dugo u noć raditi, već bi usred dana za poslom — zaspao. O tome pjeva u tužbalici o *Dnevnome drimu* (drijemu) (In *somnum diurnum):*

Zašto u duševnom radu me pričiš, o danovni drime?
Premda ti dana je noć, zašto mi slićeš u dan?
Divice Muze kad zivnem, da priteknu pisnima mojim,
Uvik mi pristigneš jur hitanje Divica tih.
Tada mi umisto slova tek šaranja promiču nika,
Dok mi iz umornih ruk' pera ne ispane struk.
Čtiti li započnem verse od pisnika prvašnjih slavnih,
Drime, ti nadojdeš tad, jazik mi učiniš nim.
Glava mi klone, i svimi se udima mlitavost raspe,
Vascilo tilo mi to bezdani obujmi san.

Taj pjesnik Marulić, kada ne pjeva o biblijskim velikanima i pobožnim svecima, bliži nam je, iskreniji i — usudimo se reći — umjetnički vredniji.

Krajem 1523. godine razbolio se ozbiljno, pa je 4. siječnja 1524. predao oporuku na čuvanje bilježniku, ležeći bolestan u svojoj kući *u novome dijelu Splita*. Umro je 5. siječnja 1524. u 74. godini, a 8. istoga mjeseca splitski je knez objavio njegovu oporuku.

Pokopan je s velikim počastima — veli Božičević — *u crkvi sv. Frane izvan zidina u grobnici svojih pradjedova, kako je i sam u svojoj oporuci odredio ...*

Brojni prijatelji posvetili su mu posmrtno latinske stihove, tako Franjo Božičević Natalis, Franjo i Jerolim Martinčić, Nikola i Antun Alberti, Jerolim Papalić, Donat Paskvalić, od kojih navodimo u hrvatskom prijevodu (N. Šopa) tek posljednjega:

Jaoh, o tko li sad ne bi se u grudi lupao bolan,
Oštrim noktima svoj vlastiti razdiro lik:
Umro je on, koji nigda za navijeke umrijeti neće,
Marulić, kojega duh velik do zvijezda je znan.
Turobno nad njim je mrtvim zacvilio parnaski lovor,
Sputo Apolon je bog lire si zlaćane zvuk.
Ipak on živjet će trajno i živjeti dulje no dugih
Vjekova beskrajni niz, vječni što niže ih um.

Pjesnikov grob nalazi se u zapadnom dijelu crkve, na sjeveroistočnoj strani kapele sv. Sebastijana. Tu je ucrtan i na tlocrtu crkve i samostana Petra Kurira

iz 1764. godine, Kada se 1902. godine crkva popločavala cementnim pločama, otvoren je grob u prisustvu Vicka Milića i don Frane Bulića. U njemu su nađene kosti Marka Marulića i još jednoga muškarca. Nadgrobna ploča je nakon toga postavljena uspravno uz sjeverni crkveni zid, gdje se i danas nalazi.

Na njoj jedan dječarac drži lovorov vijenac, u kojemu je grb Marulićev: krilo s lavom. Dva puta u donjem dijelu ploče podržavaju odmotani svitak s latinskim natpisom, što ga je sastavio pjesnikov pranećak Aleksandar, koji je popravio grobnicu i dao načiniti ovu novu nadgrobnu ploču. Latinski natpis glasi u prijevodu: *Marku Maruliću, velikom stricu slavna života, preslavnome u plemstvu i nauci, i veoma zaslužnome ocu istog imena. Aleksandar Marulić i braća postaviše spomenik.*

Renesansna grobnica drugih članova obitelji Marulića nalazi se danas u slikovitome klaustru samostana na Poljudu (nekada također u crkvi), dok se grobnica njihovih kasnijih nasljednika Marolija nalazi u crkvi sv. Filipa.

POSMRTNA SLAVA

I zaista, Marko Marulić nikada nije posve umro. Živio je u usmenoj tradiciji građana Splita, koji su se njime uvijek ponosili; živio je u svome narodu, postavši glavni kamen temeljac hrvatske književnosti; živio je u svojim djelima i u čitavoj kulturnoj Evropi.

Najteži udarac Marulićevu djelu zadala je kuga koja je tri godine nakon njegove smrti, 1527. poharala Split. Prema izvještaju splitskoga kneza L. Bollanija mletačkom duždu, ta je strašna kuga pomorila 6.000 stanovnika Splita i predgrađa, a u borbi s njom spaljeno je više od 250 kuća. Ne samo, dakle, da je preko dvije trećine Splićana umrlo, već je u općem rasulu grada i u požarima stradala većina umjetničkih i književnih djela prethodnih razdoblja. Stoga mnoga djela Marka Marulića i njegova splitskog književnog kruga, koja poznajemo po naslovima, nemamo sačuvana.

Pa i kasnije nedaće, ratovi s Turcima, ponovne kuge i požari, uništavali su Marulićeva rukopisna djela. Tako učeni Splićanin druge polovine osamnaestoga stoljeća dr Julije Bajamonti veli da su u požaru njegove kuće stradala i mnoga djela Marka Marulića, koja je imao u obiteljskoj knjižnici.

Ali pojavljuju se, od vremena do vremena, Marulićevi rukopisi u svim dijelovima Evrope, od Italije do Engleske, zahvaljujući činjenici da je splitski pjesnik pripadao čitavom tada kulturnom svijetu. I tako Marulićeva slava ne gasne, dapače, postaje sve veća.

Marko Marul, oni komu se svi čude,
Koga glas svud zvoni i cvate od svude

pjevao je Petar Hektorović u *Ribanju.*

Njegovoj nauci su se odužili i njega su hvalili svi hrvatski pjesnici, sve do Vladimira Nazora, Tina Ujevića i onih koji i danas stvaraju.

Jer Marulić je postao simbol, ali, srećom, ipak ostao veliki i uvijek suvremeni pjesnik. On čak i danas može nadahnjivati stvaranje novih djela, upućivati na nova putovanja, kako je u Marulićevoj čakavštini Tin Ujević završio svoj sonet *Oproštaj*, ispisan na postolju Meštrovićeva spomenika:

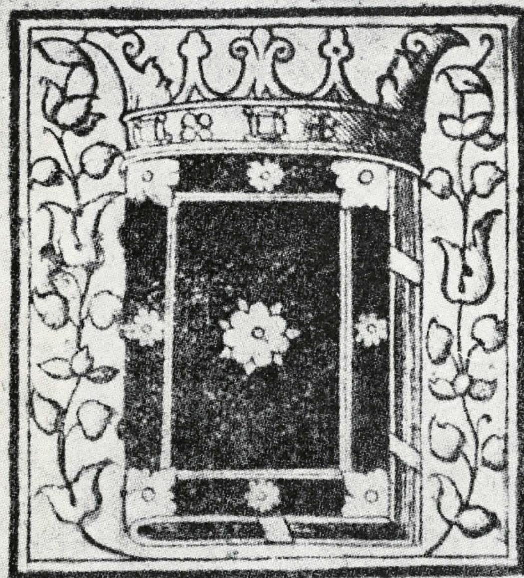
Zbogom o Marule! Pojti ćemo, poni,
žaju imimo velu sunčenoga neba;
korugva nam ćuhta; gremo, mi puntari!

Ili u današnjoj jezičnoj obradi: *Zbogom, o Marule! Poći ćemo, jer silno žeđamo za sunčanim nebom: naš stijeg leprša: odlazimo, o mi, buntovnici!*

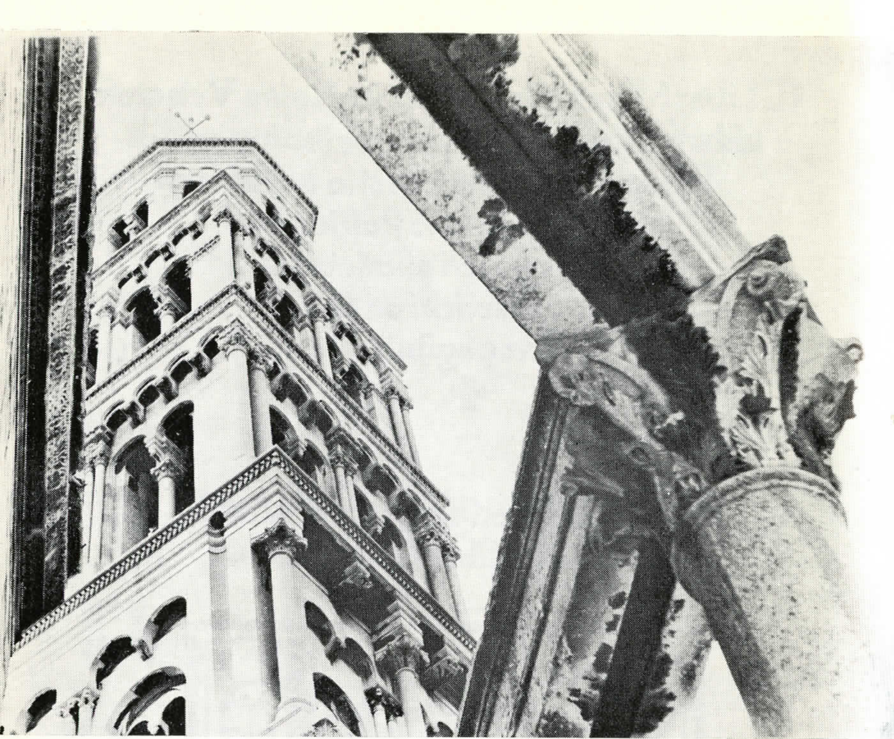
❡Libar Marca Marula Splichianina V chomſe
uſdarſi Iſtoria Sfete udouice Iudit u uerſih
haruacchi ſloſena/chacho onâ ubi uoi
uodu Olopherna Poſridu uoiſ
che gnegoue/i oſlodobi pu-
ch iſraelſchi od ueli
che pogibili.

Prodaiuſe ubnecih umarcani uſtacũ
chidarſi libar ſa ſignao.

Naslovna strana prvoga izdanja Marulićeve Judite (1521)

Marulić je u oporuci ostavio novac i za gradnju zvonika splitske stolne crkve, koji se još gradio

Desno: Nadgrobna ploča Marka Marulića u crkvi sv. Frane na obali

I. Meštrović: Spomenik Marku Maruliću (1925)

UPOTREBLJENA LITERATURA

(Korištena je i navedena ona literatura koja se odnosi pretežno na život, a ne na djela Marka Marulića).

Libar Marca Marula Splichianina v chomse usdarsi Istoria Sfete udouice Judite u uersih haruacchi slosena... In Vinegia... MDXXI. (Fotogr. izdanje, Zagreb 1950).

Costantini, C. A.: Lettere critiche. II. Venezia 1748. Str. 97—103.

Synopsis virorum illustrium Spalatensium a Marco Dumaneo. U: A. Ciccarelli: Opuscoli. Dubrovnik 1811, str. 12—41.

Kukuljević, I.: Pjesme Marka Marulića, (Stari pisci hrvatski, knj. I). Zagreb 1869.

Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. Zagreb 1874, str. 24—25.

Epitaphium Marci Maruli per Franciscum Natalem. Građa za povijest književnosti hrvatske. Knj. II. Zagreb 1899, str. 17—18.

Šrepel, M.: Marulićeve latinske pjesme. Građa za povijest književnosti hrvatske. Knj. 2. Zagreb 1899, str. 13—42.

Florschütz, J.: Život i rad Marka Marulića, Zagreb 1901.

Kasandrić, P.: Marko Marulić. Život i djela. Predgovor »Juditi«. Zagreb 1901, str. XI—LXXI.

Milić, V.: Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskog umjetnog pjesništva začetnikom vlastelinom Markom Marulom... Split 1901.

Šegvić, M.: Marco Marulo Pecinić. Suppl. al »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, Split 1901, br. 10—11.

Šrepel, M.: O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite«. (Pretiskano iz »Rada« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 146). Zagreb 1901.

Bulić, F.: Marko Marulić i njegovo doba. Ljetopis Društva hrvatskih književnika, Zagreb 193, str. 15—20.

Breyer, M.: Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj, Zagreb 1904.

Vodnik, B.: Povijest hrvatske književnosti. Knj. I. Zagreb 1913, str. 99—113.

Ujević, T.: Oproštaj. Hrvatska mlada lirika. Zagreb 1914, str. 126—127.

Zaninović, A.: Marulićeva pjesma »Tuženje grada Hjerozolima«. Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije. Split 1924—1925, prilog II, str. 1—11.

Kolendić, P.: Marulićeva oporuka. Split 1924.

Prigodom otkrića Marulićeva spomenika dne 26. srpnja 1925. Dvije raspravice. I. Bulić: Pabirci po Marulićevoj oporuci. V. Lozovina: Je li Marulić začetnik hrvatske umjetne književnosti? Split 1925.

Fancev, F.: Nova poezija Splićanina Marka Marulića. »Rad« Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti, knj. 245. Zagreb 1933, str. 1—72.

Praga, G.: Tomaso Negri da Spalato. Estratto dall'Archivio Storico per la Dalmazia, vol. XV, Roma 1933.

Fancev, F.: Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirtića. Građa za povijest književnosti Hrvatske, knj. XIII. Zagreb 1938, str. 187—192.

Kombol, M.: Poviest hrvatske književnosti do preporoda. Zagreb 1945, str. 58—87.

Fisković, C.: Prilog životopisu Marka Marulića. Republika, Zagreb, VI/1950, br. 4, str. 186.

Katalog izložbe... prigodom petstogodišnjice rođenja Marka Marulića. Split 1950.

Marko Marulić: Judita. Predgovor: M. Kombol. Zagreb 1950.

Zbornik Marka Marulića. Zagreb 1950. (N. Šop): Latinske pjesme Marka Marulića, str. 5—23; Frano Božičević, Donat Paskvalić, Nikola Alberti: Marku Maruliću. Pjesme (Preveo N. Šop, str. 25—29); G. Novak: Split u Marulićevo doba, str. 31—123; C. Fisković: Umjetnički obrt u XV i XVI stoljeću u Splitu, str. 125—164; P. Skok: O stilu Marulićeve »Judite«, str. 165—241; M. Hraste: Crtice o Marulićevoj čakavštini, str. 243—277; V. Štefanić: Još Marulićevih stihova, str. 279—298; A. Zaninović: Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu, str. 299—310; J. Badalić: Bibliografija Marulićevih djela te radova o životu i djelima Marulićevim, str. 311—345.

Berić, D.: Frano Božičević (Franciscus Natalis) i njegov zbornik latinskih pjesama. Mogućnosti, Split IV/1957, br. 10, str. 831—846.

Novak, G.: Povijest Splita. Knj. II. Split 1961.

Marko Marulić: Judita. Zora, Zagreb 1968. M. Kombol: O Marku Maruliću.

Vidović, R.: Split u poeziji. (P. Hektorović, V. Čerina, V. Nazor, T. Ujević, V. Kovačić, R. Vidović, T. Smerdel). Split 1968.

Marko Marulić: Judita, Suzana, Pjesme. Matica hrvatska — Zora. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb 1970. I. Slamnig: Marko Marulić, str. 7—23. Bibliografija str. 25—33.

Fisković, C.: Baština starih hrvatskih pisaca. Split 1971. Prilog životopisu Marka Marulića Pečenića. Str. 91—130.

Marko Marulić: Plavca nova. Split 1971.

Maroević, T.: Marulova plavca nova. Hrvatsko kolo, Zagreb, IX/1971, br. 10, str. 993—999.

Tomasović, M.: Marko Marulić Pečenić. Hrvatsko kolo, Zagreb IX/1971, br. 10, str. 973—993.

Životopis Marka Marulića Splićanina, što ga sastavi njegov sugrađanin Frano Božičević. (Prijevod s latinskoga: V. Gligo) .Nedjeljna Dalmacija, Split, 19. XII 1971, str. 12.

Čakavska rič. Split II/1972, br. 1. G. Novak: Marko Marulić, str. 5—8. M. Franičević: Judita Marka Marula Pečenića o četiristo pedesetoj godišnjici prvoga poznatog izdanja, str. 9—22; J. Hamm: Hrvatska proza Marulićeva vremena, str. 23—33; V. Gortan: Čitajući Marulićevu Davidijadu i Juditu..., str. 35—44; C. Fisković: Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug, str. 45—94; M. Moguš: O proučavanju Marulićeva jezika, str. 95—100; V. Rabadan: Marula prilika u tvorenju bašćinika, str. 101—136; M. Tomasović: Marulićevi prijevodi Dantea i Petrarke, str. 137—145; T. Maroević: Od poruge do molitve, str. 147—151; H. Morović: Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela De imitatione Christi, str. 155—193 (prvi dio I/1971, br. 2, str. 79—115).

POPIS SLIKA

1. Splitski kaštel što su ga Mlečani podigli u luci
2. Nadgrobna ploča splitskoga plemića Janka Albertija u ratnoj opremi
3. Preostali dio Komunalne palače s ložom u kojoj je i Marko Marulić obavljao razne gradske dužnosti
4. Split i okolica u XVI stoljeću (G. Camotio)
5. Pogled s mora na Gradski kaštel i Dioklecijanovu palaču u XVI stoljeću (dio slike G. Santacrocea)
6. Grb Marulića na kapitelu sa zvonika katedrale (Muzej grada Splita)
7. Grb obitelji Marulić. Ulomak dvojnoga prozora.
8. Portal s grbom na kući Z. Marulića (Papalićeva ul.)
9. Rodoslovno stablo obitelji Marulić
10. Južni dio Trga sv. Dujma (danas Peristila), pozornica djetinjstva Marka Marulića
11. Trg oružja, danas Narodni trg, sa Željeznim vratima Dioklecijanove palače
12. Lik mlade splitske plemkinje (grobna ploča Katarine Žuvetić u Poljudu)
13. Koloturnik za konopac, po tradiciji Marka Marulića (Muzej grada Splita)
14. Bitka s Turcima pod zidinama Splita (Marulićev drvorez iz Judite)
15. Bitka s Turcima pod zidinama Splita (Marulićev drvorez iz Judite)
16. Obrambena kula poljudskoga samostana
17. Osmatračnica na Kozjaku iz turskih ratova
18. Renesansne gradske zidine na Pisturi, podignute u doba turskih provala
19. Kapela bl. Arnira, ostatak benediktinskog samostana u kojemu je živjela pjesnikova sestra Bira

SADRŽAJ

DRUŠTVO PRIJATELJA KULTURNE BAŠTINE

